

**Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
ΣΤΑ ΠΛΑΤΑΝΙΑ ΑΜΑΡΙΟΥ
ΡΕΘΥΜΝΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AAA	:	Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι.
ABME	:	Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, ἔκδοση Ἀν. Κ. Ὁρλάνδου, Ἀθῆναι.
ΑΔ	:	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Ἀθῆναι.
ΑΕ	:	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, Ἀθῆναι.
ΒΕΠΕΣ	:	Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι.
CSHB	:	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn.
BZ	:	Byzantinische Zeitschrift, Leipzig - Muenchen.
ΔΧ	:	Δωδεκανησιακὰ Χρονικά, Ρόδος.
ΔΧΑΕ	:	Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Ἀθῆναι.
ΕΕΒΣ	:	Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι.
ΘΗΕ	:	Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια, ἔκδοση Ἀθ. Μαρτίνου, τ. 1-12 (Ἀθῆναι 1962-1968).
ΚΓ	:	Κρητολογικὰ Γράμματα, Ρέθυμνον Κρήτης.
ΚΧ	:	Κρητικὰ Χρονικά, Ἡράκλειον Κρήτης.
ΜΕΕ	:	Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαίδεια, ὑπὸ Π. Δρανδάκη, τ. 1-24 (Ἀθῆναι ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως).
ΝΧΚ	:	Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη, Ρέθυμνον Κρήτης.
ΠΑΕ	:	Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Ἀθῆναι.
ΡΓ	:	J. - P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, τ. 1-161, Paris 1857 κ.ἐ.
SC	:	Sources Chrétiennes, Paris.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΑ ΠΛΑΤΑΝΙΑ ΑΜΑΡΙΟΥ ΡΕΘΥΜΝΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΥΠΟ
Δρος ΙΩΑΝΝΟΥ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ
Έφору Αρχαιοτήτων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Θέση και ονομασία

Σε απόσταση 46 χλμ. από την πόλη του Ρεθύμνου, στην περιοχή της Έπαρχίας Αμαρίου και στις νότιες υπώρειες του όρους Ίδα ή Ίδη ή Ψηλορείτης (ύψόμετρο 2456 μ.)¹, δεξιά της άμαξιτης οδού Αποδούλου - Ρεθύμνης και σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου από αυτήν, μεταξύ των οικισμών Φουρφουράς - Βυζάρι - Πισταγή, κείται ο μικρός οικισμός «Πλατάνια, τά» (ύψόμετρο 420 μ.). Τα Πλατάνια ήσαν μέχρι πριν λίγα χρόνια έδρα ομώνυμης Κοινότητας (έκταση 14 τ. χλμ., κάτοικοι 206)².

1. Το όρος Ίδη ή Ψηλορείτης είναι το υψηλότερο βουνό της Κρήτης και ένα από τα υψηλότερα βουνά της Ελλάδος. Ο Όλυμπος, το υψηλότερο βουνό της Ελλάδος, έχει ύψόμετρο 2917 μ. (κορυφή Πάνθεον ή Μύτικας). Η ονομασία Ίδα ή Ίδη είναι προελληνική και σημαίνει «δασώδης τόπος». Προελληνική είναι επίσης η ονομασία «Βερέκυνθος», όπως ονομάζοντο κατά την αρχαιότητα τα «Λευκά όρη» της δυτικής Κρήτης.

2. Έπιθυμώ, να εκφράσω και από την θέση αυτή, τις θερμές μου ευχαριστίες προς όλους εκείνους, οι οποίοι καθ' οιονδήποτε τρόπον έβοήθησαν τον γράφοντα και συνέβαλαν ούσιαστικά στην ολοκλήρωση της παρούσης μελέτης. Ειδικώτερα ευχαριστώ τους έξης: α') Τους εύγενείς, φιλόξενους και φιλοπρόοδους κατοίκους του οικισμού «Πλατάνια» Αμαρίου Ρεθύμνης, για την φιλόφρονα υποδοχή, τις πληροφορίες και την πολύτιμη βοήθειά των, β') τον Αιδεσιμώτατο Έφημέριο της Ένορίας Πλατανίων π. Σταύρο Λίτινα για τις πληροφορίες του και την παρασχεθείσα βοήθεια, γ') τους κα-

Ἡ ὀνομασία τοῦ οἰκισμοῦ προέρχεται προφανῶς ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὴν περιοχὴ δένδρων πλατάνου³. Ὁ οἰκισμὸς εἶναι κτισμένος μέσα σὲ μία χαράδρα, ὥστε νὰ μὴν εἶναι ὁρατὸς σχεδὸν ἀπὸ πουθενά. Ἡ ἐπιλογή τῆς θέσεως αὐτῆς γιὰ τὴν ἴδρυσή του φαίνεται νὰ εἶναι σκόπιμη, γεγονὸς ποὺ ὀδηγεῖ στοὺς συμπεράσματα, ὅτι ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ἰδρύθηκε σὲ περίοδο πολὺ δύσκολη, προκειμένου οἱ κάτοικοι αὐτοῦ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ ἐχθρικές ἐπιδρομές.

Ὅπωςδήποτε ὁ οἰκισμὸς ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑνετοκρατίας (1210-1645/1669 μ.Χ.) καὶ ἡ ἴδρυση αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ πιθανῶς πρὶν ἀπὸ τὴν Β' Βυζαντινὴ Περίοδο τῆς Κρήτης (961-1210 μ.Χ.).

Συνήθως οἰκισμοὶ ἰδρύοντο ἐκεῖ, ὅπου ὑπῆρχε πηγὴ νεροῦ καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν ζωτικὸς χώρος, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ζωὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ εὐημεροῦν. Ἴσως ὁ οἰκισμὸς ἰδρύθηκε κατὰ τὸν 7ον-8ον αἰ. μ.Χ., ὅταν οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς Κρήτης ἐγκατέλειπαν τοὺς οἰκισμοὺς τῶν ἐξ αἰτίας τῶν πειρατῶν καὶ ἐγκαθίσταντο στοὺς ἐσωτερικὸς τῆς μεγαλονήσου⁴.

Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτὴ οἰκισμὸς ἤδη ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνιά⁵, πιθανώτατα μὲ ἄλλη ὀνομασία, ἡ ὁποία δὲν διετηρήθη καὶ νὰ συνέχισε τὴ ὑπαρξὴ του ὑπὸ τὴν νέα του ὀνομασία μέχρι σήμερα. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται σὲ πολλοὺς σημερινοὺς οἰκισμοὺς τῆς Κρήτης γενικώτερα καὶ τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου εἰδικώτερα. Ὅρισμένοι μάλιστα ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοὺς διατηροῦν μέχρι σήμε-

τοίκοις τῶν Πλατανίων κ.κ. Τίτο Σιγανὸ καὶ Ἰωάννη Ξενικὸ γιὰ τίς πληροφορίες τῶν καὶ δ') τὴν σύζυγο καὶ συνεργάτιδα, φιλόμουσο, φιλότεχνο καὶ φιλόστορα Δρ. Μαρία Gehlhoff - Βολανάκη, Ἰατρὸν καὶ τὰ παιδιά μας Ἠλία καὶ Χριστίνα, γιὰ τὴν κατανόηση, ὑπομονή, ἡθικὴ στήριξη, συμπαράσταση καὶ βοήθειά των.

3. Πλάτανος ἀνατολικός (Platanus orientalis). Ὁ πλάτανος καὶ ἡ ἄμπελος (Vitis vinifera) ἔχουν κοινὸ πρόγονο, γι' αὐτὸ καὶ ἀμφότερα τὰ φυτὰ αὐτὰ ἔχουν φύλλα παλαμοειδῆ καὶ σχεδὸν ὅμοια μεταξὺ των.

4. Ἡ ὑπαρξὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἰκισμῶν στὰ παράλια παρεῖχε πολλὰ πλεονεκτήματα στοὺς κατοίκους αὐτῶν. Μεταξὺ αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ θάλασσα ἀπετέλει τὸ προσφορώτερο μέσο συγκοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Σὲ περιόδους εἰρήνης, ὅποτε ὑπῆρχε ἀσφάλεια, ἀκμάζον οἱ παράλιοι οἰκισμοί. Σὲ περιόδους κρίσεων καὶ ἀνασφάλειας, οἱ παράλιοι οἰκισμοὶ κατὰ κανόνα ἐγκαταλείπονται καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν μετοικίζουν στὴν ἐνδοχώρα, ὅπου ζητοῦν μεγαλύτερη ἀσφάλεια.

5. Ὑπὸ ὀρισμένων ἐρευνητῶν ὑποστηρίζεται, ὅτι οἱ περισσότεροι σημερινοὶ οἰκισμοὶ τῆς Κρήτης ἰδρύθησαν κατὰ τὴν Νεολιθικὴ Ἐποχὴ καὶ διετηρήθησαν στὴν ἴδια θέση καὶ συχνὰ μὲ τὴν ἴδια ὀνομασία ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα συνεχῶς μέχρι σήμερα.

ρα τὴν ἀρχαία ὀνομασία των, ἡ ὁποία ἔχει προελληνικὴ προέλευση. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

α') Ἀποδούλου, β') Κουροῦτες, γ') Λοχριά, δ') Νίθαιρις, ε') Σάτα, στ') Φουρφουρᾶς κλπ.

Ὁ οἰκισμὸς «Πλατάνια, τά» ἀναφέρεται στὴν Ἐπαρχία Ἀμαρίου τὸ ἔτος 1577 ἀπὸ τὸν Fr. Barozzi (fo 27 r) ὡς Platagnia καὶ ἀπὸ τὸν Π. Καстроφύλακα (Κ 173) ὡς Platania de Neoteri τὸ ἔτος 1583, μὲ 98 κατοίκους καὶ (Κ 184) ὡς Platagna μὲ 37 ὀφειλόμενες ἀγγαρεῖς⁸.

Ὁ οἰκισμὸς ἀναγράφεται «Πλατάνια» σὲ ἔγγραφο καθορισμοῦ ἀποζημίωσης τῆς 2-8-1598⁹, σὲ ἔγγραφο παραλαβῆς προίκας τῆς 16-8-1607¹⁰ καὶ σὲ ἔγγραφο πώλησης ἐλαιοδένδρων μὲ δικαίωμα ἐξώνησης τῆς 14-9-1612¹¹. Ἀπὸ τὸν Φρ. Βασιλικάτα ὁ οἰκισμὸς ἀναφέρεται ὡς Platagna τὸ ἔτος 1630 μ.Χ.¹²

Στὴν αἰγυπτιακὴ ἀπογραφὴ τοῦ ἔτους 1834 ὁ οἰκισμὸς ἀναγράφεται Platania καὶ ἔχει δέκα χριστιανικὲς καὶ ἕξι μουσουλμανικὲς οἰκογένειες¹³. Τὸ ἔτος 1881 ἀναφέρεται ὡς Πλατάνια καὶ ὑπάγεται στὸν Δῆμο Μοναστηρακίου μὲ 191 χριστιανοὺς καὶ 42 μουσουλμάνους κατοίκους.

Κατὰ τὸ ἔτος 1900 ὁ οἰκισμὸς ὑπῆγετο διοικητικὰ στὸν Δῆμο Πανακραιῶν καὶ εἶχε 226 κατοίκους. Τὸ ἔτος 1920 ἦτο ἔδρα ὁμώνυμου ἀγροτικοῦ Δήμου καὶ εἶχε 290 κατοίκους. Τὸ ἔτος 1928 ἦτο ἔδρα ὁμώνυμης

6. Προελληνικὰ εἶναι ἐπίσης μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα τοπωνύμια τῆς νήσου Κρήτης: Ἀμνισὸς Ἀξός, Ἀπτερα, Βουρβουλίτης, Γέργερη, Γκαγκάλες, Γκίγκιλος, Γόρτυς, Γουργοῦθοι, Ζαρρός, Ἰνατος, Ἰτανος, Κάνδανος, Κίσσαμος, Κνωσσός, Λασσαία, Μάταλα, Νίβρυτος, Πανασσός, Πρίανσος, Ρίθυμνα (Ρέθυμνον), Σάμιτος, Σάτρα (Ἐλεῦθερνα), Σίβρυτος, Σίσσεσ, Σίσσι, Τίτυρος, Τύλισσος, Φαιστός, Φαλάσσαρνα, Φουρφουρᾶς κλπ.

7. Στὸν οἰκισμὸ «Πετροχώρι» (πρώην Ἀποσέτι) τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται πλησίον τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Πλατανίων, διατηρεῖται ὁ παλαιὸς ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ὁποῖου διασώζονται παλαιὲς τοιχογραφίες, καθὼς καὶ πολυάριθμα χαράγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ ὀρισμένα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν οἰκογένεια τῶν «Νεωτέρων» καὶ μὲ τίς χρονολογίες 1580 καὶ 1614.

8. Σπανάκης Β' 1991, 640.

9. Βαρούχας 1987, 42-43.

10. Βαρούχας 1987, 414.

11. Βαρούχας 1987, 703-704.

12. Σπανάκης 1969, 128.

13. Pashley 1837, II, 315.

άγροτικής Κοινότητας και είχε 294 κατοίκους. Τò 1940 είχε 333 κατοίκους, τò 1951 είχε 294, τò 1961 είχε 289, τò 1971 είχε 261, τò 1981 είχε 220¹⁴, τò 1991 είχε 215 και τò έτος 2001 είχε 206 κατοίκους.

Οί κάτοικοι του οικισμού παλαιότερα και έν μέρει μέχρι σήμερα ασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία, παράγονται δέ έξαιρετικής ποιότητας προϊόντα. Ίδιαίτερα άνεπτυγμένη είναι ή κτηνοτροφία, λόγω της ύπάρξεως έκτεταμένων βοσκοτόπων στις πλαγιές του Ψηλορείτη. Επίσης γύρω από τον οικισμό υπάρχουν αρκετές καλλιεργήσιμες έκτάσεις, όπου ευδοκίμουν δημητριακά, όσπρια, κηπευτικά, όπωροφόρα δένδρα, άμπέλια (*Vitis vinifera*) κλπ. Ίδιαίτερα καλλιεργείται ή έλιά (Έλαία ή ευρωπαϊκή - *Olea europaea*, *Olea sativa*), όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιοχές της Κρήτης. Έχει λεχθεί, ότι τò έλαιόλαδο αποτελεί τον χρυσόν των περι την Μεσόγειο Θάλασσα χωρών.

Από του έτους 1950 και έξης πολλοί κάτοικοι του οικισμού των Πλατανίων, όπως και πολλών άλλων οικισμών της Έπαρχίας Άμαρίου και της Κρήτης γενικότερα, έχουν μεταναστεύσει. Αύτοι έχουν εγκατασταθεί στο Ρέθυμνο, στο Έράκλειο, στην Άθήνα, στον Πειραιά, στη Θεσσαλονίκη και σέ άλλα αστικά κέντρα της Ελλάδος. Επίσης αρκετοί μετανάστευσαν σέ χώρες του Έξωτερικού (Η.Π.Α., Καναδά, Αύστραλία, Γερμανία κλπ). Για τον λόγον αυτόν και ό αριθμός των κατοίκων του οικισμού έχει μειωθεί σημαντικά. Ός Έφημέριος στην Ένορία Πλατανίων ύπηρετεί ό δραστήριος ιερέυς Αϊδεσιμώτατος π. Σταύρος Λίτινας.

2. Σύντομη ιστορική έπισκόπηση

Ό Χριστιανισμός, ή νέα θρησκεία της αγάπης, της άνοχης, της συγγνώμης, της συναδελφώσεως λαών και πολιτισμών, με τον οίκουμενικόν του χαρακτήρα και την μεταφυσική του διάσταση, έγινε ένωρίτατα γνωστός και στην νήσο Κρήτη.

Σύμφωνα με τις Πράξεις Άποστόλων, Έβραιοκρήτες παρευρίσκοντο κατά την ήμέραν της Πεντηκοστής στο κήρυγμα του Άποστόλου Πέτρου στα Έεροσόλυμα¹⁵. Ό Άπόστολος Παύλος έπέρασε από την Κρήτη με-

14. Σπανάκης Β' 1991, 640.

15 Πράξ. 2, 10-11: «... και οί επιδημούντες Ρωμαίοι, Ίουδαίοι τε και προσήλυτοι, Κρήτες και Άραβες...». Πρβλ. Δετοράκην 1970, 9.

ταβαίνοντας μὲ τὸ πλοῖο ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη στὴν Ρώμη¹⁶. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦλθε καὶ πάλιν στὴν Κρήτη, ὅπου ἐκήρυξε τὸν Χριστιανισμό καὶ ὁργάνωσε τὴν τοπικὴ Ἐκκλησίαν¹⁷. Φεύγοντας ὁ Παῦλος ἄφησε ἐκεῖ τὸν μαθητὴ καὶ στενὸ συνεργάτη του Τίτον, ὁ ὁποῖος ἐγένετο καὶ ὁ πρῶτος Ἐπίσκοπος Κρήτης¹⁸.

Κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἔδρασε στὴν Κρήτη ὁ Ἐπίσκοπος Γορτύνης Φίλιππος (170-190 μ.Χ. περίπου)¹⁹. Ἐπίσης κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ἔδρασε στὴν Κρήτη καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Κνωσσοῦ Πινυτός²⁰.

Στὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἐμαρτύρησαν στὴν Γόρτυνα οἱ Ἅγιοι Δέκα Μάρτυρες²¹, κατὰ τὸν διωγμὸν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, ὁ ὁποῖος ἔλαβε χώραν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249-251).

Κατὰ τὸν 4ον αἰ. ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης εἶναι ἤδη καλὰ ὁργανωμένη καὶ ὑπάρχουν περισσότερες Ἐπισκοπὲς σὲ αὐτήν. Τὸ ἔτος 342 μ.Χ. ἀναφέρεται ὁ Ἐπίσκοπος Κισιάμου.

Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ (4ος-6ος αἰ.) ἀνηγέρθη στὴν Κρήτη μέγας ἀριθμὸς παλαιοχριστιανικῶν ναῶν. Πρόκειται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γιὰ τρίκλιτες, ξυλόστεγες βασιλικὲς τοῦ ἀπλοῦ ἑλληνιστικοῦ τύπου²².

Ἡ πρώτη βυζαντινὴ περίοδος τῆς Κρήτης (313-824/829) περατοῦται μὲ τὴν κατάληψη τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Κατὰ τὴν Ἀραβοκρατίαν (824/828-961 μ. Χ.) οἱ Κρητὲς ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης ὡς συγκεκορωμένος ὁργανισμὸς σχεδὸν διελύθη. Πολλοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἐξισλαμίσθησαν. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς μεγαλονήσου ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Στρατηγοῦ Νικηφόρου Φωκά, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορα (963-969) καὶ μὲ τὸ πλούσιο ἔργο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ξένου καὶ τοῦ Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε», ἔλαβε χώραν ὁ ἐπανευαγγελισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μεγαλονήσου καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ τάξις στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κρήτης.

16. Πράξ. 27, 7-27. Στεφανίδης 1959, 33-34.

17. Στεφανίδης 1959, 34. Δετοράκης 1970, 9 κ. ἔ.

18. Πρὸς Τίτον 1, 5-6.

19. Εὐσέβιος Καισαρείας, Ἐκκλ. Ἱστορία IV, 21 (Schwartz 1903). Δετοράκης 1970, 46-49.

20. Εὐσέβιος Καισαρείας, Ἐκκλ. Ἱστορία IV, 23, 7-8. Δετοράκης 1970, 50-52.

21. Δετοράκης 1970, 53-94.

22. Curuni 1987, 9 κ. ἔ.

Κατὰ τὴν β' βυζαντινὴ περίοδο (961-1204/1210) ιδρύθησαν διάφορες Μονές²³, ἀνηγέρθησαν ναοὶ καὶ γενικὰ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης εὐρίσκεται σὲ ἀκμὴ. Ἀκολούθησε ἡ ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας (1210-1645/1669), περίοδος γόνιμης ἐπικοινωνίας καὶ πολιτιστικῆς ἀλληλοεπιδράσεως καὶ συνεργασίας τοῦ ἐντόπιου πληθυσμοῦ καὶ τῶν Βενετῶν. Οἱ Ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι ἐξεδιώχθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ Ρωμαιοκαθολικῶν. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὕτῃ προέρχεται μεγάλος ἀριθμὸς χριστιανικῶν ναῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους διατηροῦν τοιχογραφίες.

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1645/1669-1898/1913) ἀπεκατεστάθη ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία τῆς Κρήτης. Κατὰ τὸ 1913 μ.Χ. ἡ Κρήτη ἐνώθηκε μὲ τὴν μητέρα Ἑλλάδα.

3. Χριστιανικοὶ ναοὶ - Μνημεῖα

Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Πλατανίων διατηροῦνται διάφοροι χριστιανικοὶ ναοί, παλαιότεροι καὶ νεώτεροι, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἑξῆς:

Ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ

α') Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Ὑψώνεται στὸ κέντρο τοῦ οἰκισμοῦ καὶ εἶναι κατάγραφος ἐσωτερικά²⁴. Περὶ αὐτοῦ γίνεται λεπτομερὴς λόγος στὴν μετὰ χεῖρας μελέτη.

β') Ναὸς Γενεθλίου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου

ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου κεῖται ὁ νεώτερος ναὸς τοῦ Γενεθλίου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, κτισμένος πιθανῶς στὴ θέση παλαιότερου χριστιανικοῦ ναοῦ. Πρόκειται γιὰ μετρίων διαστάσεων οἰκοδόμημα, κτισμένο στὸν τύπο τοῦ ἐλεύθερου σταυροῦ μετὰ τρούλλου.

23. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ἡ Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης, στὸ σημερινὸ χωριὸ Μυριοκέφαλα, τῆς ὁποίας τὸ Καθολικὸ τιμᾶται στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας καὶ διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Στὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων αὐτοῦ διασώζονται καλῆς ποιότητος βυζαντινὲς τοιχογραφίες.

24. Gerola 1935, 183, ἀριθμ. μνήμ. 399. Λασιθιωτάκης 1961, 68, ἀριθμ. μνήμ. 399.

γ') Ναὸς Ἀγίας Αἰκατερίνης- Ἀγίου Χαραλάμπους

Δυτικά τοῦ οἰκισμοῦ καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν, στὴ θέση «Μεζάρια»²⁵, ἔκειτο –σύμφωνα μὲ ὑπάρχουσα παράδοση– παλαιὸς ναὸς, ὁ ὁποῖος ἐτιμᾶτο κατ' ἄλλους μὲν στὴν μνήμη τῆς Ἀγίας Μεγαλομάρτυρος Αἰκατερίνης (25 Νοεμβρίου), κατ' ἄλλους δὲ στὴν μνήμη τοῦ Ἀγίου Ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους (10. Φεβρουαρίου).

Ἐκτὸς τοῦ οἰκισμοῦ

δ') Κολλυβές, Ἅγιος Ἀντώνιος

Ἀνατολικά τοῦ οἰκισμοῦ καὶ σὲ ἀπόσταση τριῶν (3) χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτόν, στὴ θέση «Κολλυβές, ὁ», κεῖται τὸ ναῦδριο τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου (17. Ἰανουαρίου).

ε') Ναὸς Ἀγίου Νικολάου Μύρων

Βόρεια τοῦ οἰκισμοῦ καὶ σὲ ἀπόσταση δύο χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτόν, ἀριστερὰ τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου Πλατανίων - Πισταγῆς, κεῖται τὸ ναῦδριο τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας (6. Δεκεμβρίου)²⁶.

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος εἶναι πολὺ δημοφιλής²⁷, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Στοὺς περισσότερους οἰκισμοὺς τῆς Κρήτης ὑπάρχουν ναοὶ ἢ ναῦδρια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀφιερωμένα στὸν Ἅγιο Νικόλαο. Ἐπίσης τὸ ὄνομα Νικόλαος εἶναι ἓνα πολὺ συνηθισμένο βαπτιστικὸ ὄνομα στὴν Κρήτη καὶ στὴν Ἑλλάδα γενικώτερα.

Πρόκειται γιὰ μικρῶν διαστάσεων μονόχωρο ναῦδριο, τὸ ὁποῖο καλύπτεται μὲ κτιστὴ καμάρα καὶ κοῖλα κεραμίδια καὶ εἶναι κατάγραφο

25. Ἡ λέξη «Μεζάρι, τό» εἶναι τουρκικὴ καὶ σημαίνει «Κοιμητήριον, Νεκροταφεῖον».

26. Gerola 1935, 183, ἀριθμ. μνημ. 401. Λασιθιωτάκης 1961, 68, ἀριθμ. μνημ. 401.

27. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἦτο δημοφιλής, τόσον στὴν Ἀνατολή, ὅσον καὶ στὴ Δύση. Σημειωτέον, ὅτι ἡ πριγκίπισσα τοῦ Βυζαντίου Θεοφανώ, ἔγινε σύζυγος τοῦ Ὁθωνα Β' (973-983 μ. Χ.), αὐτοκράτορα τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους. Ὁ γάμος τῆς τὸ ἔτος 971 μὲ τὸν τότε διάδοχο τοῦ θρόνου καὶ μετέπειτα αὐτοκράτορα ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννου Ταμιση (969-976), ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε νὰ ἔχει στενότερες σχέσεις μὲ τοὺς Γερμανοὺς, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ τὸν ἐβοηθοῦσαν ἐναντίον τῆς ἀραβικῆς ἀπειλῆς. Ἡ Θεοφανώ ὡς αὐτοκράτειρα ἔφερε στὴν Γερμανίαν στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς καὶ τὴν τιμὴν στὸν Ἅγιο Νικόλαο, ἢ ὁποῖα σύντομα ἐγνώρισε εὐρύτατη διάδοση στὴ Δύση καὶ διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Στεφανίδης 1959, 485.

ἐσωτερικά. Οἱ τοιχογραφίες αὐτοῦ εἶναι μετρίας τέχνης καὶ διατηρήσεως καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ συντηρητικὸ πνεῦμα. Πρόκειται γιὰ ἔργα μὲ ἔντονο ἐπαρχιακὸ χαρακτήρα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς πρότυπα τοιχογραφίες καλῆς ποιότητος μοναστικῶν καὶ ἄλλων κέντρων.

Στὴν νῆσο Κρήτη κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Ἀρχαιολόγου G. Gerola στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. μ.Χ. ὀκτακόσιοι ἐννέα (809) μεσαιωνικοὶ ναοί, στὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν τοιχογραφίες ἢ λείψανα αὐτῶν²⁸. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ναοὺς αὐτοὺς διετηροῦντο ἀκέραιοι, ἐνῶ ἄλλοι ἦσαν ἡμιερείπωμένοι ἢ ἐρείπωμένοι. Ἔκτοτε οἱ ἔρευνες συνεχίζονται²⁹ καὶ σήμερα ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιχογραφημένων μεσαιωνικῶν ναῶν τῆς Κρήτης ὑπολογίζεται ὅτι ὑπερβαίνει τοὺς χιλίους (1000).

Οἱ ναοὶ αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ διάφορες ἐποχές, καθὼς καὶ οἱ τοιχογραφίες των. Ὅρισμένοι ναοὶ φέρουν τοιχογραφίες σὲ περισσότερα στρώματα. Ὅσον ἀφορᾷ στὶς τοιχογραφίες, παρατηροῦνται βασικὰ δύο τάσεις ἢ ὁμάδες, ἥτοι:

Πρώτη ὁμάδα

Πρόκειται γιὰ τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦν τὴν λεγόμενη μοναστικὴ παράδοση καὶ χαρακτηρίζονται γιὰ τὸ συντηρητικὸ των πνεῦμα καὶ τὴν ἐμμονὴ στὴν παράδοση καὶ μιμοῦνται ἀρχαιότερα πρότυπα καὶ μάλιστα προερχόμενα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἐμφανίζουν πολλὰς ὁμοιότητες μὲ τοιχογραφίες ναῶν τῆς Καππαδοκίας.

Δεύτερη ὁμάδα

Οἱ τοιχογραφίες τῆς ὁμάδας αὐτῆς, ἂν καὶ συνεχίζον τὴν βυζαντινὴ παράδοση, διακρίνονται γιὰ τὴν τάση πρὸς ἐλευθερίαν καὶ ἀνανέωση καὶ ἔχουν δεχθεῖ ξένες ἐπιδράσεις, τὶς ὁποῖες ὅμως ἔχουν ἀφομοιώσει καὶ τὰ δάνεια στοιχεῖα ἔχουν ἐνταχθεῖ στὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως.

Συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ διάφορες ἀναγεννήσεις στὴν Τέχνη (ἀναγέννηση Μακεδόνων, Κομνηνῶν Παλαιολόγων κλπ.), τῶν ὁποίων οἱ ἐπιδράσεις γίνονται αἰσθητὲς καὶ στὶς τοιχογραφίες καὶ τὴν τέχνη τῆς Κρήτης γενικώτερα.

28. Gerola 1935, 143-216. Λασιθιωτάκης 1961, 22-107.

29. Λασιθιωτάκης 1961, 108-112. Συμπλήρωμα: Μνημεῖα ἀριθμ. 810-845.

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Στὸ κέντρο περίπου τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Πλατανίων Ἀμαρίου ὑψώνεται ὁ παλαιὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15. Αὐγούστου)³⁰.

Α΄. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Πρόκειται γιὰ μικρῶν διαστάσεων μονόχωρο οἰκοδόμημα (βλ. σελ. 357, *εἰκ.* 1), τὸ ὁποῖο ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη (ἔσωτ. διαστ. 6.22 X 2.90 μ. καὶ ἔξωτ. διαστ. 7.34 X 4.32 μ.) καὶ καλύπτεται μὲ κτιστὴ καμάρα καὶ κοῖλα κεραμίδια (στρωτῆρες - καλυπτῆρες).

Ὁ κυρίως ἄξονας τοῦ οἰκοδομήματος βαίνει ἀπὸ βορειοδυτικὰ πρὸς νοτιοανατολικά (106°) καὶ ἐμφανίζει ἀπόκλιση 16° πρὸς νοτιοανατολικά.

Στὸ μέσον περίπου τῶν δύο μακρῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ ὑπάρχει ἀνὰ ἓνας κτιστὸς πεσσὸς (διαστ. 0.50 X 0.36 καὶ ὕψους 2.13 μ.). Ἐπὶ τῶν δύο αὐτῶν πεσσῶν φέρεται ἐνισχυτικὸ τὸξο (σφενδόνιο), τὸ ὁποῖον συμβάλλει στὴ στατικὴ ἐπάρκεια τῆς κτιστῆς, ἡμικυλινδρικῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ περατοῦται σὲ μίαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα (χορδῆς 1.80 καὶ βέλους 0.78 μ.). Τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδας εἶναι 0.60 μ. Στὸ μέσον τῆς ἀψίδας ἀνοίγεται ἓνα πολεμιστροειδὲς παρὰθυρο σχήματος ὀρθογωνίου (ἔσωτ. πλάτ. 0.30 μ. καὶ ὕψους 0.48 μ.).

Τὸ Ἱερὸ Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ ὑψηλὸ, ξύλινο τέμπλο. Τὸ Ἱερὸ Βῆμα ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη (ἔσωτ. διαστ. 2.97 X 1.50 μ.). Στὸ μέσον αὐτοῦ περίπου κεῖται ἡ Ἀγία Τράπεζα. Ἡ καλυπτήρια αὐτῆς πλάκα εἶναι σχήματος ὀρθογωνίου (διαστ. 0.82 X 0.60 μ.) καὶ φέρεται σὲ στήριγμα τετραγώνου περίπου διατομῆς (0.26 X 0.24 καὶ ὕψους 0.92 μ.). Στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ σὲ ὕψος 0.83 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἕτερη πλάκα (διαστ. 0.58 X 0.58 μ.), ἡ ὁποία χρησιμεύει ὡς Πρόθεση.

Ὁ κυρίως ναὸς ἔχει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη (ἔσωτ. διαστ. 4.59 X 2.90 μ.). Περιμετρικὰ καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ κυ-

30. Gerola, II, 1905-1932, 317, πίν. 375. Gerola 1935, 183, ἀριθμ. μνημ. 399. Λασιθιωτάκης 1961, 68, ἀριθμ. μνημ. 399. Curuni 1988, 333, Lastra 629.

ρίως ναοῦ καὶ μέχρι τῶν πεσσῶν, ὑπάρχει κτιστὸ θρανίον (πλάτ. 0.36 καὶ ὕψους 0.22 μ.). Τὸ θρανίον αὐτὸ (πεζούλιο) ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλα μεσαιωνικά ναῦδρια τῆς Κρήτης³¹ καὶ φαίνεται νὰ ἐχρησίμευε, εἴτε γιὰ νὰ κάθονται οἱ πιστοὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῶν μακρῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἀκολουθιῶν³², εἴτε γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν ἄρτων τῆς ἀρτοκλασίας³³ καὶ ἄλλων προσφορῶν³⁴.

Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος (ἐσωτερικὰ πλάτους 1.12 καὶ ὕψους 1.74 μ. καὶ ἐξωτερικὰ πλάτους 0.85 καὶ ὕψους 1.67 μ.). Ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὴν κυρία αὐτῆς ὄψη, εἶναι μνημειώδης. Περιβάλλεται μὲ περιθύρωμα (πλάτ. 0.14 μ.) ἀπὸ σιτόχρους πωρολίθους, οἱ ὅποιοι εἶναι λαξευμένοι μὲ μεγάλην ἐπιμέλεια καὶ φέρουν ἀνάγλυφο, διπλὸ κυμάτιο³⁵. Τὸ κατώφλιο ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπὸ σιτόχρου πωρολίθου καὶ ἔχει ὕψος 0.20 μ.

Ἐξωτερικὰ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο σχηματίζεται ἓνα τυφλὸ ἀψίδωμα (χορδῆς 0.89, βέλους 0.41 καὶ βάθους 0.40 μ.), στὸ τύμπανο τοῦ ὁποίου διατηροῦνται λείψανα ἀπὸ τοιχογραφία, στὴν ὁποία εἰκονίζετο ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα³⁶. Παρίστατο στηθαία, μετωπική, φέρουσα τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Βρέφος. Στὸ ἐσωρράχιο τοῦ τόξου ὑπάρχει γραπτή, διακοσμητικὴ ταινία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τριγωνικοῦ σχήματος σχέδια, τὰ ὁποία περικλείουν σχηματοποιημένους βλαστούς (ἐρυθροῦ - κυανοῦ χρώματος) σὲ φαιόχρωμο βάθος. Πάνω ἀπὸ τὸ τυφλὸ αὐτὸ ἀψίδωμα καὶ σὲ ἀπόσταση 0.10 μ. ἀπὸ αὐτὸ ἀνοίγεται κυκλικὸ

31. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς παραδείγματα: α') Ἀποδούλου, Ἅγιος Γεώργιος Νουφείτης, β') Βαθειανό, Ἅγιος Γεώργιος Διασορίτης κλπ.

32. Ἰδίᾳ οἱ ἡλικιωμένοι καὶ τὰ παιδιά.

33. Τοῦτο συμβαίνει καὶ σήμερα, ὅπου στὰ πεζούλια αὐτὰ τοποθετοῦνται καλάθια, κόσκινα ἢ βοῦργες, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι τοποθετημένοι οἱ πέντε ἄρτοι, οἱ ὅποιοι φέρονται ὑπὸ τῶν πιστῶν στὸν ναὸν πρὸς εὐλογίαν κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀρτοκλασίας καὶ στὸ τέλος τῆς Θείας Λειτουργίας διανέμονται μεταξὺ τῶν πιστῶν.

34. Σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς Κρήτης συνηθίζεται νὰ προσφέρουν στὸν ναὸν γιὰ εὐλογία τὶς ἀπαρχές, ἥτοι: τὰ πρῶτα σταφύλια, γάλα κλπ.

35. Παρόμοια περιθυρώματα, φέροντα πλούσιο ἀνάγλυφο διάκοσμο, ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα ναῦδρια τῆς Κρήτης, ἰδίᾳ τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας (1210-1645/1669 μ.Χ.).

36. Εἶναι σύνηθες στὰ μεσαιωνικά, τοιχογραφημένα ναῦδρια τῆς Κρήτης νὰ εἰκονίζεται ἐξωτερικὰ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν κυρία εἴσοδο, στὸ τύμπανο τυφλοῦ ἀψιδώματος, ὁ πάτρινας τοῦ ναοῦ. Πρβλ. Βολανάκη 1981, 25, πίν. 17.

σχήματος φεγγίτης (διαμ. 0.30 μ. περίπου), ὁ ὁποῖος χρησιμεύει γιὰ τὸν φωτισμὸ καὶ τὸν ἀερισμὸ τοῦ ναοῦ.

Ὁ τοῖχος τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (πάχους 0.60 μ.) φέρει ἐξωτερικὰ καὶ πάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο διάκοσμο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ μία ταινία (πλάτους 0.16 μ.), ποὺ περιθέει ὁλόκληρο τὸ πλάτος αὐτοῦ. Ἡ ταινία αὕτῃ περιλαμβάνει δυὸ ὀριζόντιες σειρὲς ἐρυθρόχρωμων ὀπτοπλίνθων (πάχους 0.03 μ.), πρᾶλληλες μετὰξὺ των. Μεταξὺ αὐτῶν παρεμβάλλεται διακοσμητικὴ ταινία, ἡ ὁποία εἶναι κατασκευασμένη ἐπίσης ἀπὸ ὀπτοπλίνθους, σὲ σχῆμα zick-zack.

Πρόκειται γιὰ κεραμοπλαστικὸ διάκοσμο, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ συνεχίζει παλαιότερη παράδοση καὶ μᾶς φέρνει στὴν μνήμη τὰ μνημεῖα τοῦ 11ου-12ου αἰ. μ.Χ., τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται συνήθως γιὰ τὸν πλούσιο κεραμοπλαστικὸ διάκοσμο τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων αὐτῶν³⁷.

Στὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, τόσο πρὸς πρὸς Νότον, ὅσον καὶ πρὸς Βορρᾶν, ὑπάρχουν κτιστὲς ἀντηρίδες. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ νοτιά ἔχει μῆκος 2.30 καὶ πᾶχος 0.70/1.00 μ., ἐνῶ ἡ βορεία ἔχει μῆκος 2.90 καὶ πᾶχος 0.70/1.10 μ. Πρόκειται γιὰ μεταγενέστερες κατασκευές, ὅπως φαίνεται, τόσο ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς τοιχοποιΐας, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ἄρμωση αὐτῶν πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ κυρίως ναοῦ. Κατεσκευάσθησαν προφανῶς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς στατικῆς ἐπάρκειας τοῦ οἰκοδομήματος, ὅταν διεπιστώθη, ὅτι ὑπῆρχαν προβλήματα ἢ προληπτικά, προκειμένου νὰ μὴν παρουσιαστοῦν προβλήματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ στὸ μέλλον.

Τὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ ἦτο ἀρχικὰ στρωμένο μὲ πλάκες, ἐνῶ ἀργότερα ἐκαλύφθηκε ἀπὸ ὑδραυλικὸ κονίαμα (κουρασάνι, πάχους 0.06 μ.)³⁸. Σὲ μεταγενέστερη ἐπισκευὴ τοῦ δαπέδου προσετέθησαν τμηματικὰ ἐγχώριες, ἀσβεστολιθικὲς πλάκες, σχήματος ἀκανονίστου καὶ μετρίου μεγέθους. Τελευταῖα τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ ἐκαλύφθηκε μὲ πλάκα ἀπὸ σκυρόδεμα.

37. Στὴν πόλη «Μεσημβρία» (σημερινὸ Nessebar), ἡ ὁποία κεῖται ἐπὶ μικρᾶς χερσονήσου, στὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου Πόντου, διατηρεῖται μεγάλος ἀριθμὸς χριστιανικῶν ναῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων, οἱ ὁποῖοι φέρουν ἐξωτερικὰ πλούσιο κεραμοπλαστικὸ διάκοσμο. Welkow 2002, 1-108.

38. Πρόκειται γιὰ μείγμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ κονιορτοποιημένα πήλινα ὄστρακα, ἄμμο, ἀσβέστη καὶ νερό, σὲ μία συγκεκριμένη ἀναλογία. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου γίνεται ἓνα στέρεο καὶ συμπαγὲς μείγμα, τελείως ἀδιαπέραστο ἀπὸ τὸ νερό.

Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀργολιθοδομή καὶ ἰσχυρὸ ἀσβεστοκονίαμα (πάχους 0.72 μ.), παρεμβάλλονται δὲ μεταξὺ τῶν ἀργῶν λίθων ἀκανόνιστα τεμάχια ἀπὸ ὀπτοπλίνθους. Οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καλύπτονται μὲ ἐπιχρίσματα, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικὲς ἔχουν ἀρμολογηθεῖ.

Ἐσωτερικὰ καὶ στὸ ὕψος τῆς γενέσεως τοῦ τόξου τῆς κτιστῆς, ἡμικυλινδρικής ὀροφῆς, διακρίνονται οἱ ὀπὲς τῶν πηλίνων ἀκουστικῶν ἀγγείων³⁹ ἢ ἡχείων⁴⁰. Ἡ διάμετρος ἐκάστης ὀπῆς εἶναι 0.05 μ., τὸ βάθος ἐκάστου ἀγγείου ἀνέρχεται σὲ 0.28/0.30 μ. καὶ τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ σὲ 0.03 μ. Αὐτὰ ἔχουν κατασκευασθεῖ ἀπὸ ἐρυθρόχρωμο πηλὸ καὶ εἶναι καλὰ ἐψημένα.

Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου κτίσθηκε στὴ θέση παλαιότερου ναοῦ, ὅπως φαίνεται, τόσον ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μεγάλης, ἡμικυκλικῆς ἀψίδας (πάχος τοίχου 0.70 μ.), ἢ ὅποια κεῖται ἀνατολικά καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἀψίδα του καὶ σήμερα διατηρουμένου ναοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ λείψανα τοίχων, κειμένων ΒΔ. τοῦ σημερινοῦ ναοῦ (πάχους 0.40 καὶ 0.60 μ.). καὶ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς. Φαίνεται, ὅτι ὁ παλαιότερος ναὸς ἦτο τρίκλιτος, τὸ μεσαῖο κλίτος αὐτοῦ ἦτο εὐρύτερο τῶν πλαγίων, ἐνῶ τὰ πλάγια κλίτη εἶχαν πλάτος 1.80 μ. περίπου.

Στὴν αὐλὴ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ὑπάρχουν τάφοι, ἐπειδὴ παλαιότερα ὁ χώρος αὐτὸς φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε ὡς Κοιμητήριον τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπως συνέβαινε καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ ὅπως διαπιστώνεται σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μέχρι σήμερα.

39. Ὁρλάνδος 1948, 114. Βολανάκης 1998, 30-33.

40. Σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ μεσαιωνικὰ ναῦδρια τῆς νήσου Κρήτης, τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικώτερα ἀπαντοῦν τὰ ἀκουστικά αὐτὰ ἀγγεῖα ἢ ἡχεῖα. Εἶναι πῆλινα καὶ κατὰ κανόνα ἔχουν σχῆμα φλασκοειδὲς ἢ μικροῦ ἀμφορίσκου ἢ λαγίνου. Ἐντοιχίζονται, εἶναι δὲ ὁρατὸ μόνο τὸ κυκλικὸν σχῆμα τοῦ στόμου αὐτῶν (διαμ. 0.03-0.05 μ.). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἐχρησίμευαν γιὰ νὰ δυναμώνει καὶ νὰ ἐξευγενίζεται ὁ ἦχος τῆς φωνῆς τῶν ἱερέων καὶ τῶν ψαλτῶν.

Παρόμοια λειτουργία εἶχαν καὶ ἀκουστικά ἀγγεῖα ἢ ἡχεῖα, συνήθως ἀπὸ μέταλλο, τὰ ὅποια ἐποθετοῦντο κάτωθεν τῶν κερχίδων τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν Θεάτρων (Θέατρο Ἐπιδαύρου), γιὰ τὴν καλλίτερη ἀκουστική.

Ἀκουστικά ἀγγεῖα ἢ ἡχεῖα ἀπαντοῦν ἐπίσης στοὺς τοίχους μουσουλμανικῶν Τεμενῶν, ὅπου ἔχουν τὴν ἴδια λειτουργία, μὲ ἐκείνην ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν ναῶν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται τὸ μουσουλμανικὸ Τέμενος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται στὸ Ἐνετικὸ Φρούριο (Φορτέτζα) τῆς πόλεως τῆς Ρεθύμνης.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, ὅτι τόσον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅσον καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ἔθαπταν τοὺς νεκροὺς των κατὰ κανόνα ἐκτὸς τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκισμῶν. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ νομοθεσία τὰ Κοιμητήρια ἔπρεπε νὰ εὗρισκονται «ἐκτὸς τῶν τειχῶν» (Extra muros), γιὰ λόγους θρησκευτικούς, ψυχολογικούς, αἰσθητικούς, εὐκοσμίας, καθαριότητος, ὑγιεινῆς, τάξεως κλπ.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀπὸ πολὺ ἔνωρὶς ἐπεκράτησε μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν ἡ ἀντίληψη, ὅτι ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν πλησίον τῶν τάφων τῶν Μαρτύρων τῆς πίστεως (Ad martyres) καὶ τῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας (Ad sanctos), ἦτο πολὺ ἐπωφελὴς γιὰ τοὺς κοιμηθέντες⁴¹. Ἔτσι ἀνηγέρθησαν παλαιοχριστιανικοὶ ναοὶ καὶ πολλὰ βασιλικὰ⁴², οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευαν ὡς κοιμητηριακοὶ ναοί. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν δι' ἀνασκαφῶν πολυάριθμες ταφές.

Ἡ παράδοση αὕτη συνεχίσθηκε καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ἐντὸς ἡ ἐκτὸς τῶν ναῶν καὶ σὲ περίοπτη θέσῃ ἐθάπτοντο συνήθως οἱ κτήτορες αὐτῶν, μεγάλοι εὐεργέτες, συγγενικά των πρόσωπα, σημαίνουσες προσωπικότητες τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ Κοινωνίας κλπ.

Βόρεια τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ σὲ ἀπόσταση ὀκτώ (8.00) μ. περίπου ἀπὸ αὐτὸν ἔκειτο μικρῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖο ἔφερε ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ ἐκαλύπτετο μὲ κτιστὴ καμάρα. Σήμερον αὐτὸ δὲν διαστηρεῖται⁴³.

Β'. ΤΕΜΠΛΟ - ΔΕΣΠΟΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Τὸ Ἱερὸ Βῆμα χωρίζεται τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ παλαιό, ξυλόγλυπτο, καλῆς ποιότητος καὶ διατηρήσεως τέμπλο (πάχ. 0.14 μ.). Τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ ξύλινα θωράκια, τὰ ὁποῖα εἶναι τοποθετημένα κάτω, ὑπερψωμένους στύλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι τοποθετημέναι τέσσερις δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ κοσμήτη⁴⁴. Ὁ διάκοσμος τοῦ τέμπλου εἶναι δουλεμένος σὲ ἐλαφρὸ ἀνάγλυφο (σχεδὸν ἐπιπεδόγλυφος τεχνικὴ) καὶ πε-

41. Φυτράκης 1955, 10 κ.ἑ.

42. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ ἡ Κοιμητηριακὴ βασιλικὴ τῆς Κορίνθου (βασίλικη Ε. Μπέη).

43. Ἡ πληροφορία αὕτη ὀφείλεται σὲ κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ, τοὺς ὁποίους καὶ θερμότατα εὐχαριστῶ.

44. Κουτελάκης 1986, 18 κ.ἑ.

ριλαμβάνει μεταξύ ἄλλων καὶ βλαστὸ κληματίδας μὲ σχηματοποιημένα φύλλα ἀμπέλου καὶ βότρες⁴⁵.

Τὸ τέμπλο εἶναι πιθανῶς ἔργο τοῦ 17ου αἰ. μ.Χ.⁴⁶.

Οἱ δεσποτικὲς εἰκόνες τοῦ τέμπλου εἶναι οἱ ἑξῆς:

α') Ἰησοῦς Χριστός, ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (0.88 X 0.61 μ.).

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰκονίζεται ἀπὸ τὴν ὁσφὺ καὶ ἄνω, μετωπικός, φέρων πλήρη ἀρχιερατικὴ στολή. Φορεῖ στιχάριο, πρασίνου χρώματος ἀρχιερατικὸ σάκκο καὶ φαιόχρωμο ὠμοφόριο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ μεγάλους σταυρούς. Φέρει ἐπισκοπικὴ, φουσκωτὴ μίτρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὅμοια σχεδὸν μὲ ἐκείνες, οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ μέχρι σήμερα.

Ὁ Ἰησοῦς εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ καὶ κρατεῖ ἀνοικτὸ κώδικα Εὐαγγελίου μὲ τὸ ἀριστερό, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«ΑΜΗΝ ΑΜΗΝ	Κ ΗΚΟΥCΑΝ ΑΥ
ΛΕΓΩ ΥΜΙΝ Ο	ΤΩΝ ΤΑ ΠΡΟΒΑ
ΤΙ ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η	ΤΑ. ΕΓΩ ΕΙΜΥ Η
ΘΥΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΒΑ	ΘΥΡΑ. ΔΙ ΕΜΟΥ Ε
ΤΟΝ. ΠΑΝΤΕC ΟCΟΙ	ΑΝ ΤΙC ΕΙCΕΛ(Θ)
ΗΛΘΟΝ ΠΡΟ ΕΜΟΥ	Η CΩΘΗCΕΤΑΙ
ΚΛΕΠΤΑΙ ΕΙCΙ	ΚΑΙ ΕΙCΕΛΕΥCΕ
ΚΑΙ ΛΗCΤΑΙ, ΑΛ(Λ)' ΟΥ	ΤΑΙ Κ(ΑΙ) ΕΞΕΛΕΥCΕΤ(ΑΙ)...» ⁴⁷ .

Στὸ ἄνω καὶ ἀριστερό, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, τμήμα τῆς εἰκόνας παρίσταται ὁ Ἄρχων Μιχαήλ, δίπλα ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀναγράφεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ: «Μ(ΙΧΑΗΛ)»⁴⁸. Ἄνω καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνας καὶ στὴν ἀντίστοιχη θέσῃ εἰκονίζεται ὁ Ἄρχων Γαβριήλ.

45. Βολανάκης 2002 Α, 189-206.

46. Τὸ τέμπλο στοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς ἦτο, ὡς γνωστόν, μαρμάρινο, χαμηλό, ἀποτελούμενο ἀπὸ πεσίσσκους καὶ διαχωριστικὰ θωράκια. Κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ τοποθετοῦνται ἐπὶ τῶν πεσίσσκων κιονίσκοι καὶ ἐπ' αὐτῶν μαρμάρινος κοσμήτης. Τὰ διάσπηλα φράσσονται συνήθως μὲ βῆλα. Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ καὶ εἰδικώτερα ἀπὸ τοῦ 16ου-17ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἑξῆς καὶ πιθανῶς ἀρχικὰ στίς σλαβικὲς χώρες, τὸ τέμπλο ὑπερνηφώνεται καὶ κατασκευάζεται συνήθως ἀπὸ ξύλο.

47. Ἰω. 10, 7-9.

48. Τὸ ὄνομα «Μιχαήλ» εἶναι ἑβραϊκὸ καὶ σημαίνει: «Τίς ἔστιν ὁ Θεός;». Πρόκει-

Στὸ κάτω ἄκρο τῆς εἰκόνας αὐτῆς διατηρεῖται γραπτὴ, μεγαλογράμματη, μονόστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«[ΔΕ]ΙΤΟΙ ΚΥΡΙΕ ΤΑΣ ΔΕΙCOIS ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ COY ΝΙΚΩ
[ΛΑΟΥ-ΠΡΟCΚΥΝΗΤ]Ι, ΑΚΑΚΕ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΝ ΤΟΝ ΒΟΗΘΥ-
CΑΝ[ΤΩ]Ν ΤΗ ΑΓΙΑ ΕΚ[Κ]ΛΙCΙΑ ΤΑΥΤΗ. Α. Γ. Τ. Φ. Α. Ψ. Ν. Γ.».

Τὰ προτελευταῖα τέσσαρα γράμματα τῆς ὡς ἄνω ἐπιγραφῆς, ἀποτελοῦν πιθανώτατα τὰ ἀρχικὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐνοριτῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐβοήθησαν ποικιλοτρόπως τὸν ναὸν τῆς Παναγίας. Οἱ συντομογραφίες αὐτὲς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθοῦν μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὡς ἑξῆς:

«Α(λεξάνδρου), Γ(εωργίου), Τ(ίτου), Φ(ωτίου)».

Τὰ τέσσερα τελευταῖα γράμματα δηλώνουν πιθανώτατα τὴν χρονολογίαν: 1753 μ.Χ.

Τὸ βάθος τῆς εἰκόνας εἶναι χρυσό. Ἡ εἰκόνα εἶναι ζωγραφισμένη ἐπάνω σὲ ὕφασμα, τὸ ὁποῖο εἶναι κολλημένο στὸ ξύλο τῆς εἰκόνας.

Πρόκειται γιὰ εἰκόνα μετρίας τέχνης καὶ διατηρήσεως, πιθανῶς τοῦ 18ου αἰ. μ.Χ.

β') Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, Ὁδηγήτρια (0.90 X 0.65 μ.)

Ἡ Παναγία παρίσταται ἀπὸ τὴν ὁσφὺ καὶ ἄνω, ἀριστεροκρατοῦσα, στὸν τύπο τῆς Ὁδηγήτριας. Φέρει χειριδωτό, πρασίνου χρώματος χιτῶνα, κίτρινα (ἀπόχρωση ὠχρας), διάλιθα καὶ χρυσοποίκιλτα ἐπιμανίκια καὶ πορφυρόχρωμο μαφόριο⁴⁹, μὲ ἀστέρια στὸ μέτωπο καὶ τοὺς ὤμους.

Τὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου εἶναι ὠοειδές, τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, ἡ μύτη μακρά, τὸ στόμα μικρό, τὰ χεῖλη βαθέος ἐρυθρὰ, τὸ πηγούνι στρογγυλό, ὁ λαιμὸς λεπτὸς καὶ ὑψηλός. Στὸ κεφάλι φέρει πρασίνου χρώματος ὑφασμάτινο κάλυμμα (κεκρύφαλο), τὸ ὁποῖο εὗρίζκεται σὲ ἐπαφή

ται γιὰ θεωνυμικὸ ὄνομα, στὸ ὁποῖο ἡ κατάληξη «ήλ» δηλοῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἱερὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ.

49. Ἡ πορφύρα εἶναι ἓνα θαλάσσιο ὄστρεο, τὸ ὁποῖο ἀλιεύεται καὶ ἀπὸ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ὅστερα ἀπὸ σχετικὴ ἐπεξεργασία, γίνεται ἡ βαφή πολυτελῶν ὑφασμάτων. Τὸ χρῶμα τοῦ ὑφάσματος ἔχει ἀπόχρωση βαθυκύανο (μελιτζανί). Πορφυρόχρωμα ἐνδύματα προορίζοντο γιὰ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν οἰκογένειά του καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῆς πορφύρας ἀποτελοῦσε κρατικὸ μονοπώλιο.

πρὸς τὸ τριχωτὸ τμήμα τῆς κεφαλῆς καὶ περιβάλλεται μὲ χρυσοῦ φωτοστέφανο, τὸ ὁποῖο φέρει ἔκτυπο διάκοσμο.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Παναγίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«ΜΗ(ΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ
Η ΕΛΠΕΙC
CΚΕΠΗ».

Ἄνω καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζεται ὁ Ἄρχων Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος φέρει ἀνεπτυγμένο, ἐνεπίγραφο εἰλητάριο, μὲ τὸ κεῖμενο:

«ΧΑΙΡΕ ΟΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙC
ΒΑCΙΛΕΩC ΚΑΘΕΔΡΑ»⁵⁰.

Ἄνω καὶ δεξιὰ παρίσταται ὁ Ἄρχων Γαβριήλ⁵¹, ὁ ὁποῖος φέρει ἀνεπτυγμένο, ἐνεπίγραφο εἰλητάριο, μὲ τὸ κεῖμενο:

«ΧΑΙΡΕ
ΟΤΙ ΒΑ
CΤΑΖΕΙ
ΤΟΝ ΒΑ [CΤΑ]
ΖΟΝΤ[Α]
ΠΑΝΤ[Α]»⁵².

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰκονίζεται ὡς Βρέφος. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, φαιόχρωμο χιτῶνα, ὁ ὁποῖος κοσμεῖται μὲ ρόδα (τριαντάφυλλα) καὶ πορφυρόχρωμο ἱμάτιο. Ἡ κεφαλὴ Αὐτοῦ περιβάλλεται μὲ ἔνσταυρο φωτοστέφανο, τὸ ὁποῖο φέρει ἔκτυπο διάκοσμο καὶ τὴν γραπτὴ ἐπιγραφή:

«Ο ΩΝ»⁵³.

Ὁ Ἰησοῦς παρίσταται μετωπικός, μὲ ὠοειδὲς πρόσωπο καὶ ὠραῖα χαρακτηριστικά. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ καὶ κρατεῖ ἀνοιχτὸ κώδι-

50. Ἀκάθιστος Ὕμνος, Οἶκος Α', Σύνοψις 1988, 262.

51. Λέξη ἑβραϊκή, ἡ ὁποία σημαίνει: «ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ». Πολλὰ εἶναι τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν καὶ ἔχουν ὡς δεῦτερο συνθετικὸ τὴν λέξη «ήλ», ἥτοι «Θεός». Πρόκειται γιὰ τὰ λεγόμενα «θεωνυμικά ὀνόματα». Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἑξῆς: Δανιήλ, Ἐμμανουήλ, Ἰεζεκιήλ, Μισαήλ, Μιχαήλ, Οὐριήλ, Ραγουήλ, Ραφαήλ, Σαλαθαήλ, Σαμουήλ κλπ.

52. Ἀκάθιστος Ὕμνος, Οἶκος Α', Σύνοψις 1988, 262.

53. Ἐξοδ. Γ', 14.

κα Εὐαγγελίου μὲ τὸ ἀριστερό, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

«ΠΝΕΥΜΑ ΚΥ CACΘΑΙ
ΡΙΟΥ ΕΠ' ΕΜΕ ΠΤΩΧΟΙC
ΟΥ ΕΝΕΚΕΝ ΑΠΕCΤΑΛ
ΕΧΡΙCΕ ΜΕ ΚΕ ΜΕ...»⁵⁴.
ΕΥΑΓΓΕΛΙ

Πρόκειται γιὰ καλῆς ποιότητος καὶ διατηρήσεως εἰκόνα, πιθανῶς τοῦ 18ου αἰ. μ.Χ.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τῆς Παναγίας Ὁδηγήτριας ὁμοιάζει, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ στὸν διάκοσμο τοῦ χιτῶνα τοῦ Θείου Βρέφους, μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Καρδιώτισσας, ἡ ὁποία ἐκτίθεται στὴ Συλλογὴ τῶν Εἰκόνων τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Σιναϊτῶν Ἡρακλείου Κρήτης, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Ἑλεούσας τοῦ Κύκκου, ἡ ὁποία φυλάσσεται στὸν ἱερὸν ναὸν τῆς Ἀποτομῆς του Τιμίου Προδρόμου στὸν οἰκισμὸ Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης⁵⁵. Ἀμφότερες οἱ εἰκόνες αὐτὲς εἶναι ἔργα καλῆς ποιότητος τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας στὴν Κρήτη.

γ') Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (0.90 X 0.44 μ.)

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος εἰκονίζεται ὡς ἔνσαρκος Ἀγγελος⁵⁶. Φέρει τρίχινο χιτῶνα χρώματος ἀνοικτοῦ πρασίνου καὶ βαθυπράσινο ἱμάτιο. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι καὶ κρατεῖ συνεπτυγμένο εἰλητάριο μὲ τὸ ἀριστερό. Κάτω καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας παρίσταται «ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ (τοῦ Ἰωάννου) ἐπὶ πίνακι»⁵⁷.

Στὸ κάτω ἄκρο τῆς εἰκόνας διατηροῦνται ἐλάχιστα λείψανα ἀπὸ γραπτή, μονόστιχη, ἡμιεξίτηλη ἐπιγραφή, ἥτοι: «--- Ο ---ΕΒΗ-ΓΟ---».

Κάτω καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνας ὑπάρχει ἡ γραπτὴ ἐπιγραφή: «ΑΨΜΓ», ἥτοι: 1743 μ.Χ.

54. Ἡσαΐας ΞΑ', 1.

55. Βολανάκης 1995, 145-163, πίν. ΜΒ' - ΜΓ'.

56. Ξυγγόπουλος 1957, 49-50.

57. Ματθ. 14, 11.

Πρόκειται γιὰ ἔργο μετρίας ποιότητας καὶ διατηρήσεως.

δ') Τρεῖς Ἱεράρχες - Τρεῖς ἔτεροι Ἅγιοι: Γρηγόριος Θεολόγος - Ἰωάννης Χρυσόστομος - Μέγας Βασίλειος - Νικόλαος Μύρων - Σπυρίδων Τριφυθοῦντος - Ἱερομάργης Χαράλαμπος

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς εἰκόνας αὐτῆς χωρίζεται σὲ δύο ὀριζόντιες ζώνες, ἥτοι:

Ἄνω ζώνη

Σὲ αὐτὴν εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι τρεῖς Ἱεράρχες, ἥτοι (ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ): 1) Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, 2) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, 3) Μέγας Βασίλειος.

Κάτω ζώνη

Σὲ αὐτὴν παρίστανται οἱ ἐξῆς Ἅγιοι (ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ): 4) Νικόλαος Μύρων⁵⁸, 5) Σπυρίδων Τριφυθοῦντος⁵⁹ καὶ 6) Ἅγιος Ἱερομάργης Χαράλαμπος⁶⁰.

Τὸ ἔδαφος εἶναι χρώματος ἐρυθροῦ καὶ τὸ βάθος τῆς εἰκόνας χρυσό. Πρόκειται γιὰ εἰκόνα μετρίας ποιότητας, πιθανῶς τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

Γ'. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Πλατανίων Ἀμαρίου καλύπτονται μὲ τοιχογραφίες⁶¹, οἱ ὁποῖες εἶναι καλῆς ποιότητας καὶ διατηροῦνται σὲ καλὴ γενικὰ κατάσταση.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

58. Ευγγόπουλος 1957, πίν. 1, 1.

59. Ευγγόπουλος 1957, πίν. 3, 1. Διονύσιος 1909, 154, 171, 181.

60. Ευγγόπουλος 1957, 318

61. Gerola 1935, 183, ἀριθμ. μνημ. 399. Bissinger 1995, 148, πίν. 115. Χρονολογία: Περί τὸ ἔτος 1345 μ.Χ.

I. ΙΕΡΟ ΒΗΜΑ

Ἀψίδα

Τεταρτοσφαίριο: Θεοτόκος Πλατυτέρα (Βλ. σελ. 357, εἰκ. 2)

Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Πλατυτέρα⁶², στὸν τύπον τῆς Νικοποιοῦ (Βλαχερνιώτισσης)⁶³. Ἡ παράσταση εἶναι ἡμεξίτηλη. Ἡ Παναγία παρίσταται ἀπὸ τὴν ὁσφὺ καὶ ἄνω, μετωπική. Φορεῖ ποδῆρη, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρό, πλούσια πτυχούμενο μαφόριο. Φέρει φωτοστέφανο γύρω ἀπὸ τὸ κεφάλι, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ ἔκτυπο διάκοσμο, ἀποτελούμενον ἀπὸ ὀκτάκτινα ἀστέρια.

Ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

[M(HTH)P Θ(ΕΟ)Υ]
H ΕΛΕ[ΟΥCA]⁶⁴.

62. Στοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς τοιχογραφημένους ναοὺς τῆς νήσου Κρήτης καὶ στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζονται κατὰ κανόνα οἱ ἑξῆς συνθέσεις:

α') Παναγία, Πλατυτέρα.

β') Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, Παντοκράτωρ.

γ') Ἡ Δέηση, ἥτοι στὸ κέντρο ὁ Ἰησοῦς Χριστός, δεξιὰ Του (βόρεια) ἡ Θεοτόκος καὶ ἀριστερά Του (νότια) ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἡ Δέηση ἀντὶ τῆς Πλατυτέρας στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶναι χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς μοναχικῆς εἰκονογραφίας τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπαντᾷ στὴν Καππαδοκία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ στὶς τοιχογραφίες τῆς Κάτω Ἰταλίας, οἱ ὁποῖες ἔγιναν ἀπὸ Ἑλληνες Μοναχοὺς, πού ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Πρβλ. Ξυγγόπουλον 1957, 47.

Σὲ σπάνιες περιπτώσεις, στὴν ἀπεικόνιση τῆς Δεήσεως, τὴν θέση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καταλαμβάνει ἕτερος Ἅγιος, ὅπως π.χ. ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἢ ὁ πάτερωνας τοῦ ναοῦ.

Ἀπὸ τὸν παραπάνω κανόνα ὑπάρχουν ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται τὸ Καθολικὸ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου Βροντησίου, πού βρίσκεται μετὰ τῶν οἰκισμῶν Βορριζα καὶ Ζαρκός, Ἡρακλείου - Κρήτης. Στὸ νότιο κλίτος αὐτοῦ (κλίτος Ἁγίου Ἀντωνίου) καὶ στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζεται τὸ «Δεῖπνον εἰς Ἑμμαούς». Gallas 1983, 321-322, πίν. 109.

63. Πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερον εἰκονογραφικὸν τύπον, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Θεοτόκος παρίσταται σθηθαῖα, μετωπική, φέρουσα ἐντὸς μεταλλίου τὸ Θεῖον Βρέφος.

64. Πολυάριθμα εἶναι τὰ ἐπιθέτα, τὰ ὁποῖα ἡ εὐσέβεια τῶν Χριστινῶν ἀπέδωσε καὶ ἀποδίδει στὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας. Ἐπίσης μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐδημιουργήθησαν πολλοὶ καὶ διάφοροι εἰκονογραφικοὶ τύποι τῆς Παναγίας. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι καὶ ἐκεῖνος τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας.

Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται φέρουσα τὸ Θεῖον Βρέφος ἐντὸς μεταλλίου. Ἐκατέρωθεν τῆς Παναγίας εἰκονίζεται ἀνὰ ἓνας Ἀρχάγγελος, ἦτοι: βόρεια παρίσταται ὁ Ἀρχὼν Μιχαὴλ καὶ νότια ὁ Ἀρχὼν Γαβριήλ.

Κόγχη: Ἀγιοὶ Ἱεράρχες, συλλειτουργοῦντες (Βλ. σελ. 358, εἰκ. 3 καὶ σελ. 360, εἰκ. 5)

Στὴν κόγχη τῆς ἀψίδας εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, στραμμένοι πρὸς τὸ κέντρο, τέσσερεις Ἀγιοὶ Ἱεράρχες, συλλειτουργοῦντες⁶⁵.

Τὸ θέμα τῶν συλλειτουργούντων Ἱεραρχῶν γίνεται συνηθέστερο κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων (1261-1453 μ.Χ.) καὶ σχετίζεται μὲ τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναπτυχθεῖσα εἰκονογράφηση τῆς Θείας Λειτουργίας⁶⁶. Οἱ Ἱεράρχες παρίστανται ἐντὸς τῆς ἀψίδας καὶ σὲ χρόνους παλαιότερους τῶν Παλαιολόγων, ἀλλὰ κατὰ μέτωπο, ὡς ἅπλεις εἰκόνες καὶ ὄχι συλλειτουργοῦντες.

Οἱ Ἱεράρχες τῆς ἀψίδας τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου φέρουν ἀρχιερατικά ἄμφια καὶ κρατοῦν ἀνεπτυγμένα, ἐνεπίγραφα λειτουργικὰ εἰλητάρια⁶⁷, ἦτοι (ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον):

1. Νικόλαος Μύρων (Βλ. σελ. 358, εἰκ. 3)

Ὁ Ὁ Ἅγιος Νικόλαος, Ἀρχιεπίσκοπος Μύρων τῆς Λυκίας⁶⁸, εἰκονίζεται γέρων, φαλακρός, μὲ βραχεία, λευκὴ κόμη καὶ βραχύ, ἐπίσης λευκὸ

65. Ξυγγόπουλος 1957, 47.

66. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 3, 9-10: Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανὸς (1310-1320 μ.Χ.).

67. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 13,2: Μετέωρα, Καθολικὸ Μονῆς Ὑπαπαντῆς (1366 μ.Χ.).

68. Ὁ Ὁ Ἅγιος Νικόλαος (περίπου 260-340 μ.Χ.), σύμφωνα μὲ τὴν συναξαριακὴ παράδοση, ἐγεννήθηκε στὰ Πάταρα τῆς Λυκίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ διακρίθηκε γιὰ τὴν πίστη, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν φιλανθρωπία του. Ἐχειροτονήθηκε Διάκονος καὶ στὴ συνέχεια Πρεσβύτερος καὶ ἀργότερα Ἀρχιεπίσκοπος Μύρων τῆς Λυκίας. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (Νίκαια Βιθυνίας, 325 μ.Χ.) καὶ ὑπεστήριξε μετὰ ζήλου τὴν ὁρθόδοξη πίστη ἔναντι τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη στὰ Μύρα. Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἰδρύθηκε μεγάλη χριστιανικὴ βασιλική, ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι σήμερα καὶ ἀποτελεῖ διαχριστιανικὸ, διαθρησκευτικὸ καὶ παγκόσμιο προσκύνημα. Ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς διηγήσεων, παραδόσεων καὶ θρύλων, σχετικῶν πρὸς τὴν ζωὴ, τὴν δράση καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς δημοφιλέστερους Ἀγίους τοῦ Χριστιανισμοῦ. Anrich 1913, τ. 1-2. Βολανάκης 1988, 45. Βολανάκης 1990, 51-52.

γένειο⁶⁹. Φέρει φαιόχρωμο στιχάριο, ἐρυθρόχρωμο ἐπιτραχήλιο, ἐρυθρὰ ἐπιμανίκια καὶ ἐπίσης ἐρυθρὸ φελόνιο. Φορεῖ λευκόχρωμο ὠμοφόριο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ μεγάλους, ἀνισοσκελεῖς, ἐρυθρόχρωμους σταυρούς. Καὶ μὲ τὰ δύο τοῦ χέρια κρατεῖ ἀνεπτυγμένο, λειτουργικὸ εἰλητάριο, τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου εἶναι ἀτυχῶς ἐξίτηλο.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο ΕΝ ΜΗΡ (Ο)ΙC]».

2. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (Βλ. σελ. 358, εἰκ. 3)

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (344/354 - 407), Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως⁷⁰ παρίσταται στραμμένος πρὸς τὸ κέντρο τῆς ἀψίδας. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἀδύνατο, ἀποστεωμένο ἀπὸ τὴν νηστεία, τὴν ἄσκησι καὶ τὴν προσευχή. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης φέρει κίτρινου χρώματος στιχάριο, κίτρινο ἐπιτραχήλιο (ἀπόχρωση ὠχρας) μὲ ἐρυθρὸ διάκοσμο, τὸ ὁποῖο ἀπολήγει στὸ κάτω ἄκρο σὲ θυσάνους καὶ κίτρινα ἐπιμανίκια, μὲ κεντητὰ κοσμήματα. Ἐπίσης φορεῖ ἐρυθροῦ χρώματος φελόνιο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ ἀνισοσκελεῖς, μέλανες σταυρούς (πολυσταύριον) καὶ λευκόχρωμο ὠμοφόριο, τὸ ὁποῖο φέρει μεγάλους, ἐπίσης ἀνισοσκελεῖς, μέλανες σταυρούς.

Καὶ μὲ τὰ δύο αὐτοῦ χέρια κρατεῖ ἀνεπτυγμένο, λειτουργικὸ εἰλητάριο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηροῦνται λείψανα ἀπὸ ἡμιεξίτηλη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«[----]ΑΩ
[---]Ο [---]
[---]ΡΟC Η
ΜΟΥ ΑΝΙ
ΚΑΙ ΟΝ Η-
[-----]».

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

ΑΓΙΟΣ [ΙΩ(ΑΝΝΗC) Ο ΧΡΥCΟCΤΟΜΟC] ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠΟC
[ΚΩΝ]CΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΟC.

69. Μεσαιωνικὰ ναῦδρια τῆς Κρήτης, στὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῶν ὁποίων παρίσταται ὁ Ἅγιος Νικόλαος Μύρων, εἶναι μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

α') Ἀποδούλου Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ξιφηφόρος ἢ ὁ Νουφείτης.

β') Μέρωνας Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος (κτῆμα Π. Ρολόγη).

70. Altaner 1966, 322-331.

Μελισμός: «Ὁ Θυόμενος» (Βλ. σελ. 359, εἰκ. 4)

Στὸ κέντρο τῆς κόγχης τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο εἰκονίζεται ἡ παράσταση τοῦ Μελισμοῦ⁷¹. Στὸ μέσον της συνθέσεως παρίσταται Ἁγία Τράπεζα, ἡ ὁποία καλύπτεται μὲ ἐρυθρὰ ποδέα, κοσμουμένη μὲ σταυρούς. Ὡς στήριγμα τῆς πλάκας τῆς Ἁγίας Τράπεζας χρησιμεύει ἕνας πεσσὸς πρασίνου χρώματος καὶ τετραγώνου διατομῆς.

Ἐνωθεν τῆς Ἁγίας Τράπεζας ὑπάρχει ἕνα κιβώριο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἡμισφαιρικό τροῦλλο, ποὺ φέρεται ἐπάνω σὲ τέσσερις κυλινδρικούς, ἀρράβδωτους κίονες ἀπὸ λευκόχρωμο μάρμαρο. Οἱ κίονες αὐτοὶ στέφονται μὲ κιονόκρανα καὶ ἐνώνονται μεταξύ των μὲ ἡμικυκλικά τόξα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κρέμονται δύο κανδήλες.

Ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τράπεζας εἰκονίζεται τὸ Ἅγιον Δισκάριον, μέσα στὸ ὁποῖο κεῖται ὁλόσωμος ὁ Ἰησοῦς Χριστός⁷², ὡς «Ἀμνὸς θυόμενος»⁷³. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ περιβάλλεται μὲ ἔνσταυρο φωτοστέφανο, τὸ ὁποῖο φέρει ἔκτυπο διάκοσμο, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκτινωτὰ ἀστέρια. Ὁ Ἰησοῦς καλύπτεται μὲ πορφυρόχρωμο «Ἀέρα»⁷⁴, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει σταυρός.

71. Ἡ παράσταση τοῦ Μελισμοῦ εἰσάγεται στὴν εἰκονογράφηση τῶν ναῶν στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰ. καὶ καθιερῶνεται κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261-1453). Κωνσταντινίδου 1991, 119-121. Τσιγαρίδας 1999, 256.

Ὁ Μελισμὸς εἰκονίζεται στὸ κέντρο τῆς ἀψίδας καὶ ἄλλων χριστιανικῶν ναῶν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

α') Ἀποδούλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ξιφηφόρου ἢ Νουφεῖτη (14ος αἰ.), Βολανάκης 1981, 46-47.

β') Τυμπάκι Ἡρακλείου, Ἁγία Τριάδα, Bissinger 1995, πίν. 6.

γ') Θεσσαλονίκη, ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ (1310-1320 μ.Χ.), Μπακιρτζής 2003, πίν. 9-10.

72. Καλοκύρης 1972: Μετέωρα, Καθολικὸ Μονὴς Μεταμορφώσεως (1522 μ. Χ.).

73. Καστοριά, Ἅγιος Νικόλαος Τζώτζα (1360-1380 μ. Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 265-266, πίν. 149-150.

74. Ὁ «Ἀήρ» εἶναι κάλυμμα ἀπὸ ὕφασμα, τὸ ὁποῖο χρησιμεύει γιὰ νὰ καλύπτονται τὰ Τίμια Δῶρα. Ἐπίσης ὁ «Ἀήρ» ἐπισείεται ἄνωθεν τῶν Τιμίων Δώρων κατὰ τὴν ἀπαγγελία τοῦ πρῶτου μέρους τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Ὁ χειρισμὸς αὐτὸς συμβολίζει τὸν σεισμό, ποὺ ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ.

Πάνω ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«Ι(ΗCOY)C Χ(ΙCΤO)C Ο ΘΙΟΜΕΝΟΣ»⁷⁵.

Στὸ βόρειο ἄκρο τῆς παραστάσεως τοῦ Μελισμοῦ εἰκονίζεται ὁλόσωμος, στραμμένος πρὸς τὸ κέντρο, ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, μὲ μεγάλες πτέρυγες⁷⁶. Φέρει ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα, μὲ κίτρινη παρυφή καὶ θυσανωτὴ ἀπόληξη κάτω. Ἐπίσης φορεῖ κίτρινα ἐπιμανίκια καὶ ἐρυθροῦ χρώματος, διάλιθα ὑποδήματα⁷⁷. Κρατεῖ κυκλικοῦ σχήματος ριπίδιον μὲ λαβή, πάνω στὸ ὁποῖο εἰκονίζεται ἓνα Ἐξαπτέρυγο.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«Ο APX(ΩN) ΓΑΒΡΙΗΛ».

Στὸ νότιο ἄκρο τῆς συνθέσεως τοῦ Μελισμοῦ παρίσταται ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Εἰκονίζεται ὁλόσωμος, στραμμένος πρὸς τὸ κέντρο τῆς ἀψίδας. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, λευκοῦ χρώματος χιτῶνα, μὲ κίτρινη παρυφή κάτω, ἡ ὁποία φέρει ἐρυθροῦ χρώματος κοσμήματα. Ἐπίσης φέρει κίτρινα, διάλιθα ἐπιμανίκια. Κρατεῖ κυκλικοῦ σχήματος ριπίδιον μετὰ λαβῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰκονίζεται ἓνα Ἐξαπτέρυγο.

Πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Ἀρχαγγέλου διατηρεῖται ἡ γραπτὴ ἐπιγραφή:

«Ο APX(ΩN) ΜΙΧΑΗΛ».

3. Μέγας Βασίλειος (βλ. σελ. 360, εἰκ. 5)

Νότια τοῦ παραθύρου τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἰκονίζεται ὁ Μέγας Βασίλειος (330-379), Ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας⁷⁸. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἐλλειψοειδές, τὸ μέτωπο εὐρὺ καὶ ὑψηλό, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μακρὰ καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρό.

75. Τὸ ὀρθὸ προφανῶς εἶναι: «Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Θυόμενος», ἤτοι: «Ὁ θυσιαζόμενος». Ὁρθογραφικὰ σφάλματα τοῦ εἵδους αὐτοῦ ἀπαντοῦν συνήθως σὲ ἐπιγραφὰς τῶν μέσων χρόνων καὶ φανερῶν, μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπων τῆς τότε ἐποχῆς. Ἡ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ τότε δὲν ἐγνώριζε γραφὴ καὶ ἀνάγνωσι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ποὺ ἐγνώριζαν ἦσαν συνήθως χαμηλοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου.

76. Καστοριά, Ἅγιος Νικόλαος Τζώτζα (1360-1380 μ. Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 265, πίν. 149 καὶ 267, πίν. 151.

77. Πρβλ. τὰ ἐρυθρὰ ὑποδήματα, τὰ ὁποῖα ἔφεραν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, τὰ λεγόμενα «καμπάγια».

78. Altaner 1966, 290-298.

Φέρει μακρύ, καστανό γένειο καὶ ἐπίσης καστανὴ κόμη. Φορεῖ φαιόχρωμο στιχάριο καὶ ἐπιτραχήλιο, κίτρινα ἐπιμανίκια, λευκὸ φελόνιο, κοσμούμενο μὲ ἰσοσκελεῖς, μέλανεσ σταυρούς (πολυσταύριο).

Στὴν δεξιὰ πλευρὰ του κρέματα ἀπὸ τὴν ζώνη κίτρινο ἐπιγονάτιο, τὸ ὁποῖο ἔχει τὴν μορφή μαλακοῦ ὑφάσματος⁷⁹. Τοῦτο φέρει ἐρυθρόχρωμα κεκτητὰ κοσμήματα καὶ πολύτιμους λίθους, περατοῦται δὲ κάτω σὲ θυσάνους.

Καὶ μὲ τὰ δύο του χέρια ὁ Ἅγιος Βασίλειος κρατεῖ ἀνεπτυγμένο, ἐνεπίγραφο, λειτουργικὸ εἰλητάριο, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει τὸ κείμενο (ὕψος γραμμάτων 0.025/0.03 μ.):

«+ ΟΥΔ[ΕΙC]
ΑΞΙΟΣ [ΤΩΝ]
C[Υ]ΝΔΕΔΕ
ΜΕΝΩΝ
ΤΕC CΑΡΚΙ
ΚΑΙC ΕΠΗ
ΘΗΜΙΕC
ΚΑΙ ΗΛΟΝ
ΑΙC...»⁸⁰.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΧΗΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ CΑΡ(Ε)ΙΑC.

4. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (Βλ. σελ. 360, εἰκ. 5)

Στὸ νότιο ἄκρο τῆς κόγχης τῆς ἀψίδας εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος⁸¹. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ὡοειδές, μὲ γεροντικὰ χαρα-

79. Σὲ παλαιότερα μνημεῖα τῆς νήσου Κρήτης, ὅπως π.χ. στὸν Ἅγιο Γεώργιο Μέρωνα Ἀμαρίου (κτῆμα Ρολόγη), τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰ. μ.Χ., τὸ ἐπιγονάτιο ἔχει ἀκόμη τὴν μορφή μαλακοῦ ὑφάσματος, ἐν εἶδει λεντίου (προσοπίου), τὸ ὁποῖο κρέματα ἀπὸ τὴν ζώνη καὶ πίπτει στὴν δεξιὰ πλευρὰ ἐκείνου, πού τὸ φέρει (σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὸν δεξιὸ μηρό). Ἀργότερα τοῦτο παίρνει ρομβοειδὲς σχῆμα καὶ εἶναι ὅμοιο μὲ τὰ ἐπιγονάτια, τὰ ὁποῖα φέρουν καὶ σήμερὰ οἱ Ἀρχιερεῖς, οἱ Ἀρχιμανδρίτες, οἱ Πρωτοπρεσβύτεροι καὶ οἱ λοιποὶ ὁφφικιάλιοι τῆς Ἐκκλησίας.

80. Ἱερατικὸν 1981, 86-87.

81. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἢ Θεολόγος (329/330 - 390 μ.Χ.) ἐγεννήθηκε στὴν Ἀριανζόν, χωρίον κείμενο πλησίον τῆς μικρᾶς πόλεως Ναζιανζοῦ καὶ ἀνεδείχθη οἰκουμενικὸς διδάσκαλος τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Χρήστου 1964, 708-729. Altaner 1966, 298-303.

κτηριστικά. Φέρει λευκή κόμη καὶ πλούσιο, πλατύ, φουντωτό, λευκόχρωμο γένειο, τὸ ὁποῖο ὁμοιάζει μὲ σάρωθρο (σκούπα)⁸².

Φορεῖ κίτρινο στιχάριο, ὁμοιόχρωμο ἐπιτραχήλιο, μὲ πλούσιο κεντητὸ διάκοσμο. Τὸ ἐπιτραχήλιο καταλήγει στὸ κάτω ἄκρο σὲ θυσάνους. Ἐπίσης φέρει καστανόχρωμα ἐπιμανίκια, ἐρυθρὸ φελόνιο καὶ λευκόχρωμο ὠμοφόριο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ μέλανες σταυρούς.

Στὴ δεξιὰ πλευρὰ αὐτοῦ κρέμαται ἀπὸ τὴν ζώνη κίτρινο ἐπιγονάτιο, ἐν εἵδει μαλακοῦ ὑφάσματος, μὲ ἐρυθρὰ κοσμήματα καὶ πολύτιμους λίθους. Τοῦτο περατοῦται στὸ κάτω ἄκρο σὲ θυσάνους.

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος κρατεῖ καὶ μὲ τὰ δύο του χέρια ἀνεπτυγμένο, λειτουργικὸ εἰλητάριο, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«+ ΕΥΧΑ
PICTOY
MEN CEI
Κ(ΥΡΙ)Ε Ο Θ(ΕΟ)C
ΤΩΝ ΔΗ
NAME[Ω]
Ν ΤΩ [ΚΑΤΑΞΙ]
ΩΣΑΝΤΙ...»⁸³.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ».

Διακοσμητικὴ ταινία

Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παράσταση τῶν συλλειτουργούντων Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Μελισμοῦ ὑπάρχει μία διακοσμητικὴ ταινία (πλάτ. 0.20 μ.), ἡ ὁποία περιθέει ὁλόκληρη τὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀψίδας καὶ περιλαμβάνει ἐλικοειδῆ, σχηματοποιημένο βλαστὸ καὶ ἀνθέμια.

Ἀνατολικὸ μέτωπο (βλ. σελ. 357, εἰκ. 2)

Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ χωρίζεται σὲ τρεῖς ὀριζόντιες ζῶνες, ἥτοι:

A') Ἀνω ζώνη: Ἅγιον Μανδήλιον - Θεοπάτορες

82. Διονύσιος 1909, 154: «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, γέρον, φαρακλός, πλατυγένης, περικαπνισμένον ἔχων τὸ γένειον καὶ τὰ ὀφρύδια ἴσα...».

83. Ἱερατικὸν 1981, 85. Goar 1730, 58.

α') Ἅγιον Μανδήλιον

Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται, ὡς συνήθως⁸⁴, τὸ Ἅγιον Μανδήλιον⁸⁵. Στὸ βόρειο ἄκρο παρίσταται μέσα σὲ σθηθάριο ὁ Ἅγιος Ἰωακεῖμ καὶ στὸ νότιο ἄκρο, ἐπίσης μέσα σὲ σθηθάριο, ἡ Ἁγία Ἄννα⁸⁶.

Τὸ Ἅγιον Μανδήλιον ὁμοιάζει μὲ ὀρθογωνίου σχήματος ὕφασμα, ὀριζόντια τοποθετημένο, στὰ δύο ἄκρα τοῦ ὁποίου σχηματίζονται κόμ-
βοι καὶ στὴ συνέχεια πίπτουν πρὸς τὰ κάτω οἱ ἀπολήξεις αὐτοῦ.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρίσταται σὲ προτομή, μετωπικά, ἀποτυπωμένο πάνω στὴ λευκὴ ἐπιφάνεια τοῦ μανδήλιου. Τοῦτο περιβάλλεται μὲ ἔνσταυρο φωτοστέφανο. Τὸ ἔδαφος εἶναι καστανόχρωμο καὶ τὸ βάθος τῆς συνθέσεως κυανοῦν.

β') Ἅγιος Ἰωακεῖμ (Βλ. σελ. 100, φωτό 1)

Ὁ Ἅγιος Ἰωακεῖμ⁸⁷ παρίσταται σθηθαῖος, μετωπικός, ὡς ἄτομο μεγάλης ἡλικίας. Φέρει λευκὴ κόμη καὶ ἐπίσης λευκὸ, βραχὺ γένειο. Φορεῖ χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ ἱμάτιο.

γ') Ἁγία Ἄννα (Βλ. σελ. 100, φωτό 1)

Ἡ Ἁγία Ἄννα⁸⁸ εἰκονίζεται σθηθαία, μετωπική, ὡς ἄτομο προχωρημένης ἡλικίας, μὲ σοβαρὸ πρόσωπο καὶ εὐγενῆ χαρακτηριστικά. Φορεῖ χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μαφόριο, χαρακτηριστικὸ τῶν ἐγγάμων γυναικῶν.

84. Ἀπεικονίσεις τοῦ ἁγίου Μανδηλίου στὴ θέση αὐτῆ τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἀπα-
ντοῦν σὲ πολλοὺς μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς νήσου Κρήτης, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατα-
λέγονται καὶ οἱ ἑξῆς:

α') Πλατάνια Ἀμαρίου, Ἅγιος Νικόλαος Μύρων.

β') Βαθειὰκὸ Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος. Βολανάκης 1986, 17.

85. Grabar 1931, 24-31. Συγγόπουλος 1957, 67, 268. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 3, 9, 11.

86. Βολανάκης 1986, 17.

87. Ο πατέρας τῆς Θεοτόκου. Στὴν Καινὴ Διαθήκη δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀναφορὰ
στὸ πρόσωπο αὐτοῦ. Ὅμως περὶ αὐτοῦ γίνεται λόγος στὰ Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια (Πρω-
τευαγγέλιον Ἰακώβου I, 1 κ.έ.). Tischendorf 1 κ.έ. Γ. Γρατσέας, Ἄρθρον «Ἰωακεῖμ»,
ΘΗΕ 6 (1965), 1090-1091.

88. Ἡ μητέρα τῆς Παναγίας. Περὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς δὲν ὑπάρχει καμμία ἀνα-
φορὰ στὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ὅμως ἀναφέρεται στὰ Ἀπόκρυφα
Εὐαγγέλια (Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου II, 1 κ.έ.). Tischendorf 4 κ.έ. Β. Ἰωαννίδης,
Ἄρθρον «Ἄννα», ΘΗΕ 2 (1963), 834.

Β') Μεσαία ζώνη: Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου

Στὴ θέση αὐτὴ παρίσταται, ὡς συνήθως⁸⁹, ὁ Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνεῖ ἐκτενέστερος λόγος κατωτέρω, στὴν οἰκεία θέση, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὶς συνθέσεις τοῦ λεγομένου Δωδεκαόρτου.

Γ') Κάτω ζώνη: Ἅγιοι Διάκονοι

Στὴν κάτω ζώνη τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου εἰκονίζονται δύο Ἅγιοι Διάκονοι, ἦτοι (ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον):

1. Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς

Ὁ Ἅγιος Διάκονος Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς⁹⁰ παρίσταται ὁλόσωμος, ὀρθιος, μετωπικός, φέρων ὠραία, νεανικά χαρακτηριστικά. Φορεῖ λευκόχρωμο στιχάριο καὶ ἐρυθρὸ ὀράριο, ἐν εἵδει στενῆς ταινίας⁹¹, τὸ ὁποῖο κρέμαται ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ ὤμου. Μὲ τὸ δεξιὸ χερὶ κρατεῖ θυμιατήριον μὲ λαβή, σὲ σχῆμα ι καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ φέρει ἐρυθροῦ χρώματος ἐγχείριο⁹² καὶ λιβανωτίδα⁹³.

89. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἐπόμενα παραδείγματα:

α') Βαθειακὸ Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος Διασορίτης. Βολανάκης 1986, 24-25.

β') Ἀποδόλου Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ξιφηφόρος ἢ ὁ Νουφείτης. Βολανάκης 1981, 29.

90. Ὁ Ἅγιος Στέφανος ἦτο ἑλληνιστὴς καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ Διακόνους. Πράξ. 6, 5: Καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος Ἁγίου... Πράξ. 6, 8: Στέφανος δὲ πλήρης χάριτος καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα ἐν τῷ λαῷ... Βολανάκης 1981, 56-57, πίν. 45. Βολανάκης 1998, 47.

91. Στὸ Σκευοφυλάκιον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας Εἰκοσιφοινίσσης τοῦ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας φυλάσσεται παλαιὸ ὀράριο, πιθανῶς τῶν βυζαντινῶν χρόνων (13ου-14ου αἰ.), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ στενή, ὑφασμάτινη, κυανόχρωμη, χρυσοκέντητη ταινία (μῆκους περίπου 3.00 καὶ πλάτους 0.05 μ.). Στὴν κυρία ὀψη τοῦ ὀραρίου αὐτοῦ εἶναι ἐρραμμένα δύο ἀργυρὰ μέταλλα, φέροντα ὁλοσώμους Ἀρχαγγέλους δορυφοροῦντες, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀργυρὰ ἢ ἐπάργυρα ἐλάσματα, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἡ ἐπιγραφή: «ΑΓΙΟΣ, ΑΓΙΟΣ, ΑΓΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΣΑΒΑΩΘ».

92. Πρόκειται γιὰ τεμάχιο ὑφάσματος, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Διάκονοι καλύπτουν τμῆμα τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν χειριοῦ. Αὐτὸ ἀποτελεῖ προφανῶς ἐξέλιξη τοῦ λεντίου (προσοπίου), τὸ ὁποῖο ἔφεραν οἱ Διάκονοι τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦσαν κατὰ τὴν διάρκειά τῶν Ἀγαπῶν στὶς Τράπεζες.

93. Ἡ λιβανωτίδα φέρει συνήθως ναόσχημη μορφή καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέταλλο. Ἐντὸς αὐτῆς τίθεται τὸ λιβάνι, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ θυμίαμα. Στὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (π.χ. Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ, Κεκραγάρια, θυμίαμα), ὁ Διάκονος, ἐνδεδυμένος στιχάριο καὶ φέρων τὸ ὀράριο, θυμᾷ, κρατώντας

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ο ΠΡΟΤΟΜΑΡΤΗΣ».

2. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς

Στὸ νότιο ἄκρο τῆς κάτω ζώνης καὶ κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν Θεοτόκο τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Διάκονος Ρωμανὸς ὁ Μελωδός⁹⁴. Παρίσταται ὁλόσωμος, μετωπικός, μὲ ὠραία χαρακτηριστικά. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἀγένειο καὶ φέρει βοστρυχωτὴ κόμη.

Φορεῖ λευκόχρωμο στιχάριο μὲ περίκλειση ἄνω (ἐρυθρὸ περιλαίμιο) καὶ μέλαν ὀράριο, ἐν εἵδει στενῆς ταινίας, ἡ ὁποία κρέμαται ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ του ὤμου. Φαίνεται ὅτι ἔφερε μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ θυμιατήριον καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸν ἐγγεῖριον⁹⁵ καὶ λιβανωτίδα⁹⁶.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΑΓΙΟΣ] ΡΩΜΑΝΟΣ Ο ΜΕΛΟΔΟΝ».

Ἡ παράσταση τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ καλύπτεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῆς μέρος μὲ στῤῥωμα αἰθάλης, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τοῦ θυμιατηρίου, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ θυμίαμα κατὰ τὶς διάφορες Ἱερὲς Ἀκολουθίας καὶ τὴν Θεία Λειτουργία καὶ πού συνήθως κρέμαται στὴ θέση αὐτή.

Καμάρα

Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ

Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς καμάρας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος κατωτέρω, ὅταν θὰ ἐξετασθοῦν λεπτομερῶς οἱ συνθέσεις τοῦ κύκλου τοῦ λεγομένου Δωδεκαόρτου.

μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ τὸ θυμιατήριον καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸν τὴν λιβανωτίδα. Ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς τίθεται τὸ ἐγγεῖριον.

94. Ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς κατήγετο ἀπὸ τὴν Συρία καὶ ἔζησε πιθανώτατα κατὰ τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Ὑμνογράφους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Διονύσιος 1909, 292. Βολανάκης 1981, 57-58, πίν. 46. Βολανάκης 1998, 45-46.

95. Πάλλας 1988, Α', 163-164.

96. Πάλλας 1988, Α', 164-165.

Νότιος τοῖχος

Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ χωρίζεται σὲ δύο ζῶνες, ἥτοι:

Ἀνω ζώνη

Εἰκονίζονται τρεῖς Ἅγιοι Ἱεράρχες σὲ στηθάρια, ἥτοι (ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς):

1. Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός⁹⁷ παρίσταται στηθαῖος, μετωπικός καὶ τὸ πρόσωπό του εἶναι ἡμεξίτηλο. Φέρει καστανόχρωμο στιχάριο, κίτρινο ἐπιτραχήλιο, ἐπίσης κίτρινα ἐπιμανίκια, ἐρυθρόχρωμο φελόνιο καὶ λευκὸ ὠμοφόριο, κοσμούμενο μὲ μεγάλους, μέλανες, ἀνισοσκελεῖς σταυρούς. Κρατεῖ κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, ὁ ὁποῖος φέρει πολυτελῆ, διάλιθη καὶ μαργαριτοκόσμητη στάχωση.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓ[ΟΡΙΟΣ] Ο ΘΑΥ[ΜΑ]ΤΟΥΡΓΟΣ».

2. Ἅγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Δυτικὰ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ εἰκονίζεται δεύτερος Ἅγιος Ἱεράρχης. Παρίσταται στηθαῖος, μετωπικός, φέρων καστανόχρωμο στιχάριο, φαιοῦ χρώματος φελόνιο καὶ λευκόχρωμο ὠμοφόριο, μὲ μεγάλους, ἐρυθρόχρωμους σταυρούς. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸν κρατεῖ κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, μὲ πολυτελῆ, διάλιθη στάχωση.

3. Ἅγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Δυτικὰ τοῦ προηγουμένου παρίστατο τρίτος Ἅγιος Ἱεράρχης, στηθαῖος, μετωπικός, ἡ παράστασις τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀτυχῶς κατεστραμμένη.

Κάτω ζώνη

Παρίστανται τρεῖς Ἅγιοι Ἱεράρχες, ὁλόσωμοι, μετωπικοί, ἥτοι (ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς):

97. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ἢ Θαυματουργὸς ἐγεννήθηκε περὶ τὸ 213 μ.Χ. σὴν Νεοκαισαρείαν τοῦ Πόντου. Ἐτυχε ἐνδελεχοῦς παιδείσεως καὶ ἀργότερα ἐχειροτονήθηκε Ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας. Κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Δεκίου (250 μ. Χ.) ἔφυγε μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους Χριστιανοὺς στὰ ὄρη, ἀπὸ ὅπου ἐπέστρεψε μετὰ τὸ πέρας τοῦ διωγμοῦ. Ἐλαβε μέρος σὴν Σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 265 μ.Χ. καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 270 μ.Χ. Altaner 1966, 211-212. Μαντζαρίδης 1964, 752-754.

1. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας

Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας⁹⁸ φορεῖ φαιοῦ χρώματος στιχάριο, κίτρινο, διάλιθο ἐπιτραχήλιο, κίτρινα, διάλιθα ἐπιμανίκια, κίτρινο, ρομβοειδές, διάλιθο ἐπιγονάτιο, φαιόχρωμο φελόνιο μὲ ἐρυθροὺς σταυροὺς (πολυσταύριο) καὶ λευκόχρωμο ὠμοφόριο, τὸ ὁποῖο φέρει μεγάλους, μέλανες, ἀνισοσκελεῖς σταυροὺς. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν τοῦ χέρι καὶ κρατεῖ μὲ τὸ ἀριστερὸν κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, φέροντος πολυτελεῖ, διάλιθη στάχωση.

Εἰκονίζεται γέρων, φαλακρὸς στὸ μέτωπο, μὲ λευκὴ κόμη καὶ ἐπίσης λευκὸ γένειο. Τὰ αὐτιά του εἶναι ἰσχυρῶς σχηματοποιημένα καὶ ὁμοιάζουν μὲ κόσμημα. Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΑΓΙΟΣ] ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓ(ΑC)».

2. Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας⁹⁹ παρίσταται μὲ γεροντικά χαρακτηριστικά. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἐλλειψοειδές, φέρει λευκὴ κόμη καὶ μακρὺ, ἐπίσης λευκὸ γένειο. Φορεῖ φαιόχρωμο στιχάριο, κίτρινο ἐπιτραχήλιο μὲ κεντητὰ κοσμήματα καὶ πολύτιμους λίθους, κίτρινο, ρομβοειδές, διάλιθο ἐπιγονάτιο, κίτρινα ἐπιμανίκια, λευκόχρωμο φελόνιο μὲ μέλανες σταυροὺς (πολυσταύριο) καὶ λευκὸ ὠμοφόριο μὲ μεγάλους, ἐρυθροῦ χρώματος σταυροὺς.

Κρατεῖ καὶ μὲ τὰ δύο τοῦ χέρια κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, μὲ πολυτελεῖ, διάλιθη στάχωση.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) [Ο] ΕΛΕΗΜΩΝ».

98. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (295-373 μ.Χ.) Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας τῆς Αἰγύπτου δεσπόζει ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἡγετικὴ μορφή τῆς ἐποχῆς του, ὄχι μόνον ὡς μαχητὴς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὡς μεγάλος συγγραφέας. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἐγκώμιον εἰς Μέγαν Ἀθανάσιον, PG 35, 1081-1128. Altaner 1966, 271-279. Στεφανίδης 1959, 168 κ.έ. Δημητρώπουλος 1962, 521-544.

99. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου καὶ ἦτο γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας. Διετέλεσε Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατὰ τὰ ἔτη 610-619. Κατεπολέμησε τοὺς μονοφυσίτες καὶ διεκρίθη ὡς προστάτης τῶν πτωχῶν καὶ ἑνδεῶν, δι' αὐτὸ καὶ προσέλαβε τὴν ἐπωνυμίαν «Ἐλεήμων». Συμεὼν Μεταφραστής, Βίος Ἰωάννου Ἀλεξανδρείας, PG 114, 900 κ.έ. Μαντζαρίδης, Γ., Ἀρθρον «Ἰωάννης Β' Ἐλεήμων», ΘΗΕ 6 (1965), 1213-1214. Altaner 1966, 242.

3. Ἁγιος Ἐλευθέριος

Ἀνατολικά τοῦ προηγουμένου εἰκονίζεται ὁ Ἁγιος Ἐλευθέριος¹⁰⁰. Φορεῖ κυανόχρωμο σπιχάριο, κίτρινο, διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο ἐπιτραχήλιο, κίτρινα, διάλιθα ἐπιμανίκια, ἐρυθρόχρωμο φελόνιο καὶ λευκὸ ὠμοφόριο, μὲ μεγάλους, μέλανες σταυρούς.

Ὁ Ἁγιος Ἐλευθέριος εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸν κρατεῖ κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, ὁ ὁποῖος φέρει πολυτελῆ, διάλιθη καὶ μαργαριτοκόσμητη στάχωση.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΓΙΟΣ [ΕΛΕΥΘ]ΕΡΙΟΣ»¹⁰¹.

Βόρειος τοῖχος

Ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ χωρίζεται σὲ δύο ζῶνες, ἥτοι:

Ἀνω ζώνη

Εἰκονίζονται τρεῖς Ἅγιοι Ἱεράρχες ἐντὸς στηθαρίων, ἥτοι (ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς):

1. Ἁγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Ἡ παράσταση εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένη.

2. Ἁγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Εἰκονίζεται ἓνας Ἁγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος. Ἡ παράσταση εἶναι ἡμιεξίτηλη.

3. Ἁγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Ἀνατολικά τοῦ προηγουμένου εἰκονίζεται ἓνας Ἁγιος Ἱεράρχης μετωπικός. Ἡ παράσταση εἶναι ἡμιεξίτηλη.

100. Στὴν Κωνσταντινούπολη, πλησίον τοῦ «Ξηρόλοφου» ὑπῆρχε ἓνας ναὸς ἡ Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου, τοῦ ὁποῖου ἡ μνήμη ἐτελεῖτο στίς 15 Δεκεμβρίου. Ὁ ναὸς αὐτὸς ἀνάγεται πιθανῶς στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Ἡ παράδοση περὶ τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου εἶναι δυστυχῶς συνύφανση μύθων καὶ θρύλων, τόσον στίς διάφορες ἀρχαῖες ἑλληνικὲς συνθέσεις τῆς, ὅσον καὶ στὴν διασκευή τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ (+ περὶ τὸ 1000 μ.Χ., Στεφανίδης 1959, 469-470) καὶ στὴν λατινικὴ Ἀγιολογία. Fr. Halkin, Ἄρθρον Ἐλευθέριος Μάρτυς, ΘΗΕ 5 (1964), 563-564. Νικόδημος Ἀγιορείτης, Συναξάριον, ΘΗΕ 5 (1964), 564-565.

101. Διονύσιος 1509, 156, 197, 269, 292.

Κάτω ζώνη

Εἰκονίζονται τρεῖς Ἅγιοι ὁλόσωμοι, μετωπικοί, ἥτοι (ἀπὸ Δυσμᾶς πρὸς Ἀνατολάς):

1. Ἅγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Ἡ παράσταση εἶναι ἡμεξίτηλη.

2. Ἅγιος Ἱεράρχης ἀδιάγνωστος

Ὁ Ἅγιος αὐτὸς φέρει φαιόχρωμο στιχάριο, κίτρινο, διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο ἐπιτραχήλιο, ἐρυθρόχρωμο φελόνιο καὶ λευκὸ ὠμοφόριο. Κρατεῖ κλειστὸ κώδικα Εὐαγγελίου, ὁ ὁποῖος φέρει πολυτελῆ, διάλιθη στάχωση. Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἁγίου αὐτοῦ εἶναι ἡμεξίτηλο. Πρόκειται γιὰ γεροντικὴ φυσιογνωμία, μὲ μακρὸν καὶ λευκὸ γένειο.

3. Ἅγιος Διάκονος Λαυρέντιος

Στὴ θέση αὐτὴ εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος¹⁰². Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἡμεξίτηλο, τὰ δὲ ὑπάρχοντα λείψανα καλύπτονται μὲ πυκνὸ στρώμα ἀλάτων. Ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἐδήλωνε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εἶναι ἀτυχῶς κατεστραμμένη.

Ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος φορεῖ λευκόχρωμο στιχάριο, κίτρινα, διάλιθα καὶ μαργαριτοκόσμητα ἐπιμανίκια καὶ ἐρυθρόχρωμο ὁράριο ἐν εἵδει στενῆς ταινίας, τὸ ὁποῖο κρέμαται ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ του ὤμου. Μὲ τὸ δεξιὸν τοῦ χέρι κρατεῖ θυμιατήριον, τὸ ὁποῖον εἶναι μετάλλινον. Ἡ κάψα αὐτοῦ εἶναι ἡμισφαιρικὴ καὶ εἶναι ἀνηρτημένη ἀπὸ τρεῖς ἀλυσίδες. Τὸ θυμιατήριον αὐτὸ εἶναι ὅμοιον μὲ τὰ θυμιατήρια, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ σήμερον σὲ χρῆσιν στοὺς ὀρθόδοξους χριστιανικοὺς ναοὺς. Μὲ τὸ ἀριστερόν του χέρι φέρει ἐρυθρόχρωμον ἐγχείριον¹⁰³ καὶ κίτρινη, διάλιθη καὶ μαργαριτοκόσμητη λιβανωτίδα¹⁰⁴.

102. Ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος ἦτο Ἀρχιδιάκονος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ ἤθλησε τὴν 10ῃ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 258, μετὰ τοῦ Πρεσβυτέρου Σεβήρου, τοῦ Ὑποδιακόνου Κλαυδίου καὶ δύο ἄλλων κατωτέρων κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ. Ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴν 10ῃ Αὐγούστου, τόσον ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς, ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν Ραβέννα τῆς Ἰταλίας καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Μουσουλείου τῆς Galla Placidia διατηρεῖται ψηφιδωτὴ παράσταση, στὴν ὁποία εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος καὶ μία ἐσχάρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας –σύμφωνα μὲ ὑπάρχουσα παράδοση– ἐμαρτύρησε. Deichmann, τ. III, 1958, πίν. 5-7. Πρβλ. Ἀρθρον «Λαυρέντιος, Ἱερομάρτυς», ΘΗΕ 8 (1966), 163-165.

103. Πάλλας 1988, Α', 163, εἰκ. 4.

104. Πάλλας 1988, Α', 162, εἰκ. 3.

Προφανῶς εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Διάκονος Λαυρέντιος, ἐφ' ὅσον οἱ δύο ἄλλοι γνωστοὶ Ἅγιοι Διάκονοι Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς καὶ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς παρίστανται στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαία ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἁγίου Διακόνου Λαυρεντίου στὴν θέση αὐτή, ἥτοι δίπλα ἀπὸ τὴν Πρόθεση, ὅπου συνήθως ἴσταται ὁ Διάκονος, ὑπηρετεῖ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Προσκομιδῆς καὶ θυμιᾷ τὰ Τίμια Δῶρα.

Δυτικὰ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου εἰκονίζεται ἓνα Δίπτυχο, τὸ ὁποῖο φέρει σταυρὸ καὶ λείψανα γραπτῆς, μεγαλογράμματης ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«+ CΩ---
BPH---
C[-----
-----].-

ΔΩΔΕΚΑΟΡΤΟ

Γενικὲς παρατηρήσεις

Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ εἰδικώτερα κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ, οἱ Χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν τὶς διάφορες τέχνες, οἱ ὁποῖες εἶχαν διαμορφωθεῖ στὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμος (ἀρχιτεκτονική, γλυπτική, μικροτεχνία, ζωγραφική), γιὰ νὰ διακοσμήσουν τοὺς τάφους τῶν προσφιλῶν των προσώπων καὶ τοὺς τόπους τῆς λατρείας αὐτῶν.

Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ (4ος-6ος αἰ μ.Χ.), ὁρισμένοι ναοὶ ἔφεραν γραπτὸ διάκοσμο στὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων αὐτῶν, ἄλλοτε ἀνεικονικὸ καὶ ἄλλοτε εἰκονικὸ. Ὁ ἀνεικονικὸς διάκοσμος ἀπηχοῦσε ἀνατολίζουσες ἀπόψεις καὶ συνέχιζε παλαιὰ σημιτικὴ παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπηγορεύετο ἡ παράσταση τοῦ Θεοῦ¹⁰⁵, ἀπὸ φόβο πρὸς τὴν υπεραισθητοποίηση αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἐνέχει τὸν

105. Λευιτικὸν ΚΣΤ', 1. Δευτερονόμιον Δ', 15-19. Ἐπίσης βλέπε καὶ Δεκάλογον, Δευτερονόμιον Ε', 6-10.

κίνδυνον πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ὁ εἰκονικὸς διάκοσμος ἀπηχοῦσε τὴν ἑλληνορρωμαϊκὴν παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἦτο δυνατὴ ἡ παράσταση τοῦ θεοῦ. Τοὺς θεοὺς τοὺς ἐφαντάζοντο ὡς τέλειους, ἐξιδανικευμένους ἀνθρώπους (ἀνθρωπομορφισμός).

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς Εἰκονομαχίας (726-843 μ.Χ.)¹⁰⁶ καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν νίκη τῶν εἰκονοφίλων ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων ἢ εἰκονοκλαστῶν, ἄρχισαν νὰ εἰκονογραφοῦνται οἱ χριστιανικοὶ ναοί. Ὑστερα ἀπὸ ἓνα διάστημα πειραματισμῶν καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, διεμορφώθη καὶ ἀπεκρυσταλλώθη ἓνα συγκεκριμένο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο εἰκονογραφοῦντο κατὰ κανόνα οἱ ναοί.

Οὐσιῶδες μέρος τοῦ εἰκονογραφικοῦ αὐτοῦ προγράμματος ἀποτελεῖ ὁ κύκλος τοῦ λεγομένου Δωδεκάορτου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει συνθέσεις ἀπὸ τὸν ἐπὶ γῆς βίο, τὴν δράση, τὰ Πάθη καὶ τὴν Ἀνάστασι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἀρχίζει μὲ τὸν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου καὶ περατοῦται συνήθως μὲ τὴν Ἀνάληψι τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν Πεντηκοστή.

Στὶς περισσότερες περιπτώσεις περιλαμβάνει δώδεκα συνθέσεις, γι' αὐτὸ καὶ ἐπεκράτησε νὰ καλεῖται «Δωδεκάορτο». Οἱ συνθέσεις αὐτὲς εἶναι συνήθως οἱ ἑξῆς:

1. Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου.
2. Γέννησι τοῦ Χριστοῦ.
3. Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ.
4. Βάπτισι τοῦ Χριστοῦ.
5. Μεταμόρφωσι τοῦ Χριστοῦ.
6. Ἑγερσι τοῦ Λαζάρου.
7. Ἡ Βαῖοφόρος.
8. Ἡ Προδοσία.
9. Ἡ Σταύρωσι τοῦ Χριστοῦ.
10. Ἡ Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ (Ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος).
11. Ἡ Ἀνάληψι τοῦ Χριστοῦ.
12. Ἡ Πεντηκοστή.

Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις καὶ λόγω ἐλλείψεως χώρου, οἱ συνθέσεις εἶναι λιγώτερες τῶν δώδεκα (συνεπτυγμένο Δωδεκάορτο), ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις περισσότερες (ἀνεπτυγμένο Δωδεκάορτο).

106. Στεφανίδης 1959, 253-263.

Στὸν ναὸν τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου, ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Δωδεκαόρτου, εἰκονίζονται οἱ ἀκόλουθες παραστάσεις:

I. ΙΕΡΟ ΒΗΜΑ

1. Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου

Στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ στὴν μεσαία ζώνη αὐτοῦ, ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδας, εἰκονίζεται, ὡς συνήθως¹⁰⁷, ἡ παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου¹⁰⁸.

Βόρεια τῆς ἀψίδας παρίσται ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ καὶ νότια αὐτῆς ἡ Παρθένος Μαρία. Ὁ Ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ὄρθιος, εὐρισκόμενος σὲ ἔντονη κίνηση¹⁰⁹. Εἶναι στραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ καὶ ἀπενίξει πρὸς τὴν Παναγία. Φορεῖ ποδὴρη, χειριδωτό, λευκοῦ χρώματος χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ ἱμάτιο. Ἀπὸ τοὺς ὤμους του φύονται μεγάλες πτέρυγες. Ἐχει προτεταμένο τὸ ἀριστερὸ του πόδι καὶ στηρίζει τὸ σῶμα του στὸ δεξιό. Φορεῖ σανδάλια πορφυροῦ χρώματος. Ὁ Γαβριήλ ἔχει ὑψωμένο τὸ δεξιὸ του χέρι σὲ στάση ὁμιλίας (Redengestus), ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ φαίνεται νὰ κρατεῖ σκήπτρο, τὸ ὁποῖο ἀπολήγει σὲ κρινάνθεμο καὶ ἀποτελεῖ σύμβολο ἐξουσίας. Ὁ Γαβριήλ εἶναι ὁ διαγγελεὺς τῶν Βουλῶν τοῦ Θεοῦ.

Δεξιὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΑΡ]ΧΑΓ[ΓΕΛΟΣ]
[ΓΑΒΡΙΗΛ]».

107. Ἀπὸ πολὺ ἔνωρις ἐπεκράτησε στοὺς μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικώτερα ἡ συνήθεια, στὴ θέση αὐτὴ νὰ εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου. Βόρεια τῆς ἀψίδας παρίσταται ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, στραμμένος πρὸς Νότον καὶ νότια αὐτῆς ἡ Παρθένος Μαρία, στραμμένη πρὸς Βορρᾶν καὶ ἀντικρύζουσα τὸν Γαβριήλ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα

α') Βαθειακό, Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασορεΐτης. Βολανάκης 1990, 27-29.

β') Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ξιφηφόρος ἡ ὁ Νουφεΐτης. Βολανάκης 1981, 29.

γ') Θρόνος Ἀμαρίου, Κοίμησις Θεοτόκου. Bissinger 1995, 82 καὶ 294, πίν. 42.

108. Λονκ. 1, 23-38. Millet 1960, 67-92.

109. Καλοκύρης 1972, πίν. 21: Φορητὴ εἰκόνα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κλήμεντα (Περίβλεπτος) Ἀχρίδος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ.

Νότια τῆς ἀψίδας εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος¹¹⁰, ὁλόσωμος, ἔνθρονος, στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά (πρὸς Βορρᾶν), ἀτενίζουσα τὸν Ἀρχάγγελο Γαβριήλ. Ὁ θρόνος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται ἡ Παναγία εἶναι ξύλινος, πολυτελὴς καὶ φέρει ἐρεισίνωτο, ἐνῶ δὲν φέρει ἐρεισίχειρα. Ἡ Παναγία φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, πρασίνου χρώματος χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μαφόριο. Τὸ πρόσωπό τῆς εἶναι ἡμιεξίτηλο. Φέρει φωτοστέφανο, κοσμούμενο μὲ ἔκτυπο διάκοσμο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀστέρια.

Ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Παναγίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«[ΙΔΟΥ Η ΔΟΥΛΗ Κ(ΥΡΙΟ)Υ]
[ΓΕΝΟΙ]ΤΟ ΜΟΙ [ΚΑΤΑ ΤΟ Ρ]ΗΜΑ ΣΟΥ»¹¹¹.

Π. ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ

Καμάρα

Νότιο μισό

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ νοτίου μισοῦ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ χωρίζεται σὲ δύο ζῶνες, στὶς ὁποῖες εἰκονίζονται σκηνές ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ λεγομένου Δωδεκαόρτου, ἦτοι:

2. Γέννηση τοῦ Χριστοῦ

Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ νοτίου μισοῦ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἄνω ζώνης, εἰκονίζεται ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ¹¹². Ἡ παράσταση καλύπτεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο αὐτῆς μέρος μὲ ἄλατα καὶ παρουσιάζει φθορὲς ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τὸν χρόνο καὶ σὲ ὁρισμένα σημεῖα ἔχει ἀπολεπισθεῖ.

Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως παρίσταται ἡ Θεοτόκος ὡς λεχῶ, ἡμιανακεκλιμένη διαγωνίως¹¹³. Φορεῖ καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μα-

110. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 12, 1: Μετέωρα, Καθολικὸ Μονῆς Ὑπαπαντῆς (1366 μ.Χ.).

111. Λουκ. 1, 38.

112. Λουκ. 2, 1-20. Διονύσιος 1909, 86. Καλοκύρης 1956, 21. Millet 1960, 93-169. Βολανάκης 1998, 50-54.

113. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 11, 2: Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, Μετέωρα, Καθολικὸ Ἱερῶς Μονῆς Ὑπαπαντῆς (1366 μ. Χ.).

φόριο. Ἀριστερά τῆς εὐρίσκεται ἡ φάτνη¹¹⁴, σχήματος ὀρθογωνίου, μέσα στήν ὁποία κεῖται σπαργανωμένο τὸ Θεῖον Βρέφος. Ἀνω καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζονται «Ἄγγελοι ὕμνουںτες»¹¹⁵. Κάτω καὶ ἀριστερὰ παρίσταται ὁ Ἰωσήφ διαπορῶν¹¹⁶.

Κάτω καὶ δεξιὰ εἰκονίζεται ἡ σκηνὴ τοῦ Λουτροῦ¹¹⁷, μὲ τὴν λεκάνη ἐν εἶδει κολυμβήθρας, τὴν μαία Σαλώμη καὶ τὴν νεαρὴ βοηθὸ τῆς. Στὸ μέσον καὶ δεξιὰ τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, «ὁ Εὐαγγελισμὸς τῶν ποιμένων»¹¹⁸.

Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. παρατηρεῖται ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον σχετικὰ μὲ τὴν Γέννηση τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦτο, κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων. Τὰ ἀρχαιότερα σωζόμενα παραδείγματα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ προέρχονται ἀπὸ τίς χριστιανικὲς σαρκοφάγους τῆς Ρώμης καὶ τῆς Γαλλίας.

Σύμφωνα μὲ τὰ σωζόμενα καὶ γνωστὰ μέχρι σήμερα παραδείγματα, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθεῖ βασίμως, ὅτι κατὰ τὸν 6ον αἰ. ἐδημιουργήθηκε στήν Παλαιστίνη ἓνας νέος εἰκονογραφικὸς τύπος, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τὴν βάση τοῦ εἰκονογραφικοῦ ἐκείνου τύπου τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς ὁ κανονικὸς τύπος καὶ ἐγνώρισε εὐρύτατη διάδοση κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους¹¹⁹.

Μίαν ἄλλη εἰκονογραφικὴ ἐξέλιξη ἔλαβε τὸ θέμα τῆς παραστάσεως τῆς μαίας καὶ τοῦ Λουτροῦ¹²⁰ τοῦ Θεοῦ Βρέφους. Τὸ Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, ἀπόκρυφο κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἦτο πολὺ δεδομένο κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον αἰ. στήν Ἀνατολὴ καὶ συνετέλεσε στήν καθιέρωση τῆς ἀπεικονίσεως τῆς μαίας καὶ τοῦ σπηλαίου. Σὲ αὐτὸ μετὰξὺ ἄλλων ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐπόμενα:

114. Λουκ. 2, 7: «Καὶ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ...».

115. Λουκ. 2, 13-15

116. Μάτθ. 1, 18-25.

117. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 26.

118. Λουκ. 2, 8-20.

119. Βολανάκης 1998, 52.

120. Καλοκύρης 1963, 15-53.

«Καὶ εὗρεν (ὁ Ἰωσήφ) σπήλαιον ἐκεῖ καὶ εἰσήγαγεν αὐτήν (τὴν Παναγίαν) καὶ παρέστησεν αὐτῇ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ ἐξελθὼν ἐζήτηι μαῖαν ἐν χώρᾳ Βηθλεέμ»¹²¹.

3. Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ

Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν Γέννηση εἰκονίζεται ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ¹²². Ἡ σύνθεση ἐμφανίζει πολλὰς φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὴν ὑγρασία. Στὸ κέντρο παρίσταται Τράπεζα καὶ ἄνωθεν αὐτῆς κιβώριο, τὸ ὁποῖο στηρίζεται σὲ τέσσερες κίονες¹²³. Δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, εἰκονίζεται ὁ δίκαιος Συμεὼν¹²⁴ καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὸν ἡ Προφῆτις Ἄννα¹²⁵.

Ἀριστερὰ παρίσταται ἡ Θεοτόκος, ἡ ὁποία φέρει τὸ Θεῖον Βρέφος καὶ πίσω ἀπὸ ἐκείνην ὁ μνήστωρ Ἰωσήφ. Ἐκατέρωθεν καὶ στὸ βάθος τῆς συνθέσεως εἰκονίζονται τελείως συμβατικά, ὑπὸ μορφὴ σκηنيκοῦ, διάφορα ἀρχιτεκτονήματα.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, ὅτι στὶς σωζόμενες παραστάσεις τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ ἐμφανίζονται διάφορες ἐνδιαφέροντες παραλλαγές, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση κινουμένων σχεδίων ἢ σεναρίου κινηματογραφικῆς ταινίας, τὸ ὁποῖο ἐκτυλίσσεται σταδιακά.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονὸς, ὅτι ἄλλοτε ἐμφανίζεται ἡ Παναγία νὰ κρατεῖ τὸ Θεῖον Βρέφος, ἄλλοτε τὴν στιγμήν ποῦ τὸ παραδίδει στὸν Συμεὼν, ἄλλοτε ὁ Συμεὼν φέρων τὸ Θεῖον Βρέφος καὶ ἄλλοτε πάλιν ὁ Συμεὼν, τὴν στιγμήν ποῦ τείνει τὸ Θεῖον Βρέφος καὶ εἶναι ἕτοιμος νὰ τὸ παραδώσει στὴν Θεοτόκον¹²⁶. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς συνθέσεις τῆς Ὑπαπαντῆς, ποῦ διατηροῦνται σὲ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς νήσου Κρήτης:

α') Κάδρος Σελίνου Χανίων, ναὸς Παναγίας, ζωγράφος ἀριθμὸς 2 (περὶ τὸ 1325 μ.Χ.)¹²⁷.

121. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου, XVIII, I. Tischendorf, Evangelia 1853, 32.

122. Λουκ. 2, 22-38. Διονύσιος 1909, 87. Βολανάκης 1998, 54-56.

123. Ἡ παράσταση Τράπεζας μετὰ κιβωρίου ἄνωθεν αὐτῆς φαίνεται νὰ μιμεῖται καὶ νὰ ἀποδίδει τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ναῶν.

124. Λουκ. 2, 25.

125. Λουκ. 2, 36-38. Βολανάκης 1986, 29.

126. Λουκ. 2, 22 κ.ἐ.

127. Μπακιτζῆς 2003, πίν. 28.

Εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος, φέρουσα τὸν Θεῖον Βρέφος¹²⁸.

β') Φόδελε Μαλεβυζίου Ἡρακλείου, ναὸς Παναγίας, τρίτο στρώμα τοιχογραφιῶν (1323 μ.Χ.).

Παρίσταται ὁ δίκαιος Συμεὼν κρατῶν τὸ Θεῖον Βρέφος¹²⁹.

γ') Τραχινιακὸς Σελίνου Χανίων, ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου (1328/1329 μ.Χ.).

Εἰκονίζεται ὁ Συμεὼν φέρων τὸ Θεῖον Βρέφος¹³⁰.

δ') Σαμαριά Σφακίων Χανίων, ναὸς Ὁσίας Μαρίας (πρὶν τὸ ἔτος 1379 μ.Χ.).

Παρίσταται ὁ Συμεὼν, νὰ κρατεῖ τὸ Θεῖον Βρέφος, τείνων τὰ χέρια του πρὸς τὴν Θεοτόκον, προκειμένου νὰ τὸ παραδώσει πρὸς ἐκείνην¹³¹.

4. Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ

Δυτικὰ τῆς Γεννήσεως παρίσταται ἡ Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ¹³² στὸν Ἰορδάνη ποταμὸ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου¹³³. Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται τὸ ρεῦμα τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, μέσα στὸ ὁποῖο κολυμβοῦν ἰχθυεῖς.

Ἀπὸ τίς δύο ὄχθες τοῦ ποταμοῦ προβάλλουν κεφαλὰς δρακόντων, ἥτοι: τέσσερις ἀπὸ ἀριστερὰ καὶ τρεῖς ἀπὸ δεξιὰ. Ἡ εἰκονογραφικὴ αὐτὴ λεπτομέρεια ἀπαντᾷ σπάνια καὶ σὲ ἄλλα μνημεῖα τῆς Κρήτης¹³⁴, τῆς Δωδεκανήσου¹³⁵ καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικώτερα. Πιθανώτατα ἡ ἀπεικόνι-

128. Bissinger 1995, 110, πίν. 77.

129. Bissinger 1995, 106, πίν. 71.

130. Bissinger 1995, 99, πίν. 60.

131. Bissinger 1995, 178, πίν. 140.

132. Μάτθ. 3, 13-17. Millet 1960, 170-215. Grabar 1968, πίν. 291.

133. Σωτηρίου 1942, 46 κ.έ., 112 κ.έ.

134. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἑξῆς:

α') Ἀγιος Ἰωάννης Χλιαρὸς Ἀμαρίου, ναὸς Ἀποτομῆς του Τιμίου Προδρόμου (νεκροταφεῖο), 14ου αἰ. Βολανάκης 1988, 39, 47.

β') Θρόνος Ἀμαρίου, ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 14ου αἰ. Bissinger 1995, 155-156 καὶ 331, πίν.123.

γ') Ἀρχαλοχώρι Μονοφατίου, ναὸς Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Gallas 1983, 387, πίν. 355.

δ') Βαθὲ Κισσάμου, ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ, Bissinger 1995, 102 καὶ 305, πίν. 66.

135. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς παραδείγματα:

α') Ρόδος - Ἀρνίθα, Ἀγιος Γεώργιος Βάρδας, τέλους 13ου αἰ. Ὁρλάνδος 1948, 124, πίν. 107. Βολανάκης 1998, 58-59.

β') Κῶς - Παλαιὸ Πυλί, Ταξίαρχες, ναὸς Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, 14ου αἰ. Βολανάκης 1989, 107-113.

ση αὐτὴ προῆλθε ἀπὸ τὸ σχετικὸ κείμενο τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ καὶ τοῦ Μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα:

«Σὺ καὶ τὰ ἰορδάνεια ρεῖθρα ἡγίαςας, οὐρανόθεν καταπέμψας τὸ Ἅγιόν Σου Πνεῦμα καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐκείσε ἐμφωλευόντων συνέτριψας δρακόντων»¹³⁶.

Ἡ παράσταση αὐτὴ συμβολίζει τὴν νίκη τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους καὶ τοῦ κακοῦ γενικώτερα, ὑπὸ κυριολεκτικὴ καὶ ἠθικὴ ἔννοια θεωρουμένου.

Κάτω καὶ ἀριστερὰ ἀπεικονίζεται ὁ Ἰορδάνης ποταμὸς προσωποποιημένος. Παρίσταται ὡς γέρον, σύμφωνα μὲ ἀρχαῖα ἑλληνιστικὰ πρότυπα.

Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως καὶ ἐντὸς τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁλόσωμος, ὄρθιος, γυμνός¹³⁷, στραμμένος ὀλίγον πρὸς τὰ ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, προφανῶς γιὰ τὴν ἀπόκριψη τοῦ φύλου.

Ἀριστερὰ τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰωάννης ὁ Προδρόμος, βαπτίζων τὸν Ἰησοῦν¹³⁸ καὶ δεξιὰ τρεῖς Ἄγγελοι σεβίζοντες, οἱ ὁποῖοι φέρουν ποδήρεις, χειριδωτοὺς χιτῶνες καὶ πλούσια πτυχούμενα ἱμάτια. Πίσω ἀπὸ αὐτοὺς παρίστανται ἰσχυρῶς σχηματοποιημένοι βράχοι, ἀποδίδοντες τὸ ξηρό, ἄγονο, ἀφιλόξενον καὶ ἔρημο τοπίο, τὸ ὁποῖο εὗρίσκεται πέραξ τοῦ Ἰορδάνου¹³⁹.

5. Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ (Βλ. σελ. 361, εἰκ. 6)

Κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Βαπτίσεως εἰκονίζεται ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ¹⁴⁰. Παρίσταται βραχῶδες τοπίο –τὸ ὄρος Θαβώρ– πάνω στὸ ὁποῖο ἔλαβε χώραν, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ¹⁴¹.

Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μέσα σὲ ἐλλειψοειδῆ δόξα. Παρίσταται ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικὸς καὶ

136. Goar 1730, 371. Πρβλ. καὶ Goar 1730, 289.

137. Καλοκύρης 1972, πίν. 10: Μονὴ Δαφνίου, Ἡ Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ (ἐντοίχια ψηφιδωτά), 11ου αἰ.

138. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 29.

139. Βολανάκης 1998, 60.

140. Μάτθ. 17, 1-9. Μάρκ. 9, 2-9. Λουκ. 9, 28-36.

141. Millet 1960, 216-231. Grabar 1968, πίν 279. Schiller 1 (1971), 145-152.

ὁλόκληρο τὸ σῶμά Του ἐκπέμπει ἀκτίνες φωτός. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, λευκοῦ χρώματος χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκὸ, πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο. Εὐλογεῖ μετὰ τὸ δεξιὸν Του χεῖρ καὶ κρατεῖ συνεπτυγμένον εἰλητάριον (τὸν Νόμον) μετὰ τὸ ἀριστερό.

Δεξιὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, παρίσταται ὁ Προφήτης Ἡλίας¹⁴², ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ὄρθιος, γέρων, μετὰ τὸ σῶμα κεκαμμένο, ἀπὸ τὰ χρόνια καὶ σὲ ἔκφραση σεβασμοῦ, στραμμένος πρὸς τὸ κέντρο τῆς συνθέσεως καὶ ἀτενίζων τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν μεταμορφούμενον Κύριον. Φέρει πλούσια, λευκὴ κόμη καὶ μακρὺ, ἐπίσης λευκὸ γένειο. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ ἱμάτιο. Ἔχει ἀπλωμένα τὰ χεῖρα σὲ στάση ὁμιλίας (Redengestus). Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΠΡ(Ο)Φ(ΗΤΗC) ΗΛΙΑC].»

Ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ, δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, εἰκονίζεται ὁ Προφήτης Μωυσῆς¹⁴³, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Νόμου. Παρίσταται ὁλόσωμος, ὄρθιος, ὡς ἄτομο μέσης ἡλικίας, ἔχων τὸ σῶμα κεκαμμένο. Καὶ μετὰ τὰ δύο του χεῖρα φέρει τὶς πλάκες τοῦ Νόμου.

Ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«ΜΩΙCΗC Ο ΠΡΟΦ(ΗΤΗC)».

Κάτω καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστολος Πέτρος. Φέρει τὰ γνωστὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος ἐπεκράτησε ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς¹⁴⁴. Τὸ πρόσωπό του εἶναι κανονικόν, στρόγγυλον καὶ φέρει βραχύ, λευκὸ γένειο καὶ ἐπίσης βραχεῖα, βοστρυχωτὴ, λευκὴ κόμη. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, πρασίνου χρώματος χιτῶνα καὶ κίτρινον ἱμάτιο. Προσβλέπει πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, μετὰ ἰδιάζουσα κίνηση τῶν χειρῶν, ἡ ὁποία φανερῶνει ἐκπληξὴ καὶ θαυμασμὸν συγχρόνως.

Κάτω καὶ στὸ μέσον εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος. Ἡ παράσταση αὐτοῦ εἶναι ἡμιεξίτηλος. Κάτω καὶ δεξιὰ παρίσταται ὁ Ἀπόστο-

142. Βασιλειῶν Γ', ΙΖ', 1 κ.ἐ.- ΚΒ', 654. Βασιλειῶν Δ', Α', 1 κ.ἐ. - Β', 14. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 47, 1. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 30.

143. Ἐξοδος Β', 1 κ.ἐ. Λουκ. 9, 30.

144. Grabar 1960, 163, 166-170 καὶ πίν. 197: Μονὴ Ἀγίας Αἰκατερίνης Σινῆ, ἐγκαιστική εἰκόνα.

λος Ἰωάννης, ὁ ἡγαπημένος μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ παράσταση αὐτοῦ εἶναι ἐπίσης ἡμιεξίτηλος. Οἱ στάσεις τῶν σωμάτων καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου καὶ τῶν δύο αὐτῶν μαθητῶν φανερώνουν, ὡς συνήθως, μεγάλη ἔκπληξη καὶ θαυμασμό συγχρόνως, γιὰ ὅσα διαδραματίζονται ἐπάνω στὸ ὄρος Θαβώρ.

6. Ἑγερση τοῦ Λαζάρου

Δυτικὰ τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ παρίσταται ἡ Ἑγερση τοῦ Λαζάρου¹⁴⁵. Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁλόσωμος, ὀρθίος, στραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτὸ χιτῶνα καὶ πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο. Τὸ κεφάλι του περιβάλλεται μὲ ἐνσταυρο φωτοστέφανο. Ἡ ὅλη ἔκφραση τοῦ Χριστοῦ φανερώνει σοβαρότητα, ἀξιοπρέπεια, ἐσωτερικὴ δύναμη καὶ ἰσχυρὰ αὐτοπεποίθησι.

Ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ ἴστανται τρεῖς Ἀπόστολοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος. Δεξιὰ εἰκονίζεται ὁ ὄμιλος τῶν Ἑβραίων, οἱ ὅποιοι διακρίνονται γιὰ τὸ ἀνήσυχο καὶ ἐρευνητικὸ βλέμμα, μὲ τὸ ὁποῖο παρακολουθοῦν τὰ λαμβάνοντα χώραν. Δεξιότερα παρίσταται ὁ τάφος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προβάλλει ὁ Λάζαρος¹⁴⁶, «δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας χειρίαις»¹⁴⁷.

7. Ἡ Βαῖοφόρος

Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν Ἑγερση τοῦ Λαζάρου καὶ στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ νοτίου μισοῦ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ, εἰκονίζεται ἡ Βαῖοφόρος¹⁴⁸, ἥτοι ἡ θριαμβευτικὴ εἴσοδος τοῦ Ἰησοῦ στὰ Ἱεροσόλυμα¹⁴⁹.

Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως παρίσταται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καθήμενος «ἐπὶ πῶλου ὄνου»¹⁵⁰. Ὁ ὄνος εἶναι λευκοῦ χρώματος καὶ κινεῖται ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ¹⁵¹, ἥτοι ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς στὴν πα-

145. Ἰω. 11, 1-44. Ξυγγόπουλος 1957, 118, 160-161. Millet 1960, 232-254. Grabar 1968, 12, πίν. 25 καὶ 137, πίν. 336. Schiller 1, 1971, πίν. 559-585.

146. Μπακιρτζής 2003, πίν. 31.

147. Ἰω. 11, 44.

148. Μάτθ. 21, 1-11. Μάρκ. 11, 1-10. Λουκ. 19, 29-38. Ἰω. 12, 12-18. Millet 1960, 255-284.

149. Schiller 2, 1972, 18-23. Βολανάκης 1981, 34-35.

150. Μάτθ. 21, 7: «Ἦγαγον (οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ) τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον καὶ ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱμάτια καὶ ἐκάθισεν ἐπάνω αὐτῶν».

151. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 20, 2: Μετέωρα, Καθολικὸ Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ (1527).

ροῦσα περίπτωσι. Ὁ Ἰησοῦς φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρόχρωμο, πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο.

Ἀριστερὰ καὶ πίσω ἀπὸ τὸν Χριστὸ εἰκονίζονται Ἀπόστολοι, μὲ πρῶτον τὸν Πέτρο, ὁ ὁποῖος φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό χιτῶνα καὶ ἐπίσης πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο. Δεξιὰ παρίσταται ἡ πόλη τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ ἰσχυρὸ τεῖχος, στὸ ὁποῖο ἀνοίγεται μία Πύλη¹⁵². Μπροστὰ ἀπὸ τὴν Πύλη αὐτὴ ἴσταιται ὁ ὄμιλος τῶν Ἑβραίων, ἕτοιμος νὰ προῦπαντήσῃ τὸν Ἰησοῦν, ἐπευφημώντας Αὐτὸν ὡς «Μεσσίαν»¹⁵³.

Μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἑβραίων εἰκονίζεται ἓνας φοίνικας, πάνω στὸν ὁποῖον ἔχει ἀνέβει ἓνα παιδί καὶ κόβει κλάδους¹⁵⁴, τοὺς ὁποῖους θὰ φέρουν οἱ παριστάμενοι, ὑποδεχόμενοι τὸν Μεσσία. Στὸ βάθος τῆς συνθέσεως παρίσταται βραχῶδες τοπίο, πολὺ σχηματοποιημένο.

Βόρειο μισὸ καμάρας

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βορείου μισοῦ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ χωρίζεται ἐπίσης σὲ δύο ὀριζόντιες ζῶνες, οἱ ὁποῖες ἀπαρτίζουν ἕξι (6) διαχωρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται σκηνές ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Δωδεκαόρτου, ἦτοι:

8. Προδοσία

Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ βορείου μισοῦ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ἡ Προδοσία¹⁵⁵. Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως παρίσταται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁλόσωμος, φέρων ἔνσταυρο φωτοστέφανο. Ἐκατέρωθεν Αὐτοῦ εἰκονίζεται ὄχλος πολὺς καὶ στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι φέρουν κράνη στὰ κεφάλια καὶ κρατοῦν δόρατα καὶ ρόπαλα στὰ χέρια¹⁵⁶.

Ἡ παράσταση ἀποδίδει τὴν ἀτμόσφαιρα, ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης ἐπρόδωσε τὸν Διδάσκαλον αὐτοῦ. Ἐμφανίζει ὁμως πολλὰς φθορὰς ἀπὸ τὸν χρόνον

152. Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 32-33.

153. Μάτθ. 21, 9. Ἡ λέξη «Mashiah» εἶναι ἑβραϊκὴ καὶ σημαίνει Σωτῆρας.

154. Μάτθ. 21, 8: «...ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώννουν ἐν τῇ ὁδῷ...».

155. Μάτθ. 26, 47-56. Μάρκ. 14, 43-52. Λουκ. 22, 47-53. Ἰω. 18, 2-9. Millet 1960, 326-344.

156. Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός, Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 41, 44.

καὶ τὴν ὑγρασία, ὥστε νὰ μὴ διακρίνονται περισσότερες λεπτομέρειες. Κάτω καὶ δεξιὰ τῆς συνθέσεως ἀπεικονίζετο πιθανῶς τὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοῦ δούλου τοῦ Ἀρχιερέως Μάλχου¹⁵⁷.

9. Σταύρωση

Μετὰ τὴν Προδοσία καὶ πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν παρίσταται ἡ Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ¹⁵⁸ στὸν Γολγοθᾶ. Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.

Δεξιὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, ἴσταται ἡ Θεοτόκος¹⁵⁹ καὶ πίσω ἀπὸ τὴν Παναγία εἰκονίζεται μία γυναικεία μορφή¹⁶⁰. Ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ, δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, ἴσταται ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος¹⁶¹ καὶ πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἐκατόνταρχος Λογγίνος¹⁶².

Ὁ Χριστὸς φέρει «κολόβιον»¹⁶³. Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σταυροῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ι(ΗCOYC) Ν(ΑΖΩΡΑΙΟC) Β(ΑCΙΛΕΥC) Ι(ΟΥΔΑΙΩΝ)»¹⁶⁴.

Ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ εἰκονίζεται ἡ σελήνη, ὡς πλήρης δίσκος (πανσέληνος), χρώματος φαιοῦ. Δεξιὰ Αὐτοῦ παρίστανται δύο κύκλοι συνάλληλοι, ὁ ἓνας χρώματος ἐρυθροῦ (ἥλιος) καὶ ὁ ἄλλος χρώματος ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ (πιθανῶς ὁ ἡλιακὸς δίσκος κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκλείψεως αὐτοῦ). Τὸ κοινὸ σημεῖο τῶν δύο συναλλήλων δίσκων σχηματίζει μῆνη, ἐντὸς τῆς ὁποίας διαγράφεται ἀνθρωποειδὴς μορφή. Τὰ ἀστρικὰ αὐτὰ σώματα ὑποδηλοῦν πιθανῶς τὴν ὑπὸ τῶν Εὐαγγελίων ἀναφερομένην ἔκλειψη τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν παρέδωσε τὸ πνεῦμα Αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ¹⁶⁵.

157. Μάτθ. 26, 51-52. Μάρκ. 14, 47. Ἰω. 18, 10-11. Μπακιρτζής 2003, πίν. 41.

158. Μάτθ. 27, 33-37. Μάρκ. 15, 22-41. Λουκ. 23, 33-49. Ἰω. 19, 17-37. Millet 1960, 396-460. Grabar 1968, 90, πίν. 230: Μικρογραφία κώδικα Rabula (586 μ.Χ.). Schiller 2, 1972, 88 κ.έ.

159. Ἰω. 19, 26.

160. Ἰω. 19, 25.

161. Ἰω. 19, 26-27.

162. Ματθ. 27, 54.

163. Χατζηδάκης 1977, πίν. 6.

164. Ἰω. 19, 19-22.

165. Ματθ. 27, 45: «Ἀπὸ δὲ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης».

Στὸ βάθος τῆς συνθέσεως παρίσταται σχηματικὰ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων¹⁶⁶, τὸ ὁποῖον φέρει πύργους κατὰ διαστήματα.

10. Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ (Ἡ εἰς Ἄδου Καθόδος)

Σύμφωνα μὲ τὴν βυζαντινὴ παράδοση, ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ἀποδίδεται εἰκονογραφικὰ διὰ τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου Αὐτοῦ¹⁶⁷.

Ὁ ἕτερος εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς Ἀναστάσεως, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον παρίσταται ὁ Χριστὸς νὰ ἀνίσταται, ἐξερχόμενος ἀπὸ ὀρθογωνίου σχήματος ἀνοικτὴ σαρκοφάγο καὶ νὰ ἀνέρχεται κρατώντας λάβαρο, θριαμβευτὴς, πρὸς τοὺς οὐράνους, πρέρχεται ἀπὸ τὴν Δύση καὶ εἰσῆλθε στὴν Ἀνατολὴ μετὰ τὴν Ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453 μ.Χ.). Ὁ εἰκονογραφικὸς αὐτὸς τύπος μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐπεκράτησε, ἰδίᾳ μετὰ τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Παράλληλα ὁμοῦς συνυπῆρχε καὶ ὁ ἕτερος βυζαντινὸς τύπος τῆς Ἀναστάσεως.

Στὸν βυζαντινὸ εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, πού ἀπαντᾷ στὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ οἰκισμοῦ Πλατάνια Ἀμαρίου, στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ὁλόσωμος, μέσα σὲ ἐλλειψοειδῆ δόξα. Φέρει ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκόχρωμο, πλούσια πτυχούμενον ἱμάτιον. Παρίσταται νὰ πατεῖ θριαμβευτὴς ἐπάνω στίς συντριβεῖσες πύλες τοῦ Ἄδου.

Ἐκατέρωθεν τοῦ Χριστοῦ εἰκονίζονται οἱ Προπάτορες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἦτοι: ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὕα, καθὼς ἐπίσης καὶ Βασιλεῖς, Προφῆτες καὶ λοιποὶ Δίκαιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ ὁ εὐγνώμων ληστής, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐκήρυξε ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Καθόδου Αὐτοῦ στὸν Ἄδη, σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθεῖ, ὅτι ἡ εἰκονογραφία τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐπηρεασμένη ἐν μέρει ἀπὸ ἀνάλογες ἀρχαῖες παραδόσεις καὶ παραστάσεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες κατῆλθαν θεοὶ ἢ ἡμίθεοι ἢ ἥρωες στὸν Ἄδη¹⁶⁸. Ἐπίσης κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἀνεπτύχθη πλούσια φιλολογία, σχετικὰ μὲ καθόδους μυθικῶν ἢ ἱστορικῶν προσώπων στὸν Ἄδη.

166. Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός, Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 34.

167. Α' Πέτρου 3, 18-20. Καρμίρης 1939, 9 κ.έ.

168. Πρβλ. παραστάσεις θριάμβων καὶ κυρίως ἀπεικονίσεις ἀποθεώσεως Ρωμαίων αὐτοκρατόρων μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν, Grabar 1968, 32, πίν. 62.

11. Ὁ Λίθος

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κάθοδο τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἄδη¹⁶⁹, ἕτερος εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν βυζαντινὴ παράδοση, εἶναι ἡ παράσταση τοῦ Λίθου¹⁷⁰.

Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ἓνας Ἀγγελος¹⁷¹, ὁ ὁποῖος φέρει ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκό, πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο. Δεξιὰ εἰκονίζεται «τὸ κενὸν μνημεῖον»¹⁷², ἐντὸς τοῦ ὁποῖου κείται «τὸ σουδάριον»¹⁷³.

Κάτω καὶ ἀριστερὰ τῆς συνθέσεως, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, παρίστανται δύο γυναῖκες Μυροφόρες, ὁλόσωμες, ἥτοι (ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς):

α΄) Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς γυναῖκες αὐτὲς φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ ἱμάτιο καὶ ἔχει στραμμένο τὸ πρόσωπὸ της πρὸς τὰ δεξιὰ.

β΄) Ἡ δευτέρη Μυροφόρος φορεῖ ἐπίσης ποδήρη, χειριδωτό, κιτρίνου χρώματος χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μαφόριο.

Ἄνω καὶ στὸ μέσον τῆς συνθέσεως ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΛΙΘΟΣ».

Ἡ παράσταση ἔχει ὑποστῇ πολλὰς φθορὰς ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὴν ὑγρασίαν καὶ καλύπτεται μὲ πολλὰ ἄλατα, ὥστε νὰ μὴν διακρίνεται εὐκρινῶς.

12. Ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ

Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς καμάρας καὶ πάνω ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Βῆμα εἰκο-

169. Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανὸς (1310-1320 μ.Χ.), Μπακιρτζής 2003, πίν. 35.

170. Μάτθ. 28, 1-7. Millet 1960, 517-540. Grabar 1968, 90, πίν. 230: Μικρογραφία τοῦ κώδικα τοῦ Rabula (586 μ. Χ.).

171. Grabar 1968, 124, πίν. 294: Ψηφιδωτὴ παράσταση στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ Νέου τῆς Ραβέννας.

172. Ματθ. 28, 6-7. Μάρκ. 16, 6-7. Λουκ. 24, 1-6. Ἰω. 20, 4-5

173. Ἰω. 20, 6-7: «Ἐρχεται σὺν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς, ἐντετυλιγμένον εἰς ἓνα τόπον».

νίζεται, ὡς συνήθως¹⁷⁴, ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ¹⁷⁵, ἡ ὁποία ἀπλώνεται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς καμάρας.

Στὸ κέντρο τῆς συνθέσεως παρίσταται μέσα σὲ ἐλλειψοειδῆ δόξα¹⁷⁶, ἡ ὁποία φέρεται ἀπὸ τέσσερις, ὁλόσωμους, Ἀγγέλους, ἀπὸ τοὺς ὦμους τῶν ὁποίων φύονται μεγάλες πτέρυγες, ὁ ἀναλαμβανόμενος στοὺς οὐρανούς Κύριος¹⁷⁷. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ἐνθρονος, μετωπικός. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκό, πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ χρυσοκονδυλίες. Ὁ Κύριος εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν Του χέρι.

Οἱ Ἀπόστολοι ἔχουν χωρισθεῖ σὲ δύο ἡμιχόρια, ἦτοι:

Νότιο ἡμιχόριο

Εἰκονίζονται ἕξι Ἀπόστολοι, ὁλόσωμοι, ὄρθιοι, μὲ τὰ πρόσωπα στραμμένα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ μὲ ἐπληξὴ καὶ θαυμασμὸν ἀτενίζουν πρὸς τὸν ἀναλαμβανόμενον στοὺς οὐρανούς Κύριον. Οἱ Ἀπόστολοι φοροῦν ποδήρεις, χειριδωτοὺς, ποικιλόχρωμους χιτῶνες καὶ ἐπίσης πολυχρώμα ἱμάτια. Στὸ μέσον τῶν Ἀποστόλων παρίσταται ἕνας Ἀρχάγγελος¹⁷⁸, ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός, ὁ ὁποῖος φέρει ὥραϊα, νεανικὰ χαρκατηριστικά. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκὸ ἱμάτιο.

Βόρειο ἡμιχόριο

Στὸ βόρειο ἡμιχόριο παρίστανται ἐπίσης ἕξι Ἀπόστολοι, ὁλόσωμοι, ὄρθιοι, σὲ διάφορες στάσεις, ἀτενίζοντες πρὸς τὸν ἀπερχόμενον Κύριον. Φοροῦν ποδήρεις, χειριδωτοὺς χιτῶνες διαφόρων χρωμάτων καὶ ἐπίσης ποικίλων χρωμάτων ἱμάτια, τὰ ὁποῖα φέρουν πλούσια πτύχω-

174. Στὰ περισσότερα μεσαιωνικὰ ναῦδρια τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα φέρουν τοιχογραφίες, στὴν καμάρα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ ἀνωθεν τῆς Ἀγίας Τράπεζας, εἰκονίζεται ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ. Τὶς περισσότερες φορὲς ἡ παράσταση αὐτὴ καταλαμβάνει ὁλόκληρὴν τὴν ἐπιφάνεια τῆς καμάρας, ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις καταλαμβάνει τὸ μισὸ αὐτῆς, ἐνῶ στὸ ἕτερο μισὸ παρίσταται ἡ Πεντηκοστὴ ἢ ἄλλες συνθέσεις.

175. Λουκ. 24, 50-53. Πράξ. 1, 9-11. Grabar 1968, 102, πίν. 260 (6ου αἰ. μ.Χ.). Γκιολές 1981, 21 κ.ἐ.

176. Grabar 1968, 102, πίν. 261.

177. Grabar 1968, 102, πίν. 260.

178. Πράξ. 1, 10: «Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο εἰστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθήσεσι λευκαῖς, ...».

ση¹⁷⁹. Στὸ μέσον αὐτῶν εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος¹⁸⁰, ὁλόσωμος, ὄρθια, μετωπική¹⁸¹. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μαφόριο. Ἔχει ὑψωμένα τὰ χέρια τῆς σὲ στάση δεήσεως (Orans)¹⁸².

Στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς Θεοτόκου, δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, εἰκονίζεται ἓνας Ἀρχάγγελος, ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, λευκόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐπίσης λευκὸ ἱμάτιο.

Ἡ παράσταση καλύπτεται μὲ ἄλατα καὶ στρῶμα αἰθάλης, μὲ ἀποτελεσμα οἱ λεπτομέρειες αὐτῆς νὰ εἶναι δυσδιάκριτες.

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀναφέρεται ὅτι, τόσον ὁ Πατριάρχης Ἐνώχ¹⁸³, ὅσον καὶ ὁ Προφήτης Ἡλίας¹⁸⁴ ἀνελήφθησαν ὁλόσωμοι στὸν οὐρανό. Ὑπάρχει σχετικὴ εἰκονογραφία μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὸν βίο τοῦ Προφήτη Ἡλία, σὲ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἰκονίζεται ὁ Προφήτης νὰ κάθεται ἐπάνω σὲ πύρινο ἄρμα, τὸ ὁποῖο σύρεται ἀπὸ ἵππους καὶ νὰ ἀνέρχεται στὸν οὐρανό¹⁸⁵.

Ἐπίσης ἔχομε παραστάσεις ἀποθεώσεως ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὅπου ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα εἰκονίζεται νὰ ἀνέρχεται στὸν οὐρανό. Ἀκόμη διατηροῦνται περισσότερες παραστάσεις μὲ τὴν Ἀνάληψη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὸν οὐρανό¹⁸⁶. Ὅπως δὲ ποτε οἱ ἀνωτέρω πεποι-

179. Πρβλ. Bissinger 1985, 327, πίν.114 καὶ 335, πίν. 132

180. Ἡ παρουσία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀναφέρεται στὴν Καινὴ Διαθήκη. Πολλοὶ ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ παράσταση τῆς Θεοτόκου μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων στὴ σύνθεση τῆς Ἀναλήψεως ὑποδηλοῖ τὴν Ἐκκλησίαν.

181. Εὐλογία ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη, Θησαυρὸς Μονζα: Grabar 1968, 114, πίν. 275.

182. Θεσσαλονίκη, Ἅγιος Νικόλαος Ὁραφανός, Μπακιρτζῆς 2003, πίν. 36.

183. Σοφία Σεिरὰχ 49, 14: «Οὐδὲ εἰς ἐκτίσθη τοιοῦτος, οἷος Ἐνώχ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ γὰρ αὐτὸς ἀνελήφθη ἀπὸ τῆς γῆς». Πρβλ. Ἑβραίους 11, 5: «Πίστει Ἐνώχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον καὶ οὐχ εὗρίσκειτο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός».

184. Δ' Βασιλειῶν, Β', 8-13. Α' Μακκαβαίων 2, 58: «Ἡλίας ἐν τῷ ζηλῶσαι ζῆλον νόμου ἀνελήφθη ἕως εἰς τὸν οὐρανὸν ».

185. Δ' Βασιλειῶν, Β', 11: «Καὶ ἰδοὺ ἄρμα πυρὸς καὶ ἵπποι πυρὸς καὶ διέστειλαν ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων καὶ ἀνελήφθη Ἡλιοῦ ἐν συσσεισμῷ ὡς εἰς τὸν οὐρανόν». Πρβλ. καὶ Μπαλτογιάννη 1985, 75-76, πίν. 84 καὶ 76-77, πίν. 157. Βοκοτόπουλος 1990, 131-133, πίν. 246.

186. Σὲ μαρμάρινον θωράκιον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ ἦτο στὸ τέμπλο τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς καὶ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν 11ον-12ον αἰ. μ.Χ., ὑπάρχει ἀνάγλυφη παράσταση τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Παζαράς 2001, 341, εἰκ. 7 καὶ 344-345, σχέδ. 2-3.

θήσεις καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτὲς εἰκονογραφία ἐπέδρασαν στὴν διαμόρφωση τῆς εἰκονογραφίας τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ¹⁸⁷.

ΣΚΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΙΟ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου εἶναι ἀφιερωμένος, ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη, στὴν Κοίμηση τῆς Παναγίας. Γι' αὐτὸ εἶναι φυσικό, μετὰ τὶς συνθέσεις τοῦ κύκλου τοῦ Δωδεκαόρτου, στὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ, νὰ εἰκονίζονται ἀκόμη δύο συνθέσεις, σχετικὲς μὲ τὸν βίον τῆς Παναγίας. Πρόκειται γιὰ τὸ Γενέσιον τῆς Παναγίας καὶ τὰ Εἰσόδια τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Μιὰ τρίτη σύνθεση, σχετικὴ πρὸς τὸν βίον τῆς Παναγίας, παρίσταται στὴν ἐπιφάνεια τῆς δυτικῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Πρόκειται γιὰ τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου. Περὶ τῶν τριῶν αὐτῶν συνθέσεων γίνεται λόγος παρακάτω, ἥτοι:

1. Τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου

Βόρεια τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνατολικά τῆς παραστάσεως τοῦ Λίθου καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς συνθέσεις αὐτὲς παρίσταται μία ἄλλη σύνθεση, ἡ ὁποία εἶναι ἡμιεξίτηλος καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσδιάκριτος. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ ἀπεικόνιση τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου¹⁸⁸.

Σχετικὰ μὲ τὴν γέννηση καὶ τὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς Θεοτόκου δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες στὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ κενὸν αὐτὸ ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν ἐν μέρει τὰ Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια. Πρόκειται γιὰ ἀρχαιότατα κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας, τὰ ὁποία γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα καὶ ὑπὸ πολλῶν χριστιανῶν ἔθε-

187. Τοῦτο διαπιστώνεται καὶ σὲ ἱκανὲς ἄλλες συνθέσεις καὶ παραστάσεις τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ πρόσφατη ἀνεύρεση ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Πέτρο Θέμελη κατὰ τὴν διάρκεια ἀνασκαφῶν στὴν ἀρχαία Ἐλεύθερνα Μυλοποτάμου Ρεθύμνης Κρήτης μίας σειρᾶς ἐλεφαντοστῶν, τὰ ὁποία χρονολογοῦνται στὸν 4ον αἰ. μ.Χ., μὲ ἀρίστης τέχνης καὶ θαυμάσια διατηρούμενες ἀνάγλυφες παραστάσεις ἀπὸ τὴν γέννηση καὶ τὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ ὁμηρικῆ ἥρωα Ἀχιλλέως, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὶς παραστάσεις τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

188. Ἅγιον Ὅρος, Καθολικὸ Μονῆς Χιλανδαρίου (1320-1321 μ.Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 38, πίν. 8. Συγγόπουλος 1957, 185, 217. Ἀχειμᾶστου 1998, 164-167, πίν. 48.

ωροῦντο ὡς κανονικά καὶ ἀνεγινώσκοντο εὐρέως, ἀκόμη καὶ στοὺς ναοὺς.

Εἰδικώτερα στοὺς Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου περιέχονται λεπτομερεῖς πληροφορίες, σχετικὲς πρὸς τοὺς γονεῖς, τὴν σύλληψη¹⁸⁹, τὴν γέννηση¹⁹⁰ καὶ τὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς Παναγίας¹⁹¹.

Δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, εἰκονίζεται μία κλίνη καὶ δεξιώτερα μία μορφή. Κάτω καὶ ἀριστερὰ παρίσταται ἡ σκηνὴ τοῦ Λουτροῦ τοῦ παιδίου¹⁹². Διακρίνεται λεκάνη, ἡ ὁποία ὁμοιάζει μὲ μεσαιωνικὲς κολυμβήθρες τοῦ βαπτίσματος. Τὸ κυρίως σῶμα αὐτῆς ἔχει σχεδὸν σφαιρικὸ σχῆμα καὶ στηρίζεται σὲ μία κυλινδρική βάση¹⁹³. Στὸ βάθος τῆς συνθέσεως παρίστανται τελείως συμβατικά ἀρχιτεκτονήματα.

2. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου

Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου καὶ ἀνατολικά τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (Εἰς Ἄδου Κάθοδος), εἰκονίζονται τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου¹⁹⁴.

Ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ περιέχεται ἐπίσης στοὺς Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν διεμορφώθη ὁ σχετικὸς εἰκονογραφικὸς τύπος καὶ εἰσήχθη ἡ ἐορτὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου)¹⁹⁵ στοὺς χριστιανικοὺς ἐορτολόγιον.

Στὸ κέντρον τῆς συνθέσεως παρίσταται μία Τράπεζα, πάνω στὴν ὁποία ὑπάρχει κιβώριο. Πρόκειται γιὰ ἀπομίμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος μεσαιωνικῶν χριστιανικῶν ναῶν. Δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, εἰκονίζεται ὁ Ἀρχιερεὺς Ζαχαρίας καὶ δεξιώτερα ἡ «Θεόπαις Μαριάμ», ἡ ὁποία μόλις εἰσῆλθε στὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

Ἀριστερὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, παρίσταται ὁ ὄμιλος τῶν νεανίδων¹⁹⁶, οἱ ὁποῖες συνόδευσαν τὴν Μαρίαν κατὰ τὴν εἴσοδό της στὸν ναὸν καὶ τὴν

189. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου, IV, 1-4. Tischendorf 1853, 8-10.

190. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου V, 1-2. Tischendorf 1853, 10-11.

191. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου I, 1 κ.ἑ. Tischendorf 1853, 11 κ.ἑ.

192. Παπαδόπουλος 1999, 202.

193. Ἅγιον Ὅρος, Καθολικὸ Μονῆς Χιλανδαρίου (1320-1321 μ.Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 38, πίν. 8.

194. Ἅγιον Ὅρος, Καθολικὸ Μονῆς Χιλανδαρίου (1320-1321 μ.Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 39, πίν. 9. Ἀχεμάστου 1998, 164-167, πίν. 48.

195. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου VII, 1-3 καὶ VIII, 1 Tischendorf 1853, 14-15.

196. Ἀχεμάστου 1998, 108-11, πίν. 29.

ἀφιέρωσή της στὸν Θεόν¹⁹⁷. Μεταξὺ τοῦ Ἀρχιερέα Ζαχαρίου καὶ τοῦ ὁμίλου τῶν νεανίδων εἰκονίζονται οἱ γονεῖς τῆς Παναγίας, οἱ Θεοπάτορες Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννα¹⁹⁸.

3. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου

Στὸ ἄνω τμήμα τῆς ἐπιφανείας τῆς δυτικῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, εἰκονίζεται, ὡς συνήθως¹⁹⁹, ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου²⁰⁰.

Πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο καὶ στὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, ἀνοίχθηκε μεταγενέστερα ἓνα κυκλικὸ σχήματος παράθυρο (διαμ. 0.50 μ.), προκειμένου νὰ φωτίζεται καλλίτερα τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, ὅποτε κατεστράφη τμήμα ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Στὸν κάθετο ἄξονα τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός, περιβαλλόμενος ἀπὸ ἐλλειψοειδῆ δόξα. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ παρίστανται Ἄγγελοι, καθὼς καὶ Ἅγιοι Ἐεράρχες²⁰¹, ὅπως οἱ: Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος κλπ.

Στὸν ὀριζόντιο ἄξονα τῆς συνθέσεως παρίσταται ἡ Θεοτόκος ὁλόσωμος, ἡ ὁποία κεῖται σὲ ὕπτια θέση ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης. Ἡ κεφαλὴ τῆς κεῖται ἀριστερά (νότια), ὡς πρὸς τὸν θεατὴ καὶ τὰ πόδια δεξιὰ (βόρεια). Ἡ κλίνη καλύπτεται μὲ πολυτελῆ, πορφυρόχρωμη ποδέα, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ ρομβοειδῆ σχήματα καὶ μαργαριτάρια.

Οἱ παριστάμενοι διακατέχονται ἀπὸ βαθεῖα, ἀλλὰ συγκρατημένη θλίψη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου καὶ τὴν σχετικὴ κάμψη τῶν σωμάτων αὐτῶν.

197. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου VII, 2. Tischendorf 1853, 14: «Καὶ ἐγένετο τριετής ἡ παῖς καὶ εἶπεν Ἰωακεὶμ. Καλέσατε τὰς θυγατέρας τῶν Ἑβραίων τὰς ἀμιάντους καὶ λαβέτωσαν ἀνὰ λαμπάδα καὶ ἕστωσαν καιόμεναι...».

198. Παπαδόπουλος 1999, 190-191 καὶ 207. Τσιγαρίδας 1999, 132-133, πίν. 64-65.

199. Ρόδος, Ἀρνίθα, Ἅγιος Γεώργιος Βάρδας (1289-1290 μ.Χ.), Βολανάκης 1998, 72-74. Καστοριά, Βουνό, Ἅγιος Γεώργιος (1385 μ.Χ.), Τσιγαρίδας 1999, 228, πίν. 124.

200. Μετέωρα, Καθολικὸ Μονῆς Ὑπαπαντῆς (1366 μ.Χ.), Ξυγγόπουλος 1957, 44-45, πίν. 11, 1.

201. Πελεκανίδης 1973, 71. Πρβλ. PG 3, 689.

ΑΓΙΟΙ

Στὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου εἰκονίζονται διάφοροι Ἅγιοι, καθὼς καὶ διακοσμητικὰ σχέδια, ἥτοι:

Ἐνισχυτικὸ σφενδόνιο

Στὸ μέσον περίπου τῆς καμάρας τοῦ ναοῦ ὑπάρχει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἐνισχυτικὸ σφενδόνιο, οἱ τρεῖς πλευρὲς τοῦ ὁποίου καλύπτονται μὲ τοιχογραφίες, ἥτοι:

α') Ἀνατολικὴ πλευρὰ

Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς καλύπτεται μὲ διακοσμητικὴ ταινία, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐλικοειδῆ βλαστό, σχηματοποιημένο.

β') Ἐσωρράχιο τόξου

Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωρράχιου τοῦ τόξου εἰκονίζονται τουλάχιστον τέσσερις παραστάσεις στηθαίων, μετωπικῶν μορφῶν, πιθανῶς Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οἱ παραστάσεις αὐτὲς εἶναι ἡμιεξίτηλες καὶ ὥς ἐκ τούτου εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ταυτισθοῦν.

γ') Δυτικὴ πλευρὰ

Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς ἐκαλύπτετο πιθανώτατα μὲ διακοσμητικὴ ταινία, ἡ ὁποία δὲν διατηρεῖται.

Νότιος τοῖχος

Στὴ νότια ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζονται διάφορες παραστάσεις, ἥτοι (ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς):

1. Παναγία ἢ Ἐλεοῦσα

Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος, ἐνῶ στὴν ἀντίστοιχη θέσῃ τῆς βορείας πλευρᾶς παρίσταται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Οἱ ἀπεικονίσεις αὐτὲς ὑποδηλώνουν ὅτι, εἴτε ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ἐστερεῖτο ἀρχικὰ τέμπλου, ὅπως συνέβαινε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίνει μὲ πολλὰ μεσαιωνικὰ ναῦδρια τῆς Κρήτης, εἴτε ὑπῆρχε μὲν τέμπλο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν εἶχαν τοποθετηθεῖ δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ γι' αὐτὸ ἀπεικονίσθησαν στὶς πλάγιες πλευρὲς τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κυρίως ναοῦ οἱ ἀντίστοιχες παραστάσεις.

Ἀργότερα καὶ κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους, μὲ τὴν ὑπερύψωση τοῦ τέμπλου, ἐτοποθετήθησαν στὰ διάστηλα οἱ λεγόμενες δεσποτικὲς

εἰκόνες, ἥτοι: α΄) τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, β΄) τῆς Θεοτόκου, γ΄) τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ δ΄) εἰκόνα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τριῶν ἐτέρων Ἀγίων.

Ἡ Θεοτόκος Ἐλεοῦσα εἰκονίζεται ὁλόσωμος, μετωπική, βρεφοκρατοῦσα. Κάθεται σὲ ξύλινο, πολυτελῆ, μαργαριτοκόσμητο θρόνο, ὃ ὅποιος φέρει λυροειδὲς ἐρεισίνωτο καὶ στερεῖται ἐρεισιχείρων. Στὴ θέση τοῦ καθίσματος εἶναι τοποθετημένο πορφυρόχρωμο, μαργαριτοκόσμητο προσκεφάλαιο, ἐνῶ τὰ πόδια τῆς Παναγίας στηρίζονται πάνω σὲ πολυτελεῖς, ξύλινο καὶ μαργαριτοκόσμητο ὑποπόδιο. Τὸ βάθος τῆς συνθέσεως εἶναι πρᾶσινο.

Ἡ Θεοτόκος φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, καστανόχρωμο χιτῶνα καὶ πορφυρὸ μαφόριο, τὸ ὅποιο φέρει μαργαριτοκόσμητους σταυροὺς στὸ μέτωπο καὶ στοὺς ὤμους. Μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ κρατεῖ χειρόμακτρο²⁰², ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸν χεῖρ ἔχει ἀκουμβήσει στὸν ἀριστερὸν ὦμο τοῦ Θεοῦ Βρέφους.

Τὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας εἶναι ὡοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μακρὰ καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, τὸ πηγούνι στρόγγυλο καὶ ὁ λαιμὸς ψηλὸς καὶ λεπτὸς. Τὸ κεφάλι τῆς περιβάλλεται μὲ φωτοστέφανο.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς φέρεται ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς Θεοτόκου, παριστάμενος ὡς παιδίον. Φέρει ποδήρη, χειριδωτό, ὀρθόσημο, κυανόχρωμο, χιτῶνα καὶ πορφυρόχρωμο, πλούσια πτυχούμενο ἱμάτιο. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ καὶ κρατεῖ συνεπτυγμένο εἰλητάριο μὲ τὸ ἀριστερό²⁰³.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ εἶναι κανονικό, ὡοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, ὁ λαιμὸς λεπτὸς καὶ ὑψηλός. Τὰ αὐτιά εἶναι ἰσχυρῶς σχηματοποιημένα καὶ ὁμοιάζουν μὲ κόσμημα. Τὸ κεφάλι περιβάλλεται μὲ ἑνσταυρο φωτοστέφανο.

Πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς Παναγίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«ΜΗ(ΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ
[Η ΕΛΕ]ΟΥΣΑ».

202. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ χειρομάκτρου ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ εὐγενείας. Μόνον οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἔφεραν χειρόμακτρα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐστερουῦντο αὐτῶν.

203. Πρόκειται γιὰ τὸν Νόμον, τὸν ὅποιον ἔφερε ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς στοὺς ἀνθρώπους. Πρβλ. παραστάσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, στίς ὁποῖες εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς νὰ παραδίδει τὸν Νόμον στοὺς μαθητὲς του (Traditio legis = Πράδοση τοῦ Νόμου). Grabar 1968, 42, πίν. 101-102.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«I(HCOY)C X(PICTO)C».

Διακοσμητικὴ ταινία

Δυτικὰ τῆς Παναγίας ὑπάρχει ἓνας πεσσός, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται διακοσμητικὴ ταινία, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐλικοειδῆ βλαστό, ἰσχυρῶς σχηματοποιημένο.

2. Ἅγιος ἀδιάγνωστος

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ἀνωτέρω πεσσοῦ διατηροῦνται ἐλάχιστα λείψανα ἀπὸ τὰ κάτω ἄκρα (πόδια) ἐνὸς Ἁγίου, ὁ ὁποῖος εἰκονίζετο στὴ θέση αὐτὴ ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός.

3. Συμεὼν ὁ Στυλῖτης (;)

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ νοτίου πεσσοῦ εἰκονίζεται ἓνας Ἅγιος, στηθαῖος, μετωπικός, πάνω σὲ ἓνα κίονα (στυλό). Ἡ παράσταση εἶναι ἡμιεξίτηλος. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Ἅγιο Συμεὼν τὸν Στυλῖτη²⁰⁴.

Ὁ Συμεὼν ὁ Στυλῖτης ἐγεννήθη στὰ ὄρια τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας (Μικρᾶς Ἀσίας) στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. καὶ εἶναι ὁ εἰσαγωγέας τῆς νέας καὶ καταπληκτικῆς αὐτῆς μορφῆς ἀσκητισμοῦ. Ἐξῆσε ἀρχικὰ καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη σὲ Μονὴ καὶ ἀργότερα διέμεινε πλέον τῆς εἰκοσαετίας ἐπάνω σὲ στυλό (ὑψους 16.00-18.00 μ.). Ἀπέκτησε μεγάλη φήμη καὶ πλήθη πιστῶν τὸν ἐπεσκέπτοντο. Ἐκεῖνος προσηύχετο, ἐκήρυττε, ἐπέλυε διαφορές, συνεβίβαζε ἐρίζοντες, ἐθεράπευε ἀρρώστους καὶ ἐνδιεφέρετο γενικὰ γιὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀποκλήρους τῆς κοινωνίας. Ἐκοιμήθη τὴν 26ην Ἰουλίου τοῦ ἔτους 459 καὶ ἐτάφη τὴν 1η Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους στὴν Ἀντιόχεια.

Στὴ θέση, ὅπου ἔκειτο ὁ στυλὸς τοῦ Ἁγίου Συμεὼν καὶ γύρω ἀπὸ αὐτόν, ἰδρύθηκε μεγάλων διαστάσεων ναὸς σὲ σχῆμα ἐλεύθερου σταυροῦ, μετὰ προσκτίσματος (Kalat - Sim'an) καὶ ἐδημιουργήθηκε ἓνα διαχριστιανικὸ προσκύνημα, σὲ ὅποιο συνέρρεαν πιστοὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου²⁰⁵.

Τὸν τρόπο ἀσκήσεως τοῦ Συμεὼν ἐμιμήθησαν πολλοί, τόσοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαίωνα, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς νεώτερους χρό-

204. Διονύσιος 1909, 166, 279, 293.

205. Krenker 1938, 1 κ.έ. Σωτηρίου 1942, 260-262, εἰκ. 143-144.

νοὺς (στυλίτες Ἅγιοι). Μεταξὺ αὐτῶν συμπεριλαμβάνονται καὶ γυναῖκες²⁰⁶.

Δυτικὰ τοῦ νοτίου πεσσοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου παρίστανται ἕξι (6) ὁλόσωμες, ὀρθιες, μετωπικὲς Ἁγίες, οἱ ὁποῖες φέρουν πολυτελεῖ ἑνδύματα, ἥτοι (ἀπὸ Ἀνατολὰς πρὸς Δυσμὰς):

4. Μαρίνα ἢ Μεγαλομάρτυς

Δυτικὰ τοῦ νοτίου πεσσοῦ εἰκονίζεται ἡ Ἁγία Μαρίνα ἢ Μεγαλομάρτυς²⁰⁷. Φορεῖ ποδῆρη, χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ μαφόριο. Μὲ τὸ δεξιὸν χερὶ κρατεῖ ἀνισοσκελετὴ σταυρόν, ἐνῶ ἔχει ἀνοικτὴ τὴν παλάμη τοῦ ἀριστεροῦ χεροῦ αὐτῆς στὴν τυπικὴ στάση τῶν μαρτύρων²⁰⁸.

Τὸ πρόσωπό της εἶναι ἐλλειψοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μεγάλη καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, τὸ πηγούνι στρόγγυλο, ὁ λαιμὸς στέρκος, στηρίζει τὸ κεφάλι ἐπάνω σὲ δυνατοὺς ὦμους. Τὸ κεφάλι περιβάλλεται μὲ φωτοστέφανο.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«[Η ΑΓΙΑ] ΜΑΡΙΝΑ».

5. Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία

Δυτικὰ τῆς Ἁγίας Μαρίνας εἰκονίζεται ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία²⁰⁹. Φορεῖ ποδῆρη, ἐρυθροῦ χρώματος χιτῶνα, μὲ περίκλειση ἄνω καὶ παρυφὴ κάτω. Ἡ παρυφὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ταινία, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐλικοειδῆ, ἰσχυρῶς σχηματοποιημένο βλαστό. Τὰ δύο ἄκρα τῆς ταινίας αὐτῆς κοσμοῦνται μὲ μαργαριτάρια. Ἐπίσης φέρει τὸν αὐτοκρατορικὸ λῶρο, ὁ ὁποῖος εἶναι χρώματος κιτρίνου καὶ κοσμεῖται μὲ πολυτίμους λίθους καὶ μαργαριτάρια. Τέλος φορεῖ ἐρυθρὰ χλαμύδα μαργαριτοκόσμητο καὶ ἐρυθρὰ ὑποδήματα.

Τὸ πρόσωπο τῆς Ἁγίας Μαρίνας εἶναι ὠοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, ὁ λαιμὸς ὑψηλὸς καὶ λεπτός. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς φέρει στέμμα, τὸ ὁποῖο εἶναι μαργαριτοκόσμητο.

206. Fr. Halkin, "Ἀρθρον «Συμεὼν ὁ Στυλῖτης», ΘΗΕ 11 (1967), 534-535.

207. Διονύσιος 1909, 169: «Ἡ ἁγία Μαρίνα. Ἰουλ(ίου) ιε'».

208. Βαθειακὸς Ἀμαρίου, Ἅγιος Γεώργιος Διασορίτης, Βολανάκης 1986, 52.

209. Διονύσιος 1909, 173. Πρβλ. Στεφανίδην 1959, 259-260.

Μὲ τὸ δεξιὲς τῆς χεὶρ κρατεῖ σκῆπτρο, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ φέρει μετὰλλιο ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἰσοσκελὴς σταυρὸς καὶ ἡ ἐπιγραφή:

«I(HCOY)C X(PICTO)C
NI KA»²¹⁰.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«H AGIA EIPHNH».

6. Παρασκευὴ Ὁσιομάρτυς

Δυτικὰ τῆς Ἀγίας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας εἰκονίζεται ἡ Ἀγία Παρασκευή²¹¹. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κιτρίνου χρώματος χιτῶνα, πράσινο (λαδί) μαφόριο καὶ μέλανα ὑποδήματα. Μὲ τὸ δεξιὲς τῆς χεὶρ φέρει ἀνισοσκελὴ σταυρὸ, ἐνῶ ἔχει ἀνοικτὴ τὴν παλάμη τοῦ ἀριστεροῦ χειροῦ στὴν τυπικὴ στάση τῶν μαρτύρων.

Τὸ πρόσωπο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς εἶναι ἑλλειψοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μεγάλη καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, τὸ πηγούνι στρόγγυλο, ὁ λαιμὸς στέρεος.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀγίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«H AGIA PARASKEYH».

7. Κυριακὴ ἡ Μεγαλομάρτυς (;)

Δυτικὰ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς εἰκονίζεται μία Ἀγία, ὁλόσωμη, ὄρθια, μετωπική. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ τὴν Ἀγία Κυριακὴν²¹². Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτῶνα μὲ παρυφὴ κάτω χρώματος κιτρίνου καὶ περικλίσση ἄνω. Ἀπὸ τοῦ τραχήλου αὐτῆς κρέμεται ὀρθογωνίου σχήματος ὕφασμα, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ ρομβοειδῆ σχέδια καὶ μαργαριτάρια. Ἐπίσης φέρει βαθυπόρφυρο μαφόριο, μὲ παρυφὴ διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο (διπλὴ σειρὰ μαργαριταριῶν).

Μὲ τὸ δεξιὲς τῆς χεὶρ κρατεῖ ἀνισοσκελὴ σταυρὸ καὶ ἔχει τὴν παλάμη τοῦ δεξιοῦ τῆς χειροῦ ἀνοικτὴ, στὴν τυπικὴ στάση τῶν μαρτύρων. Τὸ πρόσωπό της εἶναι ἡμιεξίτηλο καὶ δὲν διακρίνονται ἀτομικὰ χαρακτηρισ-

210. Πρόκειται γιὰ ἀποτροπαϊκὴ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

211. Διονύσιος 1909, 170, 207: «Μὴν Ἰούλιος: ...κστ'. Ἡ ἁγία Παρασκευὴ ξίφει τελειοῦται». Βολανάκης 1986, 52.

212. Διονύσιος 1909, 169, 206. Ἡ μνήμη τῆς Ἀγίας Κυριακῆς τελεῖται στίς 7 Ἰουλίου. Βολανάκης 1986, 52-53.

σικά. Ἐπίσης δὲν διατηρεῖται ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἐδήλωνε τὸ ὄνομά της.

Μεταξὺ Ἀγίας Παρακευῆς καὶ Ἀγίας Κυριακῆς διατηροῦνται χαράγματα, τὰ ὁποῖα φέρουν σταυρούς, βραχυγραφίες καὶ χρονολογίες, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λεπτομερέστερος λόγος κατωτέρω.

8. Βαρβάρα ἡ Μεγαλομάρτυς

Δυτικὰ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς εἰκονίζεται ἑτέρα Ἀγία, ὁλόσωμη, ὀρθία, μετωπική. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ τὴν Ἀγία Βαρβάρα²¹³. Τὸ πρόσωπό της εἶναι ἡμιεξίτηλο καὶ δὲν διακρίνονται ἀτομικὰ χαρακτηριστικά. Ἐπίσης δὲν διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἐδήλωνε τὸ ὄνομά της.

Ἡ Ἀγία φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, ἐρυθρόχρωμο χιτῶνα, μὲ κίτρινη παρυφή κάτω καὶ βαθυπόρφυρο μαφόριο, τὸ ὁποῖο φέρει πλούσιο διάκοσμο, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἰσοσκελεῖς σταυρούς, ἐγγεγραμμένους ἐντὸς κύκλων καὶ παρυφή, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ πολυτίμους λίθους καὶ διπλὴ σειρὰ μαργαριταριῶν.

Ἀπὸ τοῦ τραχήλου τῆς Ἀγίας κρέμαται ὀρθογωνίου σχήματος ὕφασμα, τὸ ὁποῖο ὁμοιάζει μὲ τὸν γνωστόν «Ἀνάλαβον»²¹⁴ καὶ φέρει ρομβοειδῆ σχέδια, πολυτίμους λίθους καὶ μαργαριτάρια.

9. Ἀναστασία ἡ Φαρμακολύτριά

Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ὀρθία, μετωπική, μία Ἀγία. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ τὴν Ἀγία Ἀναστασία τὴν Φαρμακολύτριά²¹⁵.

Ἡ Ἀγία φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτῶνα μὲ παρυφή κάτω καὶ ἐρυθρόχρωμη χλαμύδα. Μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ φέρει σταυρὸ ἀναστάσεως²¹⁶ καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατεῖ μία φιάλη²¹⁷. Τὸ πρόσωπό της εἶναι

213. Διονύσιος 1909, 196. Ἡ μνήμη τῆς Ἀγίας Βαρβάρας ἐορτάζεται στίς 4 Δεκεμβρίου. Βολανάκης 1986, 51.

214. Ὁ «Ἀνάλαβος» ἢ «Μέγα Σχήμα» εἶναι ὀρθογωνίου σχήματος ἐπίμηκες, μέλαν ὕφασμα, τὸ ὁποῖο φέρει σταυρὸ ἢ σταυρούς καὶ βραχυγραφίες, συνήθως ἀποτροπαϊκοῦ περιεχομένου. Αὐτὸς κρέμαται ἀπὸ τοῦ τραχήλου καὶ πρὸ τοῦ στήθους ὑπὸ τῶν μεγαλοσχημῶν Μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπόσχονται νὰ ζοῦν αὐστηρότερον καὶ ἀσκητικότερον βίον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς συνασκειμένους ἀδελφούς των.

215. Διονύσιος 1909, 169, 273. Ἡ μνήμη τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτριάς ἐορτάζεται στίς 22 Δεκεμβρίου. Βολανάκης 1986, 52.

216. Πρόκειται γιὰ ἀνισοσκελῆ σταυρὸ, ὁ ὁποῖος φέρει πάνω ἀπὸ τὴν κυρία ὀριζόντια κεραία καὶ δεύτερη, ἐπίσης ὀριζόντια κεραία, ἀλλὰ βραχύτερη τῆς ἄλλης.

217. Πρόκειται γιὰ σφαιρικοῦ σχήματος φιάλη μὲ ὑψηλὸ λαμό, χαρακτηριστικὸ

ἡμιεξίτηλο καὶ δὲν διακρίνονται ἀτομικὰ χαρακτηριστικά. Ἐπίσης δὲν δαιτηρεῖται ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία συνοδεύει κατὰ κανόνα τὰ διάφορα πρόσωπα καὶ παραστάσεις καὶ δηλοῖ τὸ ὄνομά των.

Βόρειος τοῖχος

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζονται διάφοροι Ἅγιοι, ἥτοι (ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς):

1. Δημήτριος ὁ Μυροβλύτης

Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς βορείας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς παρίσταται ὁ Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης, ὁ Μεγαλομάρτυς καὶ Μυροβλύτης, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ὁλόσωμος, ἔφιππος. Ὁ ἵππος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵππεύει ὁ Ἅγιος εἶναι ἐρυθροῦ χρώματος²¹⁸ καὶ κινεῖται ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ (ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς). Φέρει πολυτελεῖ, διάλιθη καὶ μαργαριτοκόσμητη σέλλα, καθὼς καὶ διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητα ἡνία (χαλινάρια).

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἰκονίζεται νέος, ἀγένειος, μὲ ὥραϊα χαρακτηριστικά. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἐλλειψοειδὲς καὶ εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ ἀτομικὰ του χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡμιεξίτηλα.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος φέρει πλήρη στρατιωτικὴ στολή. Φορεῖ βραχύ, χειριδωτό, ἐρυθροῦ χρώματος χιτῶνα καὶ πρασίνου χρώματος χλαμύδα. Ἐπίσης φορεῖ μετάλλينو θώρακα, ὁ ὁποῖος κοσμεῖται μὲ ἀβακωτὰ σχέδια καὶ μαργαριτάρια. Μὲ τὸ δεξιὸν χερὶ κρατεῖ γυμνὸ, ἀναπεπταμένο ξίφος, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατεῖ τὰ ἡνία τοῦ ἵππου. Ἀπὸ τὴν δεξιὰ πλευρὰ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κρέματα φαρέτρα, ἡ ὁποία εἶναι πλήρης βελῶν, ἐνῶ ἀριστερὰ καὶ πίσω αὐτοῦ κρέματα μία κυκλικὴ καὶ μαργαριτοκόσμητη ἀσπίδα²¹⁹.

2. Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος (Βλ. σελ. 362, εἰκ. 7)

Ἀνατολικά τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλύτου εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος, ἔφιππος²²⁰. Ὁ Ἅγιος Γε-

ἀγγεῖο, τὸ ὁποῖο κρατεῖ κατὰ κανόνα ἡ Ἁγία Ἀναστασία ἡ Φαρμακολύτρια καὶ τὸ ὁποῖο ὑποδηλοῖ, ὅτι ἡ Ἁγία εἶχε ἐντὸς τῆς φιάλης εἰδικὴ οὐσία, μὲ τὴν ὁποία ἔλυε τὰ μάγια, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζεται «Φαρμακολύτρια».

218. Στὴν βυζαντινὴ ἀγιογραφία ἔχει ἐπικρατήσει ὁ ἵππος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου νὰ εἶναι λευκοῦ χρώματος καὶ ἐκείνος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐρυθροῦ ἢ καστανέρυθρου.

219. Πρόκειται γιὰ τὸ «σκουτάρι» τῶν βυζαντινῶν στρατιωτῶν.

220. Bissinger 1995, 148, καὶ 328, πίν. 115.

ώργιος παρίσταται νέος, ἀγένειος, μὲ κανονικά καὶ ὠραῖα χαρακτηριστικά. Ἰππεύει ἐπάνω σὲ λευκὸ ἄλογο, τὸ ὁποῖο κινεῖται ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ καὶ φέρει πολυτελές, διάλιθο σάγμα καὶ ἐπίσης διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο χαλινό. Φέρει ἐρυθροῦ χρώματος ὑποδήματα καὶ στηρίζει τὰ πόδια του ἐπάνω σὲ καστανόχρωμους ἀναβατήρες.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἶναι ὠοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μακρὰ καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρὸ, ὁ λαιμὸς λεπτὸς καὶ στηρίζει τὸ κεφάλι σὲ ἰσχυρὸ κορμό. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος φέρει βοστρυχωτὴ κόμη καὶ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ²²¹, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται μὲ πολυτίμους λίθους καὶ μαργαριτάρια. Τὰ αὐτιά του εἶναι μικρά, σχηματοποιημένα καὶ ἐπέχουν θέση κοσμήματος.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος φέρει βραχύ, χειριδωτό, κυανοῦ χρώματος χιτῶνα καὶ ἐρυθρόχρωμη χλαμύδα. Φορεῖ μετάλλινο, καστανοῦ χρώματος θώρακα, ὁ ὁποῖος κοσμεῖται μὲ φολίδες. Στὴν δεξιὰ πλευρὰ του φέρει φαρέτρα, ἡ ὁποία εἶναι πλήρης βελῶν, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸν δεξιό του ὦμο κρέματα κυκλικοῦ σχήματος ἀσπίδα, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ πολυτίμους λίθους καὶ μαργαριτάρια. Μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι ὁ Ἅγιος Γεώργιος φέρει ἀκόντιο, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατεῖ τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου. Τὸ βάθος τῆς συνθέσεως εἶναι κυανοῦν.

Πάνω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο ὑπάρχει μεγαλογράμματη ἐπιγραφή. Τὰ γράμματα εἶναι χρώματος λευκοῦ καὶ τὸ βάθος κυανοῦν. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«[Ο ΑΓΙΟΣ] ΓΕΩΡΓΙΟΣ»

3. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ (Βλ. σελ. 363, εἰκ. 8)

Μετὰ τὸν Ἅγιο Γεώργιο εἰκονίζεται ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Παρίσταται ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός, φέρων πλήρη στρατιωτικὴ στολή, ἥτοι: βραχύ, χειριδωτό, ἐρυθροῦ χρώματος χιτῶνα (ἀπόχρωση ὠχρας), μὲ κίτρινη παρυφὴ κάτω, διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο, κιτρίνου χρώματος θώρακα, ὁ ὁποῖος κοσμεῖται μὲ ρομβοειδῆ σχέδια καὶ μαργαριτάρια. Φορεῖ ἐρυθρὰ, μαργαριτοκόσμητα, ὑψηλὰ ὑποδήματα καὶ στέκεται πάνω σὲ πολυτελές, ἐρυθρό, μαργαριτοκόσμητο προσκεφάλαιο.

221. Πρβλ. παράσταση Ἀγίου Γεωργίου στὸ ναὸν τῆς Παναγίας στὴν Σκλαβοπούλα Σελίνου, τοῦ Νομοῦ Χανίων, Bissinger 1995, 202 καὶ 353, πίν. 168.

Μὲ τὸ δεξιὸν τοῦ χέρι φέρει γυμνὸν, ἀναπεπταμένο ξίφος, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸν κρατεῖ τὸν κενὸν κωλεὸν τοῦ ξίφους, τὸ ὁποῖον κρέμαται ἀπὸ τὴν ἀριστερῇ του πλευρά. Ἀπὸ τοὺς ὤμους του φύονται μεγάλες, ἐρυθροῦ χρώματος πτέρυγες.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ εἶναι ἐλλειψοειδές, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, ἡ μύτη μεγάλη καὶ εὐθεία, τὸ στόμα μικρό, τὸ πηγούνι στρόγγυλον καὶ ὁ λαιμὸς λεπτός. Φέρει πλούσια, βοστρυχωτὴ κόμη καὶ μαργαριτοκόσμητο στέμμα στὸ κεφάλι. Τὰ αὐτιά του εἶναι ἰσχυρῶς σχηματοποιημένα, ἐπέχοντα θέσιν κοσμήματος. Τὸ ἔδαφος εἶναι φαιοῦ χρώματος, ἐνῶ ὁ οὐρανὸς κυανοῦς.

Πάνω ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ Ἀρχαγγέλου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ο ΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ».

Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι τόσο στὴν Κρήτη, ὅσο καὶ στὴ Δωδεκάνησο εἶναι πολὺ διαδεδομένη ἡ τιμὴ στὸν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς τοιχογραφημένους μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῶν παραπάνω περιοχῶν ἀπαντᾷ ἡ μορφή τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

Α') Νῆσος Κρήτη

α') Ἀρχάνες, Ἀσώματος Τεμένους, ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ²²².

β') Κομητάδες Σφακίων, ναὸς Ἀγίου Γεωργίου²²³.

Β') Νῆσος Ρόδος

α') Ἀρνίθα, ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Βάρδα²²⁴.

β') Κοσκινοῦ, ναὸς Ἀγίας Εἰρήνης²²⁵.

γ') Λάεσμα, Ἱερὰ Μονὴ Θάρρι, Ταξιάρχης Μιχαήλ Θαρρενός²²⁶.

δ') Ρόδος (μεσαιωνικὴ πόλη), ναὸς Ἀγίου Γεωργίου - Ἀγίας Αἰκατερίνης ("Ἴλκ Μιχράμπ - Κόγχη προσευχῆς)²²⁷.

222. Bissinger 1995, 97 καὶ 299, πίν. 56.

223. Bissinger 1995, 105 καὶ 306, πίν. 68.

224. Ὁρλάνδος 1948, 135. Βολανάκης 1998, 81-82.

225. Ὁρλάνδος 1948, 168.

226. Ὁρλάνδος 1948, 168.

227. Ὁρλάνδος 1948, 152, 168.

Συνήθως ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ εἰκονίζεται σὲ ὑπερφυσικὸ μέγεθος²²⁸ καὶ σὲ περίοπτη θέση, ὥστε νὰ φαίνεται εὐκόλα καὶ ἀπὸ παντοῦ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς. Ἐπίσης πολυάριθμοι ναοὶ καὶ Μονὲς τιμῶνται στὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ²²⁹.

Ἀνατολικά τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ ὑπάρχει ἓνας πεσσός, στὶς τρεῖς πλευρὲς τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται οἱ ἑξῆς πραστάσεις:

4. Ἅγιος Στυλῖτης

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βορείου πεσσοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας εἰκονίζεται ἓνας Ἅγιος Στυλῖτης. Πάνω σὲ ἐρυθρόχρωμο, κυλινδρικό, ἀρράβωτο κίονα, ὁ ὁποῖος στέκεται πάνω σὲ μία βάση, παρίσταται ἓνας Ἅγιος στηθαῖος, μετωπικός. Στὸν κορμὸ τοῦ κίονα αὐτοῦ ὑπάρχει εἶδος κουφώματος (εἴσοδος;), ἀπὸ τὸ ὁποῖο προβάλλει τὸ ἓνα πόδι τοῦ εἰκονιζομένου Ἀγίου.

5. Ἅγιος ἀδιάγνωστος

Στὴ νοτιά πλευρὰ τοῦ παραπάνω πεσσοῦ παρίσταται ἓνας Ἅγιος, ὁλόσωμος, μετωπικός, ἀδιάγνωστος. Φέρει ποδῆρη, χειριδωτό, κυανόχρωμο χιτῶνα μὲ παρυφὴ κάτω χρώματος καστανοῦ, διάλιθη καὶ μαργαριτοκόσμητη. Τὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος τοῦ Ἀγίου εἶναι κατεστραμμένο.

Κάτω ἀπὸ τὸν Ἅγιο αὐτὸν ὑπάρχει διακοσμητικὴ ταινία (πλάτ. 0.21 μ.). Σὲ λευκὸ βάθος προβάλλονται κυματοειδεῖς γραμμὲς (μέλανεσ - ἐρυθρές).

6. Διακοσμητικὴ ταινία

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ προηγουμένου πεσσοῦ ἀπλώνεται διακοσμητικὴ ταινία (πλάτ. 0.36 μ.), ἡ ὁποία περιλαμβάνει καρδιόσχημα κοσμήματα καὶ ἀνθήμια.

228. Στὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Φανουρίου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς Ρόδου καὶ χρονολογεῖται στὸν 14ον αἰ. μ.Χ. καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς βορείας κεραίας αὐτοῦ εἰκονίζεται σὲ ὑπερφυσικὸ μέγεθος ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

229. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ Μονές: α') Ρόδος, Λάερμα, Θάρρι, Μονὴ Ταξιάρχου Μιχαὴλ Θαρρενοῦ. β') Σύμη, Μονὴ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Πανορμίτη, ἡ ὁποία εἶναι μία ἀπὸ τίς μεγαλύτερες καὶ πλουσιώτερες Μονὲς τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικώτερα. Αὕτῃ ἀποτελεῖ πανελλήνιον καὶ διαχριστιανικὸν προσκύνημα, στὴν ὁποίαν προσέρχονται χιλιάδες προσκυνητὲς καθ' ὅλον τὸ ἔτος.

7. Μέγας Ἀντώνιος

Ἀνατολικά τοῦ ὡς ἄνω πεσσοῦ παρίσταται ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός, ὁ Μέγας Ἀντώνιος²³⁰. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κιτρίνου χρώματος χιτῶνα καὶ πορφυρὸ ἐπενδύτη. Ἀπὸ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ κρέματα ὁ Ἀνάλαβος ἢ τὸ Μέγα σχῆμα τῶν Μοναχῶν.

Καὶ μὲ τὰ δύο του χέρια κρατεῖ ἀνεπτυγμένο, ἐνεπίγραφο εἰλητάριο. Πάνω σὲ φαιὸ βάθος, διατηρεῖται γραπτὴ, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, γραμμένη μὲ μέλανα γράμματα, ἦτοι:

«+ ΕΓΩ ΓΑΡ ΟΥΚΕΤΙ
ΦΟΒΟΥΜΕ Τ(ΟΝ) Θ(ΕΟ)Ν
ΑΛΛ' ΑΓΑΠΩ ΑΥΤ(ΟΝ)
Η ΓΑΡ ΤΕΛ(Ε)ΙΑ ΑΓΑΠΗ
ΕΞΩ ΕΚΒΑΛΛΕΙ
ΦΟΒΟΝ».

Πάνω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀντώνιο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«[Ο ΑΓΙΟΣ] ΑΝΤΩΝΙΟΣ».

8. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς βορείας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος²³¹, στὴν ἀντίστοιχη θέση μὲ τὴν παράσταση τῆς Παναγίας τῆς Ἑλεούσας.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὴ θέση αὐτὴ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους, οἱ ὅποιοι ὑπαγόρευσαν τὴν παράσταση τῆς Θεοτόκου στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ. Οἱ παραστάσεις αὐτὲς ἐπέιχαν τὴν θέση δεσποτικῶν εἰκόνων, ὅταν δὲν ὑπῆρχε ὑπερυψωμένον τέμπλον²³² ἢ καὶ ἐὰν ὑπῆρχε, τὰ διάστηλα ἐκλείοντο μὲ ὑφα-

230. Ὁ Μέγας Ἀντώνιος ἐγεννήθη τὸ ἔτος 251 μ. Χ. στὴν κώμη Κόμα τῆς νοτίου Μέμφιδας τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπέθανε σὲ ἡλικία 105 ἐτῶν κατὰ τὸ ἔτος 356. Δικαίως θεωρεῖται ὁ πατέρας καὶ ὁ θεμελιωτὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Κύρια πηγὴ περὶ αὐτοῦ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου, συγγραφεὶς καὶ ἀποστολαεὶς πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ μοναχοῦς», PG 26, 835-976. Ἀρβανίτης 1963, 965-975.

231. Ρόδος, Ἀρνίθα, ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Βάρδα, Βολανάκης 1998, 96-97.

232. Ὡς γνωστό, κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ (4ος-6ος αἰ.) τὸ φράγμα τοῦ

σμάτινα βῆλα καὶ ὄχι μὲ εἰκόνες, ὅπως συνέβη ἀργότερα καὶ συμβαίνει καὶ σήμερα.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος παρίσταται ὁλόσωμος, ἀνυπόδητος, μὲ ἀδύνατο, ἀσκητικὸ σῶμα. Φέρει τρίχινο, φαιόχρωμο χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸ ἱμάτιο. Τὸ πρόσωπό του εἶναι κατεστραμμένο. Μὲ τὸ ἀριστερό του χέρι κρατεῖ ἀνεπτυγμένο εἰλητάριο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἡ γραπτὴ ἐπιγραφή:

«+ METANO
HTE PACI KY
PITTO PAL(IN) H
GITKE GAP H
BACIAEIA T
[ΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ]»²³³.

Δυτικὸς τοῖχος

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς δυτικῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ χωρίζεται σὲ δύο ζώνες, ἥτοι:

Ἀνω ζώνη:

Εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε ἤδη λόγος στὸ οἰκεῖο μέρος τῆς παρούσης μελέτης, ὅπου πραγματευόμεθα τὶς συνθέσεις τοῦ λεγομένου Δωδεκαόρτου.

Κάτω ζώνη:

Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι (ἀπὸ Νότον πρὸς Βορρᾶν):

πρεσβυτερίου ἢ τέμπλο ἀπτελεῖτο κατὰ κανόνα ἀπὸ πεσσίσκους καὶ διαχωριστικὰ θωράκια, ἅπαντα ἀπὸ μάρμαρο ἢ ἄλλο λίθο καὶ ἦτο χαμηλό, ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ παρατηροῦν τὰ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τελούμενα. Ἐπίσης ὁ Ἐπίσκοπος, ὁ θρόνος τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο πίσω ἀπὸ τὴν Ἀγία Τράπεζα καὶ στὸ κέντρο τοῦ Συνθρόνου, ἡδύνατο νὰ βλέπει καὶ νὰ παρατηρεῖ τοὺς πιστοὺς. Ἀργότερα ὑπεράνω τῶν πεσσῶν τοῦ τέμπλου ἐτοποθετήθησαν κίονες ἢ ἡμικίονες καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐτέθη κοσμήτης. Τὰ μεταξὺ τῶν κίωνων διάστημα ἐκλείοντο μὲ βῆλα. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ πιθανῶς κατὰ τὸν 16ον-17ον αἰ. μ.Χ., ἀρχικὰ στὶς σλαβικὲς χώρες τῆς Βαλκανικῆς, κατεσκευάσθησαν ὑπερυψωμένα τέμπλα, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου διεδόθησαν σὲ ὅλες τὶς περιοχὰς τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

233. Μάτθ. 3, 1-2.

1. Ἁγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη

Νότια τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας παρίστανται οἱ Ἁγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη²³⁴. Ἀμφότεροι εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, ὄρθιοι, μετωπικοί, φέροντες πολυτελῆ αὐτοκρατορικά, διάλιθα ἐνδύματα καὶ ἔχοντες στὸ μέσον αὐτῶν τὸν Τίμιον Σταυρόν, τὸν ὁποῖον - σύμφωνα μὲ ἀρχαιότατη παράδοση - ἀνεῦρε στὸν Γολγοθᾶ ἡ Ἁγία Ἑλένη²³⁵.

Στὸ νότιο μισὸ τῆς συνθέσεως²³⁶ παρίσταται ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, ἐρυθροῦ χρώματος χιτῶνα, πορφυρὸ σάκκο καὶ κίτρινο, διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο αὐτοκρατορικὸν λῶρον. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἡμιεξίτηλο.

Στὸ βόρειο μισὸ τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ἡ μητέρα τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἡ Ἁγία Ἑλένη. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτό, κιτρίνου χρώματος χιτῶνα μὲ παρυφή κάτω, διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητο καὶ κιτρίνου χρώματος λῶρον, ἐπίσης διάλιθο καὶ μαργαριτοκόσμητον.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μὲ τὸ ἀριστερὸ του χέρι καὶ ἡ Ἁγία Ἑλένη μὲ τὸ δεξιὸν φέρουν τὸν Τίμιον Σταυρόν, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν μορφὴ σταυροῦ Ἀναστάσεως. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὑψώνει τὸ δεξιὸν χέρι καὶ δεικνύει τὸν Τίμιον Σταυρόν.

Ἄνω καὶ ἀριστερὰ τῆς συνθέσεως ἔχει χαραχθεῖ μεταγενέστερα ἓνας ἰσοσκελὴς σταυρός, οἱ κεραῖες τοῦ ὁποῖου ἀπολήγουν σὲ μικρότερους σταυρούς.

2. Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης

Βόρεια τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης²³⁷. Παρίσταται ὁλόσωμος, ὄρθιος, μετωπικός. Φορεῖ στρατιωτικὴ στολή, ἥτοι: βραχύ, ἐρυθρόχρωμο χιτῶνα, ἐρυθροῦ χρώματος μετὰλλινο θώρακα καὶ ὑψηλά, φαιόχρωμα ὑποδήματα. Μὲ τὸ δεξιὸν χέρι φέρει γυμνὸ ξίφος, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατεῖ τὸν κωλὸν τοῦ ξίφους, ὁ ὁποῖος εἶναι μαργαριτοκόσμητος. Πίσω καὶ ἀριστερὰ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου κρέμαται κυκλικὴ ἀψίδα (σκουτάρι).

234. Βλ. καὶ Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης, Ἅγιος Γεώργιος Ξιφηφόρος ἢ Νουφειτής, Βολανάκης 1981, 53, πίν. 41.

235. Ρουφίνος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 10, 7 κ.ἔ. Στεφανίδης 1959, 317-318.

236. Ἀποστολάκι 1932, 50.

237. Βλ. καὶ Βαθειᾶκὸ Ἀμαρίου, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου, Βολανάκης 1986, 53-54. Πρβλ. καὶ Dourliat 1979, 306-320.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου διατηρεῖται ἡ γραπτή, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«[Ο ΑΓΙΟΣ] ΘΕΟΔΩΡΟΣ
Ο ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ».

3. Κτητορική ἐπιγραφή

Στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Πλατανίων διατηρεῖται παλαιό, ξύλινο ἀνώφλιο, ἐνῶ ἐξωτερικὰ εὐρίσκεται ἕτερο ἀνώφλιο, ἀποτελούμενο ἀπὸ σιτόχρου πωρόλιθο.

Στὴν βορεία καὶ νοτία ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ αὐτοῦ διατηροῦνται διακοσμητικὲς ταινίες, ἥτοι: σὲ φαιόχρωμο βάθος προβάλλονται ρομβοειδῆ καὶ τριγωνικὰ κοσμήματα, ἀποτελούμενα ἀπὸ εὐθεῖες καὶ κυματοειδεῖς γραμμές (μέλανες - ἐρυθρές).

Στὴν δυτικὴ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν εἴσοδο εὐρίσκεται ὀρθογωνίου σχήματος γραπτὸ πλαίσιο (διαστ. 1.08 X 0.16 μ.), μέσα στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ αὐτὴν διατηροῦνται μόνο λίγα λείψανα.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι μεγαλογράμματος καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς στίχους. Τὰ γράμματα εἶναι μέλανος χρώματος, ἐνῶ τὸ βάθος εἶναι λευκό (ὕψος γραμμάτων: 0.025-0.03 μ.). Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«1 / + ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ [Κ(ΑΙ) ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙ-
ΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ] ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣ 2 /
ΠΟΙ[Ν]Η[Σ ΗΜΩΝ] Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ ΚΑΙ ΑΕΙ[ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑ-
ΡΙΑΣ ΔΙ' ΕΞΟΔΟΥ Κ(ΑΙ) ΚΟΠΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ....]
ΤΟΥ ΛΙΤΗΝΟΥ Κ(ΑΙ) 3 / [ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥ]
ΠΡΑΞΙ[Α... Κ(ΑΙ) ΤΩΝ ΤΕΚΝ(Ω)Ν ΑΥΤΩΝ [ΕΤ(ΟΥΣ) ΣΤΩ]Ο
[Α'-Θ'], ΙΝΔ(ΙΚΤΙΩΝΟΣ)...».

Ἦτοι σὲ μεταγραφή:

(1 / + Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων [κ(αί) ἀνιστορήθη ὁ θεῖος κ(αί) πάνσεπτος] ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Δέσ 2 / ποι[ν]η[ς ἡμῶν] Θ(εοτό)κου κ(αί) αἰ[παρθέ]νου Μαρίας, δι' ἐξόδων κ(αί) κόπου τοῦ δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ...] τοῦ Λιτίνου κ(αί) 3 / [τῆς συμβίου αὐτοῦ Εὐ]πραξι[ας... κ(αί) τῶν] τέκν(ω)ν αὐτῶν. [Ἐτ(ους) στῶ]ο [α-θ'], Ἰνδ(ικτιῶνος)...».

Παρὰ τὰ μεγάλα κενά, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στὸ κείμενο τῆς κτητορικῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, ὅμως τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο αὐτοῦ μέρος καὶ ἔτσι μᾶς παρέχει τὶς ἑξῆς πολῦτιμες πληροφορίες:

Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου ἀνηγέρθη ἐκ θεμελίων καὶ ἀγιογραφήθηκε καὶ εἶναι ἐξ ἀρχῆς μέχρι σήμερα ἀφιερωμένος στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο.

Ὡς κτήτορες τοῦ ναοῦ ἀναφέρονται: γόνος τῆς Οἰκογενείας Λίτινα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου εἶναι ἀτυχῶς ἐξίτηλο, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εὐπραξία καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Σημειωτέον, ὅτι ἡ Οἰκογένεια Λίτινα εἶναι μεγάλη, παλαιά, ἀρχοντική καὶ ἱστορική. Οἰκόσημα αὐτῆς εἶναι γνωστὰ καὶ σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«EMMANVEL
LITINVS
RETHYMNENSIS»²³⁸.

Σὲ ἄλλο οἰκόσημο τῆς Οἰκογενείας Λίτινα διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή:

«CAESAR	EMMANVEL
SILVANVS	LITINVS
CRETENSIS	RETHYMNENSIS
LV.D.».	

Ἡ Οἰκογένεια Λίτινα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται μέχρι σήμερα, τόσο στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου, ὅπου εἶναι ἡ κοιτίδα της, ὅσο καὶ στὸ Ἀποδούλου Ἀμαρίου, στὸ Ρέθυμνον, στὴν Ἀθήνα κλπ.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ ἔτος, τὸ ὁποῖο μνημονεύεται στὸ τέλος τῆς κτητορικῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, διετηρήθη μόνο τὸ Ο, τὸ ὁποῖο προφανῶς δηλοῖ τις δεκάδες, ἐνῶ τὰ προηγούμενα, τὰ δηλοῦντα τις χιλιάδες, καθὼς καὶ τὸ ἐπόμενο, τὸ δηλοῦν τις μονάδες, δὲν διετηρήθησαν. Ἐπίσης δὲν διετηρήθη ὁ ἀριθμὸς τῆς Ἰνδικτιῶνος. Πρόκειται προφανῶς γιὰ χρονολογία ἀπὸ κτίσεως κόσμου²³⁹. Ἡ χρονολογία αὕτη θὰ μπορούσε μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἑξῆς:

«[CTΩ]Ο [Α-Θ´], ἥτοι 6871-6879, χρονολογία, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἔτη 1363-1371 μ.Χ.».

238. Λίτινας 1979, πίνακας ἐξωφύλλου.

239. Ὁ κόσμος ἐκτίσθη, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα (Ο´) κατὰ τὸ ἔτος 5508 π. Χ. Γιὰ νὰ μετατρέψουμε ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, σὲ ἔτος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὸ πρῶτο τὸν ἀριθμὸ 5508.

ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ

Στὴ νότια ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ δυτικὰ τῆς παραστάσεως τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, σὲ ὕψος 1.20 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς χαράγματα:

1. Σταυρὸς ἀνισοσκελῆς μὲ μονόγραμμα (ὑψους 0.05 μ.) καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπιγραφή μὲ χρονολογία. Τὸ μονόγραμμα εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθεῖ ὡς ἑξῆς: Δ(ημη)τρ(ίου), 1528.

2. Μονόγραμμα (ὑψους 0.05 μ.), τὸ ὁποῖον καταλήγει ἄνω σὲ μικρὸ ἰσοσκελῆ σταυρὸ μὲ χρονολογία. Ἡ ἀνάλυση τοῦ μονογράμματος αὐτοῦ μετὰ μεγάλης πιθανότητος ἔχει ὡς ἑξῆς:

«+ Δ(ημη)τρ(ίου) Λ(ι)τ(ίνου), 1539».

3. Κάτω ἀπὸ τὸ προηγούμενο μονόγραμμα ὑπάρχει τὸ χάραγμα:

«P I
M I
1599
M P S».

Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθεῖ ὡς ἑξῆς:

«[Δη]μι[τ]ρί[ου], 1599, Μ(α)ρ(ία)ς».

4. Ἀνατολικά τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ὑπάρχει τὸ χάραγμα:

«(+ M P A I 5 6 1
+ B»

Ἦτοι:

(+ Β(ασιλείου) + Μ(α)ρ(ί)α(ς), 1561».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ μελέτη τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου καὶ ἡ ἔρευνα σὲ βάθος καὶ σὲ σχέση μὲ ἄλλα μνημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ, μᾶς ὀδηγοῦν μεταξὺ ἄλλων καὶ στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1. Ὁ οἰκισμὸς «Πλατάνια, τὰ» Ἀμαρίου ἰδρύθηκε πιθανῶς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ σὲ ἐποχὴ μεγάλων κινδύνων. Ἐπελέγη ἡ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν ἰδρυσὴ του, ἐπειδὴ εὗρίζεται σὲ μεγάλο ὑψόμετρο (ὑψόμ. 420

μ.), στὶς νότιες πλαγιὲς τοῦ ὄρους («Ἰδη» ἢ «Ψηλορείτης» (ὕψ. 2456 μ.), σὲ φύσει καὶ θέσει ὄχυρὸ μέρος καὶ μέσα σὲ φυσικὸ, βραχῶδες κοίλωμα, ὥστε νὰ μὴν εἶναι ὄρατὸς καὶ νὰ παρέχει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ μεγαλύτερη ἀσφάλεια στοὺς κατοίκους του.

2. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ διαθέτει φυσικὴ πηγὴ ὕδατος καὶ ζωτικὸ χῶρο, ἥτοι καλλιεργήσιμη γῆ γύρω ἀπὸ τὸν οἰκισμό καὶ ἐκτεταμένους βοσκοτόπους στὶς πλαγιὲς τοῦ Ψηλορείτη, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται πάνω ἀπὸ αὐτόν. Ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἀπετέλουν ἀνέκαθεν καὶ συνεχίζουν νὰ ἀποτελοῦν μέχρι σήμερα τὶς βασικὰς ἀσχολίες τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ. Παράγονται ἐξαιρετικῆς ποιότητος γεωργικὰ καὶ κτηνοτροφικὰ προϊόντα.

3. Στὸ κέντρο περίπου τοῦ οἰκισμοῦ ἀνηγέρθη χριστιανικὸς ναός, ἀφιερωμένος στὴν Παναγία, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἐρείπωση, ἐξ αἰτίας διαφόρων λόγων, τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἰδρύθηκε στὴν ἴδια θέσιν καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ. μ.Χ. ὁ καὶ σήμερα διατηρούμενος ναός, ἀφιερωμένος στὴν Κοίμηση τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου (15 Αὐγούστου).

4. Πρόκειται γιὰ μικρῶν διαστάσεων μονόχωρον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη (ἐσωτ. διαστ. 6.22 X 2.90 μ.). Ἡ ἀνατολικὴ αὐτοῦ πλευρὰ περατοῦται σὲ μίαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, στὸ μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἓνα παράθυρο. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος.

5. Ὁ ναός καλύπτεται μὲ κτιστὴ, ἡμικυλινδρική ὀροφή, ἡ ὁποία ἐξωτερικὰ φέρει κοῖλα κεραμίδια. Ἡ τοιχοποιία εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἰσχυρὸ ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ εἶναι ἐξωτερικὰ ἀρμολογημένοι καὶ ἐσωτερικὰ ἐπιχρισμένοι. Ἐξωτερικὰ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ ναοῦ προσετέθησαν μεταγενεστέρως ἀντηρίδες, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ στατικὴ ἐπάρκειά τοῦ οἰκοδομήματος.

6. Ὁ ναός, σύμφωνα μὲ τὴν διατηρούμενη ἡμεξίτηλη γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἀνηγέρθη στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ. μ. Χ., ἀπὸ ἓνα γόνον τῆς παλαιᾶς, μεγάλης καὶ ἱστορικῆς Οἰκογενείας Λίτινα, μέλη τῆς ὁποίας διεδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλον στὴν Ἱστορία τῆς Κρήτης. Τὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ κτήτορα, ἂν καὶ ἀνεγράφετο στὴν ἐπιγραφή, εἶναι ἐξίτηλο καὶ παραμένει ἄγνωστο σὲ μᾶς. Ὡς συγκιτήτορες ἀναφέρονται ἐπίσης, ἡ σύζυγός του Εὐπραξία καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἀπόγονοι τῆς Οἰκογενείας Λίτινα ζοῦν μέχρι σήμερα στὰ Πλατάνια καὶ στὸ Ἀποδοῦ-

λου Ἀμαρίου, στὸ Ρέθυμνον, στὸ Φόδελε, στὴν Ἀθήνα καὶ ἀλλοῦ.

7. Ἡ ἴδρυση τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν Οἰκογένεια Λίτινα ἐξησφάλιζε στοὺς κτήτορες ὀρισμένα δικαίωματα, ὅπως ἦσαν: ἡ ἐπιλογή τοῦ Ἐφημερίου τοῦ ναοῦ, ἡ ἀπολαβὴ μέρους τῶν ἐσόδων αὐτοῦ, τὸ δικαίωμα τῆς ταφῆς τοῦ κτήτορα καὶ τῶν μελῶν τῆς Οἰκογενείας τοῦ ἐντὸς τοῦ ναοῦ κλπ.

8. Ὁ ναὸς ἀγιογραφήθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1361-1371 μ. Χ., ἤτοι κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 14ου αἰ., ἐποχὴ τῆς Ἑνετοκρατίας γιὰ τὴν Κρήτην. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγιογράφου δὲν εἶναι γνωστό, ὅπως ὁμως ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἔργα του, πρόκειται γιὰ δόκιμο Ἀγιογράφο, ικανότατο καὶ ἔμπειρο, βαθὺ γνώστη τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας. Διακρίνεται γιὰ τὸ ἀριστοτεχνικὸ σχέδιο, τὴν ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὴν σοφὴ χρῆση τῶν χρωμάτων, μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση στὰ ζωηρὰ καὶ ζεστὰ χρώματα, ἴδια στὸ ἐρυθρὸ καὶ σὲ ποικίλες ἀποχρώσεις.

9. Ὁ Ἀγιογράφος, ἂν καὶ κινεῖται στὰ πλαίσια τῆς παλαιᾶς βυζαντινῆς παραδόσεως, ὁμως ἔχει δεχθεῖ ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Τέχνη τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων (1261-1453 μ.Χ.), ἐποχὴ πνευματικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ γενικώτερα πολιτιστικῆς ἀνθησης γιὰ τὶς ἐπαρχίες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας γενικώτερα.

10. Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὰ Πλατάνια εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλους μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς Κρήτης, ὅπως διεμορφώθη καὶ ἀπεκρυσταλλώθη μετὰ τὸ πέρας τῆς Εἰκονομαχίας (843 μ.Χ.) καὶ τὴν νίκη τῶν εἰκονοφίλων ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων. Περιλαμβάνει συνθέσεις ἀπὸ τὸν κύκλον τοῦ λεγομένου Δωδεκαόρτου, σκηνές ἀπὸ τὸν βίον τῆς Θεοτόκου, μορφές μεμονωμένων Ἀγίων (στρατιωτικῶν, Ὀσίων, Ἀσκητῶν), διακοσμητικὰ σχέδια κλπ.

11. Ὁ Ἀγιογράφος ἔχει ὑπόψη του καὶ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ ἔργα ἀκαδημαϊκοῦ ὕφους, προερχόμενα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἢ ἀπὸ ἄλλα καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς (Θεσσαλονίκη, Ἁγίον Ὄρος, Μυστρᾶς κλ.π.).

12. Οἱ ἀγιογραφίες αὐτές, ἂν καὶ ἔχουν ὑποστεί φθορὲς καὶ ἀλλοιώσεις ἀπὸ τὸν χρόνον, τὴν ὑγρασία, τὴν αἰθάλη (κηρίων καὶ θυμιάματος) καὶ τὴν ἄγνοια τῶν ἀνθρώπων, ὁμως διατηροῦνται σὲ καλὴ κατάσταση.

13. Χαράγματα τοῦ 16ου αἰ. μ.Χ., διατηρούμενα ἐπὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, παρέχουν ἐπιπροσθέτως ἱστορικὲς μαρτυρίες καὶ φανερώνουν, ὅτι ὁ ναὸς ἀπετέλει ὄχι μόνον κτίσμα τῆς Οἰκογενείας Λίτινα, ἀλλὰ καὶ ἀπελάμβανε τῶν συνεχῶν φροντίδων αὐτῆς.

14. Ἡ μελέτη τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὸν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ εἰδήσεων, φωτίζει πτυχὲς τῆς τοπικῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Κρήτης γενικώτερα κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Εἰκ. 1: Ναὸς Πάναγίας στὰ Πλατάνια Ἀμαρίου. Ὑποψη ἀπὸ Β.Δ. πρὸς Ν.Α.

Εἰκ. 2: Θεοτόκος Πλατυτέρα - Ἁγ. Μανδύλιον - Θεοπάτορες Ἰωακείμ καὶ Ἄννα.

Εἰκ. 3: Συλλειτουργοῦντες Ἱεράρχες:
α) Ἅγιος Νικόλαος
β) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Εἰκ. 4: Μελισμός: «Ὁ θυόμενος».

Εἰκ. 5: Συλλειτουργοῦντες Ἱεράρχες:
α) Μέγας Βασίλειος
β) Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Εἰκ. 6: Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ.

Εἰκ. 7: Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος.

Εἰκ. 8: Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Altaner, B., 1966: B. Altaner A. Stuiber, Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter, Herder, Freiburg - Basel - Wien.
- Anrich, G., 1913, τ. 1-2: Hagios Nikolaos. Der Heilige Nicolaus in der griechischen Kirche, Band 1-2 (Leipzig 1913).
- Ἀποστολάκι, Ἀ., 1932: Τὰ κοπτικά ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου κοσμητικῶν τεχνῶν, Ἀθῆναι.
- Ἀρβανίτης, Ἀθ., 1963: Ἀντώνιος ὁ Μέγας, ΘΗΕ 2 (Ἀθῆναι 1963), 965-975.
- Ἀχειμάστου, Μ., 1998: Εἰκόνες τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι.
- Βαρούχας, Μ., 1987: Νοταριακὲς πράξεις - Μοναστηράκι Ἀμαρίου (1597-1613), ἔκδοση ὑπὸ V. Bakker - A. van Gemert, Ρέθυμνο 1987.
- Bissinger, M., 1995: Kreta. Byzantinische Wandmalerei, Editio Maris, Muenchen.
- Βοκοτόπουλος, Π., 1990: Εἰκόνες τῆς Κέρκυρας. Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος - Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθῆναι.
- Βολανάκης, Ἰ., 1976: Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι. Διδακτορικὴ Διατριβή. Ἐκδοσις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθμὸς δημοσιευμάτων 84.
- Βολανάκης, Ἰ., 1981: Ὁ εἰς Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ξιφηφόρου. Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο Κρήτης 1976, τ. Β' (Ἀθῆναι 1981), 23-66, πίν. 13-48.
- Βολανάκης, Ἰ., 1982: Τὸ χωριὸ Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης καὶ ἡ Ἱστορία του, Ἀθῆναι.
- Βολανάκης, Ἰ., 1986: Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βαθειακὸ Ρεθύμνης. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ: «ΘΕΟΛΟΓΙΑ», τ. 57, τεῦχος Γ' (Ἀθῆναι 1986), 608-675, αὐτοτελὴς ἀρίθμηση, σ. 1-80.
- Βολανάκης, Ἰ., 1988: Ὁ ναὸς τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου στὸ χωριὸ Ἅγιος Ἰωάννης Χλιαρὸς Ἀμαρίου Ρεθύμνης Κρήτης, Ἀθῆναι.
- Βολανάκης, Ἰ., 1989: Χριστιανικὰ Μνημεῖα τῆς Κῶ. Τοιχογραφημένοι

- ναὶ βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «ΚΩΑΚΑ», 3 (Ἀθήνα 1989), 107-113.
- Βολανάκης, Ἰ., 1990: Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὰ Μαριτσὰ Ρόδου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΘΕΟΛΟΓΙΑ», τ. 61 (Ἀθῆναι 1990), 216-269, αὐτοτελὴς ἀρίθμηση, σ. 1-64.
- Βολανάκης, Ἰ., 1995: Εἰκόνα τῆς Παναγίας Ἑλεούσας τοῦ Κύκκου στὸ Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης. Πεπραγμένα τοῦ Ζ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Τμῆμα Βυζαντινῶν καὶ Μέσων χρόνων, τ. Β', Ι (Ρέθυμνον 1995), 145-163, πίν. ΜΒ' - ΜΓ'.
- Βολανάκης, Ἰ., 1998: Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Βάρδα στὴν Ἀρνίθα Ρόδου: Ἀρχιτεκτονικὴ - Τοιχογραφίες, Ρόδος.
- Βολανάκης, Ἰ., 2001: Ἱστορία, ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα τοῦ χωριοῦ Ἀπόλλωνα τῆς νήσου Ρόδου, Ρόδος.
- Βολανάκης, Ἰ., 2002: Ἱστορία καὶ Μνημεῖα τῶν Λειψῶν Δωδεκανήσου, Ρόδος.
- Βολανάκης, Ἰ., 2002 Α: Ἡ ἄμπελος στὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης. Πρακτικὰ τοῦ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου: «ΟΙΝΟΣ ΠΑΛΑΙΟΣ ΗΔΥΠΟΤΟΣ». Τὸ κρητικὸ κρασί ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ὡς τὰ νεότερα χρόνια, Κουνάβοι: Δήμος Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, Ἡρακλείου-Κρήτης, 24-26. Ἀπριλίου 1998 (Ἡράκλειον Κρήτης 2002), 189-206.
- Curuni, Sp., 1987: S. A. Curuni - L. Donati, Creta Bizantina, Rilievi e note critiche su ventisei edifici di culto in relatione all' opera di Giuseppe Gerola, Roma.
- Curuni, Sp., 1988: S. A. Curuni - L. Donati, Creta Veneziana, Venezia.
- Deichmann, F. W. III, 1958: Fruehchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna, Band III (Wiesbaden 1958).
- Δετοράκης, Θ., 1970: Οἱ Ἅγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθῆναι.
- Δετοράκης, Θ., 1986: Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθήνα.
- Δημητρόπουλος, Π., 1962: Ἄρθρον, Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ΘΗΕ 1 (Ἀθῆναι 1962), 521-544.
- Διονύσιος, Φ., 1909: Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεῖα τῆς Ζωγρα-

- φικῆς Τέχνης, ἔκδοσις Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπολις.
- Dourliat, J., 1979: *Magister militum - Στρατηλάτης dans l' Empire Byzantin*, BZ, τ. 32 (1979), 306-320.
- Gallas, K., 1983: K. Gallas-K.Wessel-M. Borboudakis, *Byzantinisches Kreta*, Du Mont Verlag, Muenchen.
- Gerola, G., I - IV 1905-1932: *Monumenti Veneti nell isola di Creta*, II (Venezia 1905-1932).
- Gerola, G., 1935: *Elenco topografico delle chiese affrescate di Creta*. Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Anno accademico 1934-1935, τ. XCIV - Parte seconda (Venezia 1935), 139-216.
- Γκιολές, Ν., 1981: Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ βάσει τῶν μνημείων τῆς α' χιλιετηρίδας, Ἀθήναι.
- Goar, J., 1730: *Euchologion sive rituale Graecorum*, Venedig 1730 - Graz 1960.
- Grabar, A., 1931: *La Sainte Face de Laon. Le Mandylion dans l' Alt orthodox*, Seminarium Kondakovianum, Prague 1931.
- Grabar, A., 1968: *Christian iconography. A Study of its Origins*, Washington.
- Ἱερατικὸν 1981: Ἱερατικόν. Αἱ Θεῖαι Λειτουργίαι: Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου - Βασιλείου τοῦ Μεγάλου - τῶν Προηγιασμένων, ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι.
- Καλοκύρης, Κ., 1956: Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι.
- Καλοκύρης, Κ., 1957: Αἱ Βυζαντινὰι Τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, Ἀθήναι.
- Καλοκύρης, Κ., 1963: Ἡ ἀπάλειψις τῆς σκηπῆς τοῦ Λουτροῦ τοῦ Θείου Βρέφους ἐκ τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. «Ἄθως: Θέματα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης», Ἀθήνα 1963, 15-53.
- Καλοκύρης, Κ., 1972: Ἡ Ζωγραφικὴ τῆς Ὁρθοδόξιας. Ἱστορικὴ, Αἰσθητικὴ καὶ δογματικὴ ἐρμηνεία τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, ἐκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη.
- Καρμίρης, Ι., 1939: Ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθήναι.
- Κουτελάκης, Χ., 1986: *Εὐλόγλυπτα τέμπλα τῆς Δωδεκανήσου μέχρι τὸ 1700*, Ἀθήναι - Γιάννινα.

- Krenker, D., 1938: Die Wallfahrtskirche des Symeon Stylites in Kalat-Sim'man, Berlin, ἔκδοσις τῆς πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν.
- Κωνσταντινίδου, Χ., 1991: Ὁ Μελισμός, δακτυλογραφημένη διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήναι.
- Λαοσιθιωτάκης, Κ., 1961: G. Gerola - Κ. Λαοσιθιωτάκης, Τοπογραφικὸς Κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης. Πρόλογος - Σημειώσεις - Μετάφραση, Ἐκδοσις Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Ἡράκλειον Κρήτης.
- Λίτινας, Σω., 1979: Στίχοι, Ρέθυμνον, Ἰούνιος 1979.
- Μαντζαρίδης, Γ. 1964: Ἀρθρον Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ὁ Θαυματουργός, ΘΗΕ, 4 (Ἀθήναι 1964), 752-754.
- Millet, G., 1960: Recherches sur l' Iconographie de l' Evangile aux XIe, X^e, et XVIe siecles, Paris 1960.
- Μπακιτζῆς, Χ., 2003: Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός. Οἱ τοιχογραφίες, Ἐκδόσεις «ΑΚΡΙΤΑΣ», Νέα Σμύρνη- Ἀθήναι.
- Μπαλτογιάννη, Χρ., 1985: Εἰκόνες - Συλλογὴ Δημητρίου Οἰκονομόπουλου, Ἐκδοση «ΔΡ. Δ. Α. ΔΕΛΗΣ Α. Ε.», Ἀθήναι.
- Ευγγρόπουλος, Α., 1957: Σχεδιάσμα Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθήναι.
- Ὁρλάνδος, Α., 1948: Βυζαντινοὶ καὶ Μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ρόδου, ABME 6 (Ἀθήναι 1948).
- Παζαράς, Θ., 2001: Τὰ βυζαντινὰ γλυπτά, «Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου», (Ἅγιον Ὄρος 2001), 337-365.
- Πάλλας, Δ., 1988, τ. Α' - Β': Συναγωγὴ Μελετῶν Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας (Τέχνη-Λατρεία-Κοινωνία), τ. Α' - Β' (Ἀθήνα 1987-1988).
- Παπαδόπουλος, Στ., 1998: Ἐπιμέλεια, Εὐ. Κυριακούδης - Ν. Μίνως - Ν. Νικονάνος - Γ. Ταβλάκης - Χρ. Μαυροπούλου - Τσιούμη - Κρ. Χρυσοχοΐδης, Ἱερὰ Μονὴ Ξενοφῶντος - Εἰκόνες, Ἅγιον Ὄρος.
- Pashley, R., I-II 1837: Travels in Crete, τ. I-II (London 1837).
- Πελεκανίδης, Στ., 1973: Καλλιέργης, ὅλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος, Ἀθήναι.
- Schiller, G., 1 (1971), 2 (1972): Iconography of Christian Art, 1 (London 1971), 2 (London 1972).
- Schwartz, Ed., 1903, 1-2: Eusebius Werke, 1-2 (Leipzig 1903).
- Σπανάκης, Στ., 1969: Francesco Basilicata, Relazione 1630. Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τ. V (Ἡράκλειο Κρήτης).

- Σπανάκης, Στ., Α' - Β' 1991: Πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Κρήτης στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων (Μητροῶν οἰκισμῶν), εἰκονογράφηση Ρουσέτου Παναγιωτάκη, τ. Α' - Β' (Ἡράκλειο 1991).
- Σταυρινίδης, Ν., Α' 1986, Β' 1986, Γ' 1978, Δ' 1984, Ε' 1985: Μεταφράσεις τουρκικῶν ἐγγράφων, ἀφορώντων εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Κρήτης, τ. Α' (Ἡράκλειο 1986), τ. Β' (Ἡράκλειο 1986), τ. Γ' (Ἡράκλειο 1978), τ. Δ' (Ἡράκλειο 1984), τ. Ε' (Ἡράκλειο 1985).
- Στεφανίδης, Β., 1959: Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι.
- Σύνοψις 1988: Μεγάλῃ Ἱερᾷ Σύνοψις τῶν καθ' ἐκάστην ψαλλομένων Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἑορτῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐμπεριέχουσα λεπτομερῶς καὶ τὰ Ἅγια Πάθη τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἑκδόσεις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1998, ἔκδοσις δευτέρα.
- Σωτηρίου, Γ., 1942: Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τ. Α' (Ἀθῆναι).
- Tischendorf, C. 1853: Evangelia Apocrypha, Lipsiae.
- Τρούλης, Μ., 2000: Ἱερὰ Μητρόπολις Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου: Ἱστορία - Μνημεῖα - Θησαυροί, Ρέθυμνον.
- Τσιγαρίδας, Εὐ., 1999: Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων σὲ ναοὺς τῆς Μακεδονίας. Ἑκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη.
- Φυτράκης, Α., 1955: Λεῖψανα καὶ τάφοι μαρτύρων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, Ἀθῆναι.
- Χατζηδάκης. Μ., 1939: Ἐκ τοῦ Ἑλπίου τοῦ Ρωμαίου, ΕΕΒΣ, ΙΔ' (Ἀθῆναι 1939), 412 κ.ἑ.
- Χατζηδάκης, Μ., 1977: Εἰκόνες τῆς Πάτμου. Ζητήματα Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ζωγραφικῆς, Ἀθῆνα.
- Χρήστου, Π., 1964: Ἄρθρον, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ΘΗΕ 4 (1964), 708-729.
- Welkov, W., 2002: Nessebar, Sofia.